

STUDIU LINGVISTIC

**ASUPRA PRIMEI CĂRȚI (FACEREA) DIN BIBLIA DE LA BUCUREȘTI (1688), ÎN COMPARAȚIE CU
MS. 45 ȘI CU MS. 4 389**

de

VASILE ARVINTÉ

INTR O D U C E R E

Selectarea și discutarea fenomenelor lingvistice din prezentul studiu au fost făcute îninindu-se seama de problematica generală a limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Această fază se caracterizează, în primul rînd, prin existența mai multor „norme literare”, fapt care se va proba și prin studiul comparativ al celor trei variante, aproape contemporane, ale cărții *Facerea*: cea din *Biblia de la București* (1688), cea din manuscrisul 45 (cca 1665 – 1685), care reprezintă un precursor al textului precedent, și cea din manuscrisul 4 389 (cca 1665 – 1680), pe care unii cercetători, cum este N.A. Ursu, îl atribuie lui Daniil Panoneanul. Limba fiecărui text menționat conține o serie de fenomene specifice, care se încadrează, în linii generale, în cele două principale variante teritoriale ale limbii române literare din epoca menționată: varianta nordică, moldovenească, și varianta sudică, muntenească. Mai bine individualizate, din acest punct de vedere, sunt ms. 45 și ms. 4 389, primul reprezentând dialectul literar nordic, al doilea pe cel sudic. *Biblia de la București* (BB), în cartea de care ne ocupăm, conține un amestec al celor două norme: pe un fundal de tip muntenească, sunt grefate o sumedenie de fenomene pe care diortositorii, sau tipografi, nu au vrut, nu au știut, sau nu au reușit, să le eliminate din varianta milesiană, de factură moldovenească, pe care o aveau la dispoziție ca text de bază. Constatarea aceasta, formulate și de alți cercetători, pe baza unor analize relativ sumare, va fi probată cu nenumărate exemple în cele ce urmează.

Operația de selectare a materialului a fost mult ușurată prin faptul că pentru textul BB am avut la dispoziție lista computerizată, realizată la Universitatea din Freiburg, a tuturor cuvintelor, în context, din cartea *Facerea*. Cu ajutorul acestui instrument de lucru, au putut fi controlate echivalentele din cele două manuscrise, întocmindu-se, în multe cazuri, liste de ocorente ale unor fenomene importante din toate cele trei texte studiate. Pe baza acestora, nu de puține ori au putut fi scoase concluzii demne de luat în seamă în ceea ce privește tendințele care se manifestau în epocă în diferențele norme literare. Într-o anumită măsură, această analiză cantitativă, nemaînrealizată pînă acum, într-o asemenea amploare, în studiul comparativ al vreunor texte vechi românești, a fost aptă să surprindă uneori, încă din momentul incipient, conturarea unor tendințe lingvistice, care mai apoi au devenit norme ale limbii române literare moderne. Cu toate

acestea, trebuie făcută precizarea că datele statistice din prezentul studiu nu au un caracter absolut.

Textele în discuție conțin un foarte mare număr de fenomene care ar merita să fie studiate. Cercetarea de față nu reprezintă decit doar un început. Ea nu și-a propus să abordeze toate comportamentele limbii. Atenția principală a fost îndreptată spre studiul foneticii, comportament absolut necesar pentru editarea corectă a textelor. În al doilea rînd, a fost acordat un loc special studiului lexicului, sub toate aspectele, dar mai ales sub aspect semantic, căci în cele trei texte abundă calcurile lingvistice după modelul grecesc al *Bibliei*, mai rar și după cel slavonesc. Nu au fost neglijate, însă, nici morfologia și formarea cuvintelor, domenii în care au putut fi, de asemenea, reliefate o serie de fenomene importante pentru istoria limbii române, în generă, și a celei literare, în special. Chiar în actuala formă, fără un capitol de sintaxă, studiul de față a căpătat proporții neasteptat de întinse. Cu toate acestea, el constituie abia un modest început, dacă se are în vedere imensitatea problematicii lingvistice și filologice conținută în textul complet al monumentalei *Bibliei de la București*, precum și în textele, la fel de întinse, ale celor două manuscrise. Studiul lingvistic al fiecărei cărți biblice, prin compararea celor trei variante, precum și prin luarea în considerație a altor texte contemporane, va putea oferi concluzii noi privind starea limbii române literare în cea de a două jumătate a secolului al XVII-lea și tendințele ei evolutive.

În analiza lingvistică a fenomenelor, s-a pornit, de regulă, de la textul BB, considerat ca principal și datorită prestigiului conferit de tipărirea lui. Faptele semnificative ale acestui text au fost comparate cu cele din ms. 45 și din ms. 4 389, urmărindu-se în care variantă se realizează mai bine normele de mai tîrziu ale limbii literare, în care text sunt mai numeroase particularitățile arhaice sau regionale și care text este mai inovator. Adeseori, au fost făcute referiri la fapte dialektale actuale sau la faze mai vechi din istoria fenomenului. În ce privește ultimul aspect, trebuie spus că perspectiva diacronică a fost permanent avută în vedere, fie că era vorba de faze anterioare secolului al XVII-lea, fie de faze posterioare. În acest mod, limba celor trei texte, nestudiată pînă acum, este încadrată în lungul proces evolutiv, străbătut atât de limba română în totalitatea ei, cit și de limba română literară, care, pînă în momentul apariției *Bibliei de la București*, cunoscuse o evoluție relativ indelungată, de peste un secol și jumătate.

I. FONETICA

1. Accentul

1.1.0. În cîteva cazuri, textele studiate conțin cuvinte al căror accent dinamic diferă în privința poziției față de situația de astăzi. Astfel, cuvîntul *măduvă* apare cu accentul, notat, pe ú (BB, Fac., 45, 18), continuindu-se modul de accentuare latinesc (lat. *mádulla*). La același capitol și verset, ms. 45 are varianta *măduhă*, dar accentul nu este notat. În BB, Num. 24,8 există și varianta cu accentul pe prima silabă, *măduvă*, ca traducere a gr. ἐκμετεῖ (Tiktin, DRG, s.v.). Schimbarea locului pe prima silabă s-a produs, probabil, sub influența unui cuvînt ca *văduvă*. Ambele moduri de accentuare a cuvîntului *măduvă* sint în uz pînă astăzi în graiurile populare; cf., pentru graiurile din nord-estul teritorului dacoromân, *NALR. Mold. Bucov.* I, p. 259, Pl. 20/285. În ms. 4 389, în loc de *măduvă* apare expresia *bunătatea pămîntului*.

1.2.0. Accentul dinamic în cuvîntul *acoló* (< lat. *ecu [m] – [i]llōc*) este întotdeauna pe ultima silabă în toate cele trei texte studiate (vezi II. 7.1.0.).

1.3.0. Sufixul -ie (-ia) poartă accentul pe i, în istorie (ms. 45, Pref. M., p. 2), aceasta în conformitate cu modul grecesc de accentuare a cuvîntelor în -ia, anume pe silaba penultimă, în timp ce modul de accentuare latinesc se caracterizează prin poziția accentului de intensitate pe silaba antepenultimă: *académia, Mária, sófia, melódia* etc.

1.3.1. În cele trei texte studiate, întîlnim o oscilație între modul de accentuare grecesc, respectiv latinesc, a cuvîntelor terminate în sufîxul -ia, nu numai la apelative, ci și în cazul numelor de țări în -ia,

Cind accentul cade pe silaba penultimă, numele propriu respectiv se incadrează în sistemul de denumiri de origine grecească, iar cind accentul este pe silaba antepenultimă, avem a face cu sistemul latinesc al numelor de țări și regiuni. În acest sens, este clarificatoare o comparație a unor nume de țări în limba greacă, veche și modernă, de tipul *Touρία*, *Ιταλία*, *Σπάνια*, *Γαλλία*, *Γερμανία*, *Ἐλβετία*, *Βλαχία*, *Οὐγκρία*, în care accentul este pe silaba penultimă, cu aceleasi denumiri românești, accentuate după modelul latinesc: *Túrcia, Itália, Spánia, Gália, Germánia, Elvézia, Vlágia, Ungária*. În vechea română literară, a existat, timp de mai multe secole, o oscilație între cele două moduri de accentuare a numelor de țări. Cum am arătat în lucrarea *Român, românesc, România. Studiu filologic*, București, 1983, p. 97–102; p. 107–121; p. 174–180, lupta dintre cele două tendințe de accentuare a numelor de țări în -ia s-a încheiat abia pe la mijlocul secolului al XIX-lea, în favoarea sistemului de accentuare latinesc. Pînă atunci, în multe scrieri vechi românești întîlnim nume de țări accentuate pe silaba penultimă, de felul: *Persia, Siria, Ahaia, Lidia, Măchedonia, Frigia, India, Rusia, Turchia* etc. Acest mod de accentuare s-a impus în dialectul aromân: *Arbină-sia* 'Albania'; *Măgiaria* 'Ungaria', *Nimfia* 'Austria', *Vîrgărăia* 'Bulgaria' etc. Pentru ultimul mod de accentuare, cf. și Werner Draeger, *Bemerkungen zu den Ländernamen in den Schriften Constantin (Dinicu) Golescu, în Omagiu lui Iorgu Jordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958, p. 255–264.

Cele trei variante ale cărții *Facerea* de care ne ocupăm prezintă, fiecare, o situație specială în privința problemei în discuție. Astfel, în ms. 45 este prezent modul de accentuare grecesc, în BB, cel latinesc, dar cu oscilații, iar în ms. 4 389 întîlnim un amestec de forme accentuate pe penultima și pe antepenultima

în cazul numelor de țări sau regiuni (uneori și orașe) terminate în -ia.

Traducătorul textului din manuscrisul 45, Spătarul Nicolae Milesu, s-a lăsat influențat de sistemul de accentuare grecesc tradițional. Astfel se explică denumirile de țări și regiuni ca: „*Pămîntul Ghesem a Araviei*” (Fac., 46, 34/35), după gr. ἐν γῆ Γεσεμ Ἀραβίας; „*Pămîntul Ghesem a Arravei*” (ms. 45, Fac., 45, 10); „*Pămîntul Etiopiei*” (ms. 45, Fac., 2, 13), după gr. πᾶσαν τὸν γῆν Ἀἰθιοπίας; „*În preajma Assiriilor*” (accentul nu-i notat) (Fac., 2, 14), după gr. κατέβαντι Ἄσσουροι; „*În Mijlocul Rîurilor Asiriei*” (28, 6; 33, 18; 35, 26; 46, 15), gr. (ex) τῆς Μεσοποταμίας Συρίας; „*La Mijlocul Rîurilor Asiriei*” (28, 7); „*De la Mijlocul Rîurilor Asiriei*” (35, 9; 48, 7). În ultimul loc, precum și în 35, 26, numele de țară în genitiv, *Asiriei*, este scris cu majusculă. O interpretare a *Siriei* ar fi eronată.

Cind au tipărit la București textul lui Milesu, diortositorii au schimbat modul de accentuare al termenilor geografici menționați mai sus, adoptînd accentuarea pe antepenultima, ca în latină. Astfel, în loc de *Aravia*, apare aici *Aravie*: „*La Pămîntul lui Ghesem al Araviei*” (BB, Fac., 45, 10; 46, 34); în loc de *Ethiopia*, *Etiopia*: „*Tot Pămîntul Etiopiei*” (BB, Fac., 2, 13); numele cetății *Ninive* este notat *Ninévie*: „*Întru mijlocul Ninéviei*” (BB, Fac., 10, 12), deși în greacă cuvîntul era accentuat pe ultima silabă: ἀνὰ μέσον Νινεύ. În textul tipărit, numele geografic *Mesopotamia*, cu accentul notat pe o, este atestat de 5 ori în cartea *Facerea* (BB, Fac., 33, 18; 35, 9, 26; 46, 15; 48, 7), în ciuda faptului că în varianta grecească, pe care diortositorii o aveau în față, accentul este pe silaba penultimă: Μεσοποταμίας τῆς Συρίας. Merită menționat apoi faptul că în cele două texte manuscrise (45 și 4 389) acest cuvînt grecesc a fost „tradus” prin sintagma „*Mijlocul Rîurilor*”. Modul de accentuare de tip latinesc mai apare în BB și în denumirea *Asiria*, care se referea nu la *Siria* de lingă Palestina (confuzia este frecventă în textele analizate), ci la țara *Assur*, care a existat încă în mileniul al III-lea i.e.n. în partea de nord a Mesopotamiei. Accentul de tip latinesc, notat, este atestat în sintagmele: „*Den Mesopotamia Asiriei*” (BB, Fac., 48, 7); în gr. ἐν Μεσοποταμίᾳ τῆς Συρίας; „*De la Mesopotamia Asiriei*” (BB, Fac., 33, 18). Într-un singur caz (BB, Fac., 46, 15), accentul este notat în acest nume de țară pe vocala e, în forma de genitiv: *Asiriei*, dar este aproape sigur că avem a face cu o greșeală de tipar.

Tara numită *Siria*, care este identică, așa cum am arătat, cu vechiul *Assur*, apare în BB, spre deosebire de ms. 45, tot cu accentuarea de tip latinesc: *Siria*: „*La Mijlocul Rîurilor Siriei*” (BB, Fac., 27, 7); „*De la Mesopotamia Siriei*” (ib., 35, 26).

În BB, accentul nu-i notat în sintagmele: „*In preajma Assiriilor*” (Fac., 2, 14) și „*La Mesopotamia Siriei*” (Fac., 35, 26); locul accentului este foarte probabil pe silaba antepenultimă. Există și un caz ciudat: accentul apare pe două vocale ale acestui cuvînt: „*La Mijlocul Rîurilor Siriei*” (BB, Fac., 28, 6); foarte probabil că notarea accentului pe -ē- este o eroare de tipar.

Exemplile de mai sus ilustrează perfect opiniunea celor care au pregătit pentru tipar textul provenit de la Milesu pentru modul de accentuare latinesc a numelor de țări și de regiuni în -ia. Va trebui de văzut dacă și în celelalte cărți ale *Biblei de la București* acest sistem de accentuare este menținut. Judecînd după cartea *Facerea*, putem spune că în acest comparativ, nu lipsit de importanță, al denumirilor geografice de țări în sufîxul -ia, varianta bucureșteană a anticipat norma limbii române literare, din secolul al XIX-lea și pînă astăzi.

Al treilea text, manuscrisul 4 389, se dovedește a fi inconsecvent în această cehiune: Uneori numele în -ia au accentul pe antepenultima, ca în exemplele: „Arávia” (Fac., 45, 10; 46, 34; în textul slavon: Ἀράβια, cu accentul nenotat); „Dentre Riuurile Sýriei” (Fac., 48, 7). Alteori, accentul cade pe sufix: „Ethiopie” (2, 13), deși textul slavon are accentul notat în această denumire pe silaba antepenultimă: Εθίοπες. După modelul slavon, desigur, a folosit traducătorul ms. 4 389 denumirea „Sýrul” cu sensul ‘Asiria’. Astfel, slwm μέχδορκια εγρέκα este redat în românește prin „De la Riuurile Sýrului” (Fac., 35, 9); cf. și „Întré Riuurile Sýrului” (Fac., 28, 6, 7; 46, 15); cuvintul mijloc (gr. μέσος,-η,-ον, sl. μέжда) a fost eliminat din sintagmă de traducătorul român. Cuvintul sir, art. sirul, are în cele trei texte ale cărții *Facerea* și sensul ‘om originar din Asiria, asirian’, după modelul cuvintului slavon menționat și al echivalentului din textul grecesc, cf. gr. Βασιλεὺς τῶν Σύρων. În ms. 45: „Tatăl sirilor” (Fac., 22, 21); „Lavan sirul” (Fac., 31, 20, 24); „Fata lui Vathuil sirului” (Fac., 25, 20; 28, 5; 29, 1; 31, 22). La fel în BB: sirul (31, 20, 24), sirilor (22, 21) etc. În ms. 4 389: „Tatăl sirilănilor” (22, 21); „Vathuil syrinul” (25, 20); „Vathuil sirul” (28, 5); „Lavan syrii” (31, 20, 22, 24).

Etnonimul sirul este folosit, aşadar, uneori, ca nume geografic, în sintagme ca *Tara Sirului*, *Pămîntul Sirului* (pămînt are, adesea, în cele trei texte studiate, sensul ‘țară’, ‘teritoriu’, germ. ‘Land’). Procedeul, constând din folosirea numelui unui popor, la singular sau la plural, pentru a denumi țara locuită de acel popor, se întâlneste și în alte scrieri românești vechi. El a fost, probabil, preluat din alte limbi, cum ar fi latina, slavona, poloneza, întinindu-se și în cehă, în germană etc. La cronicari, se întâlnesc, adesea, nume de țări ca *Svedul* ‘Suedia’, *Persul* ‘Persia’, *Cazilbașul* ‘id.’, *Franzoul* ‘Franța’ (vezi V. Arvinte, Român, românește, România, p. 106—107).

De aceea, nu-i de mirare că în ms. 4 389, etnonimul *asirian*, la forma de plural, servește la denumirea țării locuite de acest popor: „*Împotriva Asirianilor*” (Fac., 2, 14), tot așa cum, în ms. 45 și în BB, același etnonim, în forma de plural, *asiri* (în ms. 45 *assiri*), apare în același capitol și verset deja menționat: „*In preajma Asirilor* (*Assirilor*)” ‘in preajma țării numită Assiria’. Folosirea dativului plural al unui etnonim ca nume al țării locuite de poporul respectiv constituie un procedeu foarte productiv de creare de nume de țări în limba germană, f. mhd. ze Swêben=bei den Schwaben ‘la svabi’, apoi ‘*Suabia*’, germ. *Schwaben* (vezi V. Arvinte, op. cit. p. 106).

Studiul integral al tuturor celor trei texte biblice, luându-se în considerație și alte scrieri românești din epocă, va putea să clarifice și mai bine stadiul în care se găsea limbă română literară din a doua jumătate a secolului al XVII-lea în privința folosirii unuia dintre cele două sisteme de accentuare a numelor de țări terminate în sufixul -ia.

2. VOCALISMUL

2.1.0. Prefacerea lui gá (iá) — e în é (ie) — e (ie). Acest fenomen prezintă, în continuare, mari dificultăți de interpretare atunci cind este vorba de transcrierea cu litere latine a textelor vechi românești. Din cauza complexității saptelor, a marii varietăți dialectale a realizării lui, atât în spațiu, cât și în timp, precum și a diferențelor situații speciale din anumite

cuvinte și forme, nu există printre specialiști un punct de vedere unanim acceptat. Este sigur că, la nivelul unor graiuri populare, fenomenul închiderii distongului gá la é, în poziție -e, a avut loc cel puțin cu două secole înainte de apariția primelor texte în limba română, în timp ce în altele, distongul gá sau é se menține pînă astăzi. Din această cauză, în ediția de față a cărții *Facerea* din *Biblia de la București*, precum și în cazul celor două manuscrise publicate simultan, editorii au convenit să transcrie cu un é slovele slavone și și à, eventual și, prin care se notau în vechea română distongii gá și iá. Imaginea grafică din textul chirilic poate fi îlesne verificată de cititor în coloana din stînga conținind fotocopia textului din BB, în cazul exemplelor care au fost extrase din acest text.

2.2.0. Monostongarea distongului gá a fost pusă în corelație cu fenomenul paralel al monostongării distongului gá în poziție -yá, -ye la -é sau ó, în cuvinte bisilabice de tipul nouă, două etc., în Omagiu Iordan, p. 661—665. Lingvistul clujean vorbește de existența unei corespondențe între fenomenul închiderii lui gá și a lui gá, în sensul că schimbările ar fi putut avea loc cam în același timp. Dacă aceasta ipoteză este adevărată, atunci am putea scoate unele concluzii privind valoarea slovelor și și à, cînd acestea erau folosite pentru a nota distongii gá, iá — e.

În cele trei texte studiate, se menține, în mare majoritate a cazurilor, distongul gá, în cuvinte ca două, nouă, rouă, vrouă, deci: *doao*, *nouao*, *roao*, *vooao*. Astfel, în BB, *doao* cunoaște în cartea *Facerea* 34 de ocurențe, în timp ce *doo* apare o singură dată: „*Mlinile a doo fete*” (19, 16). În àwá (Fac., 1, 10) este probabil că w are valoarea lui gá. Pronumele nouă este folosit în acest text numai în forma *nøao* (32 de ocurențe), iar *vouă*, numai ca *vooao* (29 de ocurențe). Substantivul *rouă*, atestat de două ori, are o dată forma *roao* („*Den roao ceriului*”, Fac., 27, 28) și altă dată *rooa* (ib., 27, 39). Situația acestor cuvinte este asemănătoare și în ms. 45, în ms. 4 389, precum și în alte scrieri din epocă. Astfel de pildă la Dosoftei, PS. V., ed. N.A. Ursu, p. 514, cuvîntul *voae* este în rîmă cu *nevoacie*. (Cf. și II. 4.1.0.; 4.1.1.) Închiderea lui gá la ó era la sfîrșitul secolului al XVII-lea, în cazul cuvintelor bisilabice, abia în fază incipientă. Dacă este ceva adevărat în ipoteza lui I. Pătruț, atunci s-ar putea conchide că nici închiderea lui gá la é nu era încă peste tot realizată. De altfel, cum s-a spus mai sus, nici pînă astăzi ea nu a fost dusă pînă la capăt în multe graiuri populare.

2.2.1. Valoarea de distong a sunetului care se ascunde în spatele slovei și în poziție e este foarte plauzibilă într-o serie de cuvinte ale căror etimonuri latinești avuseseră un á. Astfel, cără, atestat în BB (Pred. I, p. 2, r. 9 de sus), poate fi citit, cu mare probabilitate, *chearie*, dacă ținem seama că etimonul său este lat. *clavem*, devenit *cláe>*cláiæ>k'íáfe. Aceeași lipsă a metafoniei, din perspectivă etimologică, se întîlnește și în forma cămă (BB, Fac., 32, 28; 46.16), continuatoare a conjunctivului prezent latinesc *clamet*, devenit *cláme>k'íáme. Valoarea de distong (iá) ar rezulta și din transcrierea acestui cuvînt în ms. 45 ca cămă (Fac., 46, 18), iar în ms. 4 389, în același loc, cămă. În prezentă ediție, s-a convenit să se folosească și în asemenea cazuri un é.

2.2.2. Este foarte probabil ca și în forma de perfect forte transcrisă în chirilică фіаре (ms. 45, Fac., 25, 29), фіаре (BB, ibid.), фіаре (ms. 4 389, ibid.) să avem o face cu distongul -iá, ca de altfel și în Ps. Sch. sau în PO (vezi O. Densusianu ILR II, p. 141).

2.2.3. În mod sigur însă semnul **é** avea valoarea distongului **é** în pl. *unealte*: ονηκαμελε, cu ~10 ocorență în BB și aproape tot atitea în ms. 45; (8 ocorențe) în ms. 4 389, acest cuvînt apare o singură dată: „Din ονηκαμελε casei tale“ (Fac., 31, 36). Valoarea de distong rezultă din faptul că acest tormen este alcătuit din *une+alte*, elemente care contopindu-se au dus la apariția tardivă a unui distong **é**. În *Îndreptarea legii*, din 1652, era încă via constiința că acest cuvînt este compus din elementele menționate, căci acestea sunt încă scrise separat: *hainele sau une alte*. După ce combinarea lor s-a realizat, grafia mai păstrează ceva din situația inițială, căci nu s-a trecut direct la scrierea cu **é**, ci s-a folosit grafia cu **-é** (vezi H. Tiktin, DRG, s.v.). Singularul *uneală* s-a refăcut de la plural, fiind și el atestat în *Îndreptarea legii*, p. 461 (H. Tiktin). Pentru comoditatea transcrierii, în ediția prezentă se folosește însă semnul **é** în pl. *unélle*.

2.2.4. În schimb, verbul transcris în chirilică *иаме* sau *иамы*, atestat de sute de ori în cele trei texte, este redat în variantele cu litere latine prin *iaste*, aprecindu-se că datorită unei lungi tradiții grafice monostongarea nu ar fi avut loc în rostire în perioada apariției textelor de care ne ocupăm. Cînd mai tîrziu distongul *já* (<*é*> în poziție -e : **este*>**éste*) s-a monostongat, devenind *-ié*, elementul semivocalic inițial *-i-* s-a putut extinde și la alte forme ale acestui verb, apărînd astfel rostirile cu distongoid: *iesti*, (*el*)*ie*, *ieram*, *ierau* etc.

2.2.5. La prezentul indicativ și subordonativ, persoana a II-a singular, formele verbului *a lăua* sunt diferite în cele două principale graiuri dacoromânești. În graiul de tip nordic, moldovenesc, a rezultat, din lat. **lēvis*, în mod normal, (*tu*) *iei*, așa după cum, tot aici, la persoana I singular, lat. *lēvo* a dat *ieu*. Prin analogie cu aceste forme, persoana a III-a singular, care provine din lat. *lēvat*, și care, în mod normal, a ajuns *ia* (prin fazele **lēea*>**lēa*, cf. arom. *la*), a schimbat pe al său -a în -e: (*el*) *ia* – (*el*) *ié*. La conjunctiv prezent, după cum se știe, persoana I și a II-a sunt identice cu cele de la indicativ prez. Dar la persoana a III-a, păstrată din latină (*lēvet*>**lēee*>**lēde*>**idie*), avem în graiul de tip moldovenesc, prin evoluție fonetică normală în ce privește închiderea lui *-é* (*id*) în poziție *e*, forma (*el* *să*) *ieie*; dar în cel muntenesc, (*el* *să*) *ia*. Forma de persoana a III-a singular indicativ prezent mold. (*el*) *ie*, precum și forma de conjunctiv prezent persoana a III-a singular din graiul de tip muntenesc, (*el* *să*) *ia*, nu se explică nici prin evoluție fonetică și nici prin analogie. Faptul a fost remarcat și studiat de lingvistul ieșean Grigore Scorpan, în *Graiul moldovenesc. Tendențe sonetice. Expresivitate*, în BIFRPH, XI–XII, Iași 1944–1945, p. 424–471, care a pus la baza acestor schimbări un factor de natură psihică și anume tendința vorbitoilor mai plini de temperament din sudul țării spre vocale deschise (în cazul de față vocala *a* din munt. (*el*) *ia*, (*el*) *să ia*), față de tendința opusă a celor nordici, cu un temperament mai molcom [mold. (*el*) *ie*, (*el*) *să ieie*; în ultimul caz, însă, a actionat legea monostongării distongului *já* – *é*). Tendența s-a realizat și la persoana a III-a plural a prezentului indicativ: mold. (*ei*) *ieu*, munt. (*ei*) *iau* (<lat. *lēvar:l>*lēea>*lia>ja+y*; cf. arom. *lau*), precum și la imperativ: mold. *ie!*, munt. *ia!*

În BB, în ms. 45 și în ms. 4 389, variantele cu *a* sunt singurele care apar: persoana I singular, prezent indicativ și conjunctiv, persoana a III-a plural, prezent indicativ *iau* (ms. 45, ms. 4 389); persoana a II-a, prezent indicativ și conjunctiv *iu* (*să*) *iai* (ms. 45, ms. 4 389); persoana a III-a singular, indicativ și conjunctiv, *el* (*să*) *ia*;

imperativ *ia!* (ms. 45). Ocorențele din BB pot fi văzute în Indicele de cuvinte de la sfîrșitul volumului. Situația din manuscrise este asemănătoare.

2.2.6. Tendența spre vocală deschisă, în graiul sudic, și spre vocală închisă, în cel nordic, se manifestă și în formele unor verbe ca *a tāia* (<lat. *taliare*), *a despōia* (<lat. *dispōliare*). Astfel, după ce formele etimologice *tāiaj*, *tāiale*, respectiv *despuiaj*, *despuiale*, prin acțiunea legii închiderii lui *já* – *é* în *ié* – *e*, au devenit în graiul de tip moldovenesc *tāiefi*, *tāiele*, *despuiefi*, *despuiete*, acestea din urmă au determinat închiderea distongului și în cazul formelor de singular *tāiat*, *tāiată*, *despuiat*, *despuiată*, schimbările în *tāiet*, *tāietă*, *despuiet*, *despuietă*, în ciuda faptului că nu erau înăndeplite condițiile închiderii (nu existau în silaba următoare, sau în imediata vecinătate, *e*, *i*, sunet mușat). În graiul de tip muntenesc, dimpotrivă, formele din urmă, în care nu putea avea loc închiderea, au influențat pe cele de mai sus, nepermittînd apariția variantelor cu (*i*)*é*; peste tot, atât la singular, cât și la plural, s-a fixat realizarea cu *á* : *tāiat*, *tāiată*, *tāiaj*, *tāiale*; *despuiat*, *despuiată*, *despuiaj*, *despuiale*. Tipul din urmă este general în toate cele trei texte studiate. Astfel, în BB și în ms. 45 apare *despuial* în Fac., 3, 10 ; 3, 11 ; 9, 21, iar *despuiaj*, în Fac., 2, 25 ; 3, 7. În ms. 4 389, este înregistrat numai forma de plural *despuiaj* (Fac., 2, 25 ; 3, 7). Participiul *tāiat* este atestat numai în această formă în toate cele trei texte: Fac., 36, 35 ; 49, 5. Substantivul *măpăd* (BB, Fac., 14, 17 ; la fel și în ms. 45) și, *decn&apăd* (BB și ms. 45, Fac., 9, 22, 23) trebuie transcrise *tāarea* și *despuarea*.

Fenomenul din prezentul paragraf s-a petrecut în același timp cu prefacerea lui *é* – *é* în *é* – *e* (vezi G. Ivănescu, *Probl.*, p. 218). Demnă de remarcat este absența formelor moldoveniști în ms. 45, fapt datorat fie tradiției literare, fie copistului munten.

2.3.0. Difongul **é** (*já*) în unele cuvinte de origine slavă este etimologic: *aiave* (BB Fac., 42, 16 ; *ѧꙗꙕ*) < vsl. *ajavě*; *boiari* (боари, dar *кориа*) < vsl. *boljárinū*; *cluceari* (ms. 4 389, Fac., 40, 1, 2, 5, 16, 20) < vsl. *ključari*; *obiceau* (BB, Fac., 31, 35 ; 19, 31 ; *ѹснѹкъ*, *ѹснѹдъ*, pl. *-ѹде*) < vsl. *obyčaj*.

2.3.1. Difongul **é** (*já*) apare și în unele derivate cu sufixul de origine veche slavă *-eaninū*, *-ianinū*, pl. *-eane*, *-iane*, bg. *-éan*, *-eanin*, sufix care a pătruns în română literară printre-o serie de cuvinte biblice ca *agarean* 'nom biblique qu'on appliquait aux Mahomé-tans' < vsl. *Agareaninū*; vrom. *rimelean* 'roman' < vsl. *Rimliáninū* (vezi G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 305). Pluralul acestor nume în română avea terminația *-eani*, *-iani*, în care distongii erau notați cu **é**. Este foarte probabil că datorită influenței formelor de singular și, în același timp, a originalelor slavone, limbă foarte bine cunoscută de cărturarii români, pluralele respectivelor nume etnice să fi fost rostite cu distongii **é** sau *já*: *eghipteanii* (BB, Fac., 21, 9), *eghipteanii* (BB, Fac., 43, 32), *eghipteanii* (ibid., în 6 ocorențe, vezi Indicele de cuvinte de la sfîrșitul volumului); *ismailiteanii* BB, ms. 45, ms. 4 389 : 37, 25, 27, 28 ; 39, 1); *sodomiteanii* (BB, ms. 45, Fac., 19, 4); *filistimleanii* (ms. 4 389, Fac., 19, 4); *madiianii* (ms. 4 389, Fac., 37, 28); *moaviteanilor* (BB, ms. 4 389, Fac., 19, 37); *amaniteanilor* (BB, Fac., 19, 38 ; la fel și în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *ammoniteanilor*).

2.3.2. Vocala vsl. **é**, transcriată de slaviști *é*, cea mai deschisă vocală din seria anterioară, a fost tratată în imprumuturile slave ale românei ca *é* în poziție *-e*–*á*. În sfînd seama de faptul, menționat și mai sus, că oamenii de cultură română stiau slavona, este de presupus că aceștia rosteau acest semn cîl puțin ca pe un *-é*.

(deschis), dacă nu *ed.* Este cazul unor cuvinte ca *вѣчи* (BB, ms. 45, Fac., 3, 22; 6, 4); *вѣчнікъ* (BB, ms. 45 Fac. 6 ocurențe, ms. 4 389, 5 ocurențe), *вѣчніче* (BB, ms. 45; 2 ocurențe), *вѣчникъ* (BB, Fac., 21, 33; în ms. 45 și ms. 4 389, același cuvânt, dar fără *-u*) < vsl. *věčinъ*; *вѣчніе* (ms. 4 389, C1, p. 1) < vsl. *věčilo*; *вѣднікъ* (BB, ms. 45, Fac., 23, 9) < vsl. *vrѣdnъ*; *вѣтъ* (numeroase atestări în toate cele trei texte) < vsl. *vrѣmѣ*; în aceste cuvinte, și în altele asemănătoare, *к* poate fi rostit de cărurari și ca *ѓ*. Oscilația între acest distong și *e* poate fi dedusă și din faptul că un cuvânt ca *вѣднікъ* este transcris în BB, Fac., 15, 1, ca atare, în timp ce în același text, în 3 ocurențe, acest cuvânt apare ca *вѣднікъ* (BB, Fac., 24, 62), *вѣднікъ* (ib., 31, 49), *вѣднікъ* (ib., 46, 2), cu *ѣ* în loc de *к*. Situația se întâlnește și în ms. 45, în care, alături de cazurile de mai sus, mai apare notată pe margine, de aceeași mină, varianta *вѣднікъ* în Fac., 32, 31, ca explicație pentru cuvântul *chipul* (lui Dumnezeu), din text. Iar în ms. 4 389, varianta *вѣнникъ* este semnalată și ea o singură dată, alături de alte 5 ocurențe ale acestui cuvânt cu *к*.

2.4.0. Cuvintul de origine maghiară *fel* (< magh. *féle*, cu semnificația germ. *-lei*, de ex. magh. *kétféle* 'zweierlei', magh *fel* 'Hälfte', vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 325) este scris cu *к* în 19 ocurențe din BB Fac. și de 6 ori cu *ѣ*. În ms. 45, alături de *к* se folosește și slova *ѧ* (ፊෑල්ෆෑල්, ພෑල්ෆෑල්, ພෑල්සෑල් etc.), dar niciodată nu se întâlnește *ѣ*. La fel stau lucrurile și în ms. 4 389, în sensul că și aici apare numai *к*. Faptul este remarcabil, deoarece în silaba următoare este un *i*, care nu numai că provoacă închiderea distongului din silaba precedentă, dar nici nu permite (sau nu ar fi permis) deschiderea lui *ѣ* la *ѓ*. În acest cuvânt, care a facut o carieră prodigioasă în română, distongul *-ეა* a rezultat printre-un proces de „adaptare bruscă” (G. Ivănescu) a sunetului maghiar *-é*, care este un *e* foarte deschis, la distongul *ეა*, rostire care se întâlnește pînă astăzi pe întinse regiuni ale țării. Ea era o realitate fonetică și în textele studiate. Din acest punct de vedere, n-ar fi fost greșită transcrierea cu *-ეა* sau cu *-e*, ultima soluție fiind consegnată și de H. Tiktin, *DRG*, s.v. Notarea cu *ѣ* la care ne-am oprit marchează totuși că e vorba de o situație specială. Pe de altă parte, cele 6 cazuri din BB, Fac., cu *ѣ*, indică tendința incipientă de trecere în română literară către fază actuală (cf. I. 3.22.0.).

2.5.0. Lat. *a+n+voc.* în cuvinte de tipul *calcaneum*, *c  pitaneus*, **antaneus*, a cunoscut, mai întii, o fază cu *-  *: *c  lc  iu*, *c  p  t  iu*, *int  iu* (-n-) pastrat în băn. *c  lc  nu*, *b  n*, *int  nu* etc.), și apoi, regional, cu *-i*. Textele vecchi de proveniență moldovenescă au *-  *, cele care provin din sud, *-i* (vezi H. Tiktin, *DRG*, sub *inti*; pentru răspîndirea teritorială a cuvintelor de mai sus, vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 101). Situația se constată și în cazul celor trei texte de căre ne ocupam, dar desigur numai în linii generale, căci există și inconsecvențe. Norma „dialectului” literar căruia îi aparține este respectată întrutotul în textul *Facer  * din ms. 45. Aici, în toate cele trei cuvinte găsim scrierea cu *к*: *c  lc  i*; *c  p  t  i*, *dent  i(u)*, ultimul cunoșcind 22 de ocurențe. În BB, Fac., avem pentru cuvintele în discuție următoarea situație: a) varianta cu *-i*, în *c  lc  ii*, este prezentă în toate cele trei ocurențe, semnul folosit fiind *к*: *c  lc  ile* 3, 15; *c  lc  iul*, 25, 26; *c  lc  iu de c  l*, 49, 17. b) la fel, *c  p  t  i*, este scris cu *к*: *c  p  t  iul* lui (BB, Fac., 28, 18). c) *dent  i*, care în ms. 45 este cu *к*, apare în BB de 14 ori cu *к* și de 8 ori cu *и*. Din faptele de mai sus rezultă că diortositorii BB au intenționat să introducă normă munteanăca cu *-i* în scrierea (și rostirea) a-

cestor cuvinte. În primele două cazuri, care au o ocurență redusă, substituirea s-a operat cu consecvență în cazul ultimului cuvânt, cu o ocurență mult mai mare, substituirea lui *-  * prin *-i* s-a produs numai în aproximativ o treime din exemple. Totodată, judecind după cuvintele în discuție, se poate spune că se confirmă tendința de la sfîrștul secolului al XVII-lea de a nota pe *i* prin *к*, iar pe *и* prin *и*.

Al treilea text, ms. 4 389, merge, în cazul de căre ne ocupăm, cu aria nordică, în 10 ocurențe, verificate de noi, în cazul cuvintului *dent  i*; acesta are *-и-*. De asemenea, se întâlnește *c  lc  di* (ms 4 389, Fac., 3, 15 25, 26), precum și *c  p  t  di* (ib., 28, 11, 18).

2.5.1. Lat. *a+n+voc.* în cuvinte ca *pane(m)*, *manus*, *mane*, apare, în textele studiate, ca *-и-* sau ca *-и*. Epenteza lui *i* a avut loc încă în română preliterară (G. Ivănescu, *ILR*, p. 406). În cazul primului cuvânt, forma *pliine* este aproape generală în textul BB, Fac. Din totalul de 32 de ocurențe, această variantă apare în 30 (*к*), iar cea cu *-и-* (*и*) numai în două (Fac., 14, 18; 39, 6). Dimpotrivă, în ms. 45 varianta cu *-и-* nu se întâlnește niciodată; în 27 de cazuri este prezent distongul *-и-*, iar în restul de 5 apare un alt cuvânt (*pita*). Din ms. 4 389 am verificat numai 10 ocurențe. Varianta folosită este cea cu *-и-* (*и*). Ca și în paragraful precedent, se confirmă utilizarea motivată a grafemelor: *к=и*, iar *и=и*. Aceasta nu înseamnă însă că chiar în aceste texte cele două semne nu pot fi întrebuitate cu sens invers: *к=и*, iar *и=и*.

Pluralul subst. *m  nă* cunoaște în BB, Fac. 39 de ocurențe, cu următoarele variante: *m  ni(e)le* (-*к*-) atestat de 8 ori; *m  nile* (-*к*-), de 27 de ori; *m  nile* (-*и*-), de 4 ori. Trecind la ms. 45, distribuția se schimbă radical: nu apar niciodată variantele cu *и* sau cu *и*; varianta cu *-и-* (-*к*-), *m  nele*, cunoaște 20 de ocurențe, iar cea cu *-и-* (-*и*-), 19 (*m  nule*). În ultima formă, articolul hotărît se alipește direct radicalului *m  nu*, care vine din lat. *manus*. De altfel, forma de pl. *m  nule* este și astăzi cunoscută prin unele graiuri dacoromâne nordice. Acest fapt ne determină să considerăm că reale diferențele dintre vocalele *i* și *и* pe care le notează textele în discuție prin *к* și *и*. În ms. 4 389, este prezentă scrierea cu *-и-* (-*к*-) (*m  nile*). Situația este, prin urmare asemănătoare cu cea din paragraful precedent.

Al treilea exemplu, adv. *m  n* (-*к*-) cunoaște în textul BB, Fac. o singură atestare (Fac. 30, 33). În ms. 45, varianta este *m  n* (-*и*-) (*ibid.*); în ms. 4 389 nu apare acest cuvânt.

2.5.2. Lat. *a+m+c  ns.* din lat. *ambulo*, a devenit **и-амбу*, **иамбу*, și apoi *-и-*, *имбу*. Deși cu alt punct de plecare, la fază cu *и* a ajuns și verbul lat. *impleo* > *emplo* > *иампу* > *импу*. Secolul al XVI-lea se caracterizează prin preponderența formelor cu *и-* la aceste verbe. În urma unui fenomen de asimilare regresivă, în schema *i-u>u-u*, își face apariția în acest secol cîteva atestări rare cu *умбу*, *умпу*, în textele munteenești. După 1600, atestările noii variante, devenite mai înzini literare, se înmulțesc rapid în zona sudică. Dar în Moldova și în Transilvania, formele cu *и-* se mențin în scrierile din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, fiind sprînjinate de circulația lor în graiurile din zonele respective, circulație care este atestată pînă în zilele noastre (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 114).

Situația de mai sus se reflectă și în textele studiate, în timp ce ms. 45 are întotdeauna variantele cu *и-*, atât în cazul verbului *a umbla*, cât și în cel al lui *a imple*, oglindindu-se, prin urmare, norma dialectului literar nordic, în BB diortositorii au înlocuit pe *и* cu *u*: *умбл* (3 ocurențe); *сă umбли* (1 ocurență); *умблнд* (2 ocurențe); substituirea s-a petrecut și în cazul vb.

a *umple*, dar nu în mod consecvent. În 9 cazuri apare la inițială *u-*: *să umple* (1); *umple(i)* (4); *să umplu* (1); *umplu* (1); *au umplut* (2), iar în 5, *i-*: *implete* (2); *implu* (1); *implură* (1); *au implut* (1).

Textul ms. 4 389 urmează în acest caz norma sudică. Astfel, verbul *a umple* are *u-* în toate cele 12 ocurențe: *umplu* (Fac. 21, 19; 24, 16); *umple* (42, 25); *umplete* (9, 1, 7, 22, 28; 41, 1); *să umple* (45, 17); *umplindu-i-se* (25, 24); *umplură* (26, 15); *au umplut* (29, 21). De asemenea, verbul *a umbla* apare ca atare în cele numai două ocurențe: *umblind* (Fac., 3, 8, 10).

2.5.3. Lat. *a neaccentuat +n+vocală*, dintr-un etimon reconstruit **extraneāny*, a devenit *-ă-*, în forma **strāñnu>strāñin*, pentru că apoi, în urma apariției în locul lui *n* a unui *i*, să devină, dialectal, *strein* și apoi *striin*, *strin*. În textele studiate, apar variantele cu *-e-* și cu *-i-*, și anume în BB Fac.: *strein* (6, 13; 17, 12); *striine* (31, 15); *striini* (35, 2, 4); în ms. 45, de 3 ori *striin* (17, 12; 35, 2, 4) și o dată *striine* (31, 15), în ms. 4 389: *streine* (31, 15); *streini* (35, 2, 4). Actuala răspândire teritorială a formelor *strāñin*, *strein*, *strin* etc. poate fi văzută în ALR SN, V, h. 1 355, ... *vită strāñină*.

2.6.0. Închiderea vocală *e-n+voc*. sau *+n, m+cons.* la *i*, fenomen petrecut înainte de apariția primelor texte, nu s-a realizat pe întregul teritoriu dacoromân atunci cind în silaba următoare există un *e*. Este vorba de unele graiuri populare de nord-vest (de la nord de Mureș) (G. Ivănescu, *ILR*, p. 403). În aceste graiuri, cuvinte ca *mene*, *mente* s-au menținut cu această formă și în primele scrieri românești din secolul al XVI-lea. Mai mult chiar, în localitatea Telna, de lingă Alba Iulia, scrie G. Ivănescu (*loc. cit.*), prefacerea lui *-ene* în *-ine* nu s-a petrecut niciodată astăzi.

Cu toate că, în genere, forme de tipul *mene*, *mente* dispar din scrierile muntenești după 1620 (G. Ivănescu, *ILR*, p. 572), fenomenul în discuție reapare totuși în textul BB, carte *Facerea*. Astfel, expresia *ia amintă*, cu 12 ocurențe, cunoaște o dată și varianta cu *-e-*: *ia amente* (Fac. 24, 6). Tot astfel, față de 24 de atestări ale formei cu *-i-*, în *cuvinte(le)*, se întâlnește de 4 ori și varianta cu *-e-*, *cuvintele* (BB, Fac., 24, 66; 27, 34, 42; 44, 7). Din totalul de 5 ocurențe ale cuvintului *îmbrăcămintea*, 4 au varianta cu *-i-*, iar una, cu *-e-*: *îmbrăcămentea* (BB, Fac., 41, 14). De asemenea, forma de pl. *denii* este consemnată în BB, Fac. 49, 12. Cu toate acestea, pronumele *mine*, cu aproape 100 de ocurențe (subst. *mine* nu apare în BB, Fac.), nu cunoaște niciodată varianta cu *-e-*.

Pe de altă parte, atât în ms. 45, cât și în ms. 4 389 în capitolele și versetele de mai sus ale cărții *Facerea*, nu apar niciodată variantele cu *-ă-* ale cuvintelor menționate mai sus, ci numai cele cu *-i-*: *amintă*, *cuvintă*, *îmbrăcămintă*, *dinși*. Referindu-ne la raportul dintre textul BB și cel al ms. 45 (o variantă a acestuia a stat la baza textului BB), constatăm că textul din BB manifestă o tendință spre arhaizare a limbii, tendință pe care am constatat-o și o vom întâlni și în alte cazuri. Presupunem că nu pe seama tipografilor, care, după toate probabilitățile, erau moldoveni, din cercul episcopalui Mitrofan, putem pune această tendință ușoară de arhaizare, ci pe seama diortositorilor munteni, cu o formă lingvistică tradițională.

2.6.1. Închiderea lui *e* în condiția de arătate în paragraful precedent, cu deosebirea că aici avem în vedere un *e* neaccentuat, nu s-a realizat cu aceeași consecvență ca atunci cind *e* era sub accent. Aceasta era situația de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Mai tîrziu, și acest *e* neaccentuat a trecut la *i*. Diferența de tratament a fost remarcată de O. Densusianu, *ILR*,

II, p. 69: a fost o discordanță în evoluția fonetică dintr-un cuvînt ca *credenſă>credină*, față de prepoziția *den<de+in (>din)*, căci ultima era neaccentuată în frază.

Situația aceasta se reflectă și în cele trei texte studiate. Astfel, prepoziția amintită, *den*, cunoaște în BB, Fac. sute de ocurențe (vezi *Indicele de cuvînt*), în timp ce varianta cu *-i-*, *din*, apare abia de 12 ori, marind începutul schimbării spre fază actuală. În compuse ca *denaintă*, *den(n)apoi*, *deneaſtro*, *den(n)afără*, *dendrătul*, *denpreundă*, *dentă-dentă*, nu apare niciodată vreo variantă cu *-i-*. Iar în cazul lui *dentr(u)*, celor 45 de ocurențe din BB, Fac. li se opune o singură atestare cu *-i-*, *dintru* (17, 16), după cum forma *dintre* este atestată numai o singură dată (BB, Fac., 42, 24).

Tot un *e* neacc. *+n+cons.* există și în cuvîntul *seminſie* 'Same, Geschlecht, Stamm', care apare în această formă în 7 ocurențe în BB, Fac. (3, 15, 15; 6, 9; 9, 9; 12, 7; 15, 5, 13), față de 36 de ocurențe cu *-i-*: *seminſie*. Ultima formă este normală, deoarece cuvîntul este un derivat de la *sămînă*, pl. *seminſe*, în care închiderea a putut avea loc mai înainte. Este cu toate acestea demn de remarcat faptul că forma cu *-c-* se întâlnește numai în textul BB, fiind, în mod evident, rezultatul acelei ușoare tendințe de arhaizare de care a fost vorba și în paragraful precedent. În ms. 45, varianta *seminſie* apare în toate cele 43 de ocurențe (există și varianta cu *să*, *săminſie*), iar în ms. 4 389, cuvîntul este folosit numai de două ori în forma cu *-i-*, *seminſie* (ms. 4 389, Fac., 9, 9; 15, 13).

2.6.2. Vocala lat. populară *-e-*, neaccentuată, provenită din *-ae-*, în lat. *pæne ad*, a devenit, mai întâi, în urma velarizării prin labiala *p*, *-ă-* (*păndă*), după care s-a închis la *-i-* (*pîndă*). Forma cu *-ă-* se întâlnește astăzi în multe graiuri populare și era generalizată în română veche. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se petrece schimbarea către fază actuală cu *-i-*. Procesul poate fi surprins și în textul BB, Fac., în care, din totalul de 66 de ocurențe, un număr de 59 au forma *păndă* (cu *-ă-*), iar un număr de 7 au *pîndă* (cu *-i-*). În ms. 45 este foarte probabil folosită numai varianta cu *-ă-* în carte *Facerea*, cum rezultă din sondajul pe care l-am făcut. Tot forma cu *-ă-* este prezenta și în ms. 4 389, în care întâlnim grafia *păndă*, de foarte multe ori.

2.6.3. Trecerea lui *e* neaccentuat, în poziție medială și finală, la *i* este un fenomen general și permanent în istoria limbii române, pentru care nu a putut fi formulată o „lege fonetică” (Philippide). Are loc și fenomenul invers, de trecere a lui *i* neaccentuat la *e*. În anumite zone dialectale, cum ar fi cea a graiului moldovenesc, cea din estul și nord-estul Munteniei, trecerea lui *e* neacc. la *i* se petrece cu o mai mare consecvență.

Fenomenul se întâlnește și în textele pe care le studiem. Astfel, în timp ce în BB, Fac. cuvîntul *secicr* (și *secioară*) apare în sute de ocurențe în această formă (cu *e* neacc. păstrat), în ms. 45, de proveniență nord-estică, în toate cazurile acestei cuvînte, au *-i-*: *fecior*, *ficioară*. În ms. 4 389, ca în BB, *fecior*. Cu toate acestea, în BB, Fac. sunt înregistrate cîteva cazuri de trecere a lui *e* neaccentuat, medial și final, la *i*. În prima categorie se găsesc multe forme articulate, ceea ce ne face să presupunem că acești *-i-* sunt rostîți ca atare și în poziție finală (nearticulată). Formelor cu *-i-* din BB le corespund forme cu *-e-* în ms. 45: BB : *braſile* (dar și *braſelor*), față de *braſele*, din ms. 45 (Fac., 27, 16); BB : *dobitoacile* (Fac., 34, 5), *dobitoacilor* (33, 17), față de *dobitoacele*, *dobitoacelor*, din ms. 45 (*ib.*); BB : *genunchile* (Fac., 30, 3; 48, 12), față de *genunchele*, în ms. 45; BB : *hainilor* (Fac., 27, 27), față de *hainelor*,

în ms. 45; BB : *hičisug* (Fac., 27, 35), față de *vicleşug*, în ms. 45; BB : *ingirii* (Fac., 19, 15) (și *ingerii* apare de multe ori), față de *ingerii* din ms. 45; BB : (*voi*) *judica-o* (Fac., 15, 14), față de (*voi*) *giudeca-o*, din ms. 45; BB : *peşteră* (de 9 ori, alături de *peşteră* (de 6 ori), față de *peştere*, art. *peşterea*, din ms. 45, în toate ocurențele); BB : *pricipea* (imperf.) (Fac., 24, 21), față de *priceped*, în ms. 45; BB : *tinirel* (Fac., 4, 23), față de *tinerel*, în ms. 45; B : *viniră* (37, 35); *viniit-am* (32, 6); *viniț* (37, 27), față de *veniră*, *venit-am*, *veniș*, în ms. 45.

Varianta *sufletele* este atestată în BB, Fac. în 3 ocurențe, în timp ce același cuvînt, în varianta cu -e- (*sufletele*, *suflelelor*), este întlnit de 4 ori. În ms. 45, varianta cu -i- cunoaște 6 ocurențe, iar cea cu -e-, una.

În *nemică* (<lat. *nec-mīca*), atestat în BB de 8 ori, și *nemic*, atestat o singură dată, trecerea lui -e- neaccentuată nu s-a realizat. Schimbarea este însă prezentă în ms. 45, în 5, din cele 8 ocurențe: *nīmic*; *nemic* apare o singură dată, iar în două cazuri s-a recurs la alte cuvinte.

Conse măm și cîteva cazuri de trecere a lui -e- la -i- în *pietri* (BB, Fac., 31, 46, de 2 ori; la fel în ms. 45; pl. art. *pietrlī* (Fac., 28, 11) se întlnesc în ambele tezute. Din ms. 45 mai consemnăm: *fapteli* (2, 2) și *zburătoari* (7, 11, pe margine).

Oscilația dintre -e- și -i- se constată și în cazul adv. și conj. *nice* (<lat. *nēque*). Varianta cu -e- are în BB, Fac. 13 ocurențe, iar cea cu -i-, 3. În ms. 45, se menține faza mai arhaică cu -e-, *nice*.

2.7.0. Vocala nazală slavă din seria anterioară, -e-, din cuvîntul vsl. *sm̩nesti*, *-m̩elo*, de la baza rom. *a sminti*, apare ca -e- în contextul din BB, Fac., 31, 41: „*Si-m̩ sm̩niliš simbria*”; în ms. 45, *sm̩niliš*. Grupul -in- apare însă în BB de mai multe ori în derivatul *sm̩nteală*.

2.8.0. Sunetul i accentuat din subst. zi, în formele *ziua* și *ziuă*, apare ca -u-, *dzuā*, *dzuă* în toate cele 18 ocurențe din ms. 45 (*dzuā* în 16, iar *dzuă* în 2); fenomenul constituie una din trăsăturile nordice, și totodată arhaice, ale acestui text. Trecerea lui i la u a avut loc, probabil, prin fază i, în urma unui proces de durificare a suierătoarei: *dziua*>*dzuā*>*dzuă*, de la care a apărut și forma nearticulată *dzuă*. În ms. 45 avem însă și formele *dzi*, *azile*, fără durificarea africatei. De aici putem deduce că în procesul de apariție a lui -u-, în locul lui -i-, în formele menționate, un anumit rol a avut și semivocala bilabială -u-. În BB, Fac. și în ms. 4389, se folosesc numai formele *ziua*, neart. *zio*. (Cf. I. 3.10.1.).

2.8.1. Lat. *ī*-+*n*+cons.>**e*->**ā*->*i*, în cuvîntul *intrō*, *-āre* (**entrū*>**āntru*>*intrū*). Formele cu *i-* sunt general folosite în scrierile analizate: *intra*, *intrară*, *intrat* etc. În limba literară, înlocuirea lui *i-* prin *i-* s-a produs abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. (Vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 113, 571, 582). În graiurile nordice, rostirea cu *i-* se păstrează și astăzi:

2.8.2. Vocala *i* neaccentuată apare uneori trecută la *e* (fenomen invers față de cel de sub 2.6.3): *inemă* (BB, Fac., 20, 6), *dimeneaſă* (BB, Fac., 1, 5, 8, 13, 19, 23; 22, 3). În forma, atestată în BB de 4 ori, *demineaſă* (1, 31; 19, 27; 24, 54; 49, 27), *de-* este etimologic. Varianta literară actuală, *dimineauă*, este și ea prezentă în BB, Fac. (11 ocurențe; la fel în ms. 45 și ms. 4389). Același fenomen apare sporadic și în formele verbului *a trimite*: forma cu -i- neacc., *trimis*, *trimiseră* etc., este atestată în 39 de ocurențe, pe cînd cea cu -e-, *tremis*, *tremiteſi*, numai în 3.

Aceeași schimbare se întâlnește în *întreſtăciune* (BB, Fac., 44, 29, 31). În timp ce în ms. 4389 avem *întreſtăciune* (ms. 45 are alți termeni).

2.8.3. Sincoparea lui -i-, devenit e, în cîntele *ca-(in)derepta* < lat. **dirēctare*, *derept*<*dirēctus*, *derege*<*dirigere* (CDDE, nr. 515), modificata în *(in)drepta*, *drept*, *drege*, poate fi urmărită în texte din secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Generalizarea variantei cu sincopare are loc în decursul secolului al XVIII-lea; însă formele celealte se mențin în multe graiuri populare pînă astăzi (Vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 110–111, *passim*). Situația din texte de care ne ocupăm se prezintă astfel:

În BB, Fac. apar 9 ocurențe ale formei *înderepta* o singură dată *îndirepta* (39, 23). Se constată, aşadar, o tendință arhaizantă, căci în textul care a servit ca punct de plecare Bibliei de la București apar în cazul acestui verb numai formele sincopate; *îndrepta*, *îndreptă*, *îndreptă*, *îndreplează* caracterizează textul ms. 45, Fac. Dacă sincoparea din graiul popular de la baza acestui text este foarte veche, datind, după opinia lui G. Ivănescu, încă din latina populară (ILR, p. 113), ea s-a petrecut, după același lingvist tot atunci și în viitorul grai muntenesc. Primele forme sincopate apar în secolul al XVI-lea tocmai în aceste graiuri. De aceea este și mai surprinzătoare recurgerea diortositorilor BB la formele nesincopate, de proveniență transilvaneană. Prezența acestora din urmă în ms. 4389 (*va înderepta*, Fac., 24, 40; *îndereplează*, 24, 42; *îndreptă*, 24, 56; *îndirepta*, 24, 27) este însă explicabilă, atât timp cît și alte fapte lingvistice din acest text indică proveniența sud-ardeleană a traducătorului lui.

În BB, Fac., întîlnim apoi *dirept*, (11 ocurențe) și *derept* (4 ocurențe); *direaptă* (5 ocurențe) și *dereaptă* (1 ocurență); *direpsi* (4 ocurențe). La fel se prezintă situația și în ms. 4389. Dar în ms. 45 ne întîmpină numai formele cu -i- (sau -e-) sincopat: *drept*, *dreaptă*, *drepți*.

Derivatul *dereplate* cunoaște în BB, Fac., 7 ocurențe, iar varianta cu -i-, *direplate*, 4 ocurențe. O situație similară există în ms. 4389: *direplate* este atestat de 6 ori, *dereplate*, de 2 ori, iar într-un caz apare expresia *cu mîna dereaptă* (ms. 4389, Fac., 20, 5). Dar în ms. 45, cuvîntul în discuție este fără -i- sau -e-: *dreplate(a)*, în 6 ocurențe; în trei dintre acestea (20, 13; 21, 23; 24, 49) se întlnesc grafia *drepiaalea*. Cu toate acestea, în *Cuvîntul înainte către Mitropolit*, p. 3, cu care se deschide ms. 45, se întlnesc formele nesincopate arhaizante *dires* și *direasă*, care trebuie explicate fie prin intervenția copistului, fie în alt mod.

2.9.0. Vocala a c c e n t u a tă o, în cuvîntul *tolvă*, apare ca u, *tulbă*, în toate cele trei texte studiate (Fac., 3, 27). Schimbarea pare a fi avut loc sub influența vsl. *tulbă* 'Köcher', cum presupune H. Tiktin, DRG, s.v., cu care ocazia s-a produs și substituirea lui -r-, care există în etimon (tc., sl. rus., ucr., *torba*), prin -l-: *torbă* – *tulbă*.

2.9.1. Vocala o neaccentuată se menține ca atare în cîteva cazuri: *conoſtința* (BB, Fac., 2, 9); *coprinse* (ms. 45, Fac., 41, 57/58).

2.9.2. O singură dată a fost înregistrat fenomenul sporadic de delabializare a vocalei o neacc.: *aprăpiindu-să* (ms. 45, Fac., 18, 23).

2.9.3. Vocala o neaccentuată apare ca u în *ru-mănească* (ms. 45, Cuv., p. 1, col. 2; ms. 4389, C1, p. 1); (*noi*) *rumanii* (ms. 4389, C1, p. 2); *amurſit* (ms. 45, 32, 32; dar, în același verset, și *amorſit*).

2.9.4. Cuvîntul de origine vsl. *a porunci*< vsl. *po-ročili* este atestat în forma menționată de 20 de ori în textul BB, Fac.; în 2 ocurențe însă apare forma *porinci* (42, 25, 45, 19) și, o singură dată, *poronci* (22,

20). Varianta *porinci* este prezentă și în ms. 45, Fac., 3, 11; 6, 22), iar varianta *porânci*, în ms. 4 389 (26, 11; 32, 17), alături de *porâncit* (27, 19; 31, 16), dar și de *porunci* (32, 19). După cum se vede, vocala nazală slavă -e- a fost reflectată cînd ca -un-, din care, prin delabializare, a rezultat varianta cu -in-, cînd ca -on din care, prin același fenomen, a rezultat -an-. S-ar putea totuși că varianta *poronci* să fi rezultat din *porunci*, printr-un fenomen de asimilație progresivă (o -u>o-o) (Cf. și O. Densusianu, *ILR*, II, p. 456). În folosirea acestui cuvînt, norma literară încă nu era fixată în cele trei texte studiate.

2.9.5. Consemnăm și formele neobișnuite a două cuvinte cu etimologie nesigură. Este vorba de forma *șovișe*, din ms. 4 389, Fac., 30, 37, în loc de *șuvișe'șăii'* (Scriban, *Dic.*, s.v. il derivă din bg. *ševisca*), și de *dosluit*, pentru *deslusit*, din ms. 45, Cuv., p. 1 (Scriban, op. cit., s.v.), îl explică din sl. *dô-slušati*.

2.10.0. La t. *nûbilum*, devenit în română *veche nûdră*, a cunoscut în graiurile dacoromânești diferite evoluții în ceea ce privește timbrul vocalelor aflate în hiat. Vocala *ú* în hiat cu *ă* (acesta provenit din *e<ñ*) a evoluat spre *ú-o>ó-o>ó-u*, rezultând forma nordică *nôur*; sau, de la fază *ó-o*, prin contragere, a rezultat forma sudică (muntenească) *nor*. Partial, evoluția se întîlnește și în *bûbalus>bûdru>búor(u)-bôr>bôr*. Situația actuală din graiuri poate fi văzută la I. Gheție, *BDRL*, p. 119.

În cele trei texte studiate, sunt atestate următoarele stadii:

În BB, Fac. apare forma *nôor*, în 2 ocurențe (9, 14, 16) și *nor*, de asemenea (9, 13, 14); totodată, există și verbul a *nocrâ*: „*Cind roú noora noor prê pâmîrl*“ (BB, Fac., 9, 14). Scrierea cu -oo- nu mai este în acest caz o chețiune de grafie, ci ea notează o realitate fonetică dintr-o fază intermediară (vezi mai sus).

În ms. 45, formelor precedente le corespund: *nûăr* (9, 13, 14), *nûării* (9, 14), *nôăr* (9, 16), iar verbul este a *nûdră*; prin urmare avem a face cu o fază mai veche decât cea din BB (de remarcat forma intermediară *nôăr*). Sub influența acestor forme nordice, diortositorii au adoptat forme cu 2 silabe, din care prima are vocala *o* (*nôor*), care poate fi totuși și o fază intermediară mai veche.

Faza actuală literară, de proveniență sudică, a acestor cuvinte se întîlnește în ms. 4 389, Fac., 9, 14: „*Cind voi înnoara pâmîntul cu nori*“. În multe privințe, cum se va vedea mai departe, acest text este cel mai apropiat de fază ulterioară, modernă, a limbii române literare.

2.10.1. Cuvîntul *cuib* (<lat. **cubium*) este atestat în BB, Fac., 6, 14, în forma de pl. *cûuburi*, traducind gr. (ȝ) *veocotá* 'niche', 'couvée'. Apariția unui -u- după -i- semivocalic a fost interpretată de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 73 ca „o urmă de labializare a lui i“. Atestările acestei forme sunt numeroase în cartea *Iesirea*: 27, 11, 12, 13, 14, 15 (aici *côuburile*), 16, 17, 18, 19; 36, 20, 21; 22, 26, 34, 37; 39, 10, 14, 15, 17 etc. Forma este cunoscută din mai multe scrieri din secolul al XVII-lea, precum și din secolul al XVIII-lea, (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.). Ea constituie o particularitate a textului BB, neîntîlnindu-se în ms. 45 și în ms. 4 389, cartea *Facerea*.

2.10.2. Grupul *ciú-*, din cuvîntul *ciutură* (<lat. **ciūtulus*, **kiutulus*, REW*, nr. 2 290, 4 748), a cunoscut un fenomen de delabializare, devenind *ci-*: *ciutură* (ms. 4 389, Fac., 24, 14; cuvîntul este scris pe margine, de același înțînă, pentru a-l explica pe *vadră* din text); *citoră* (ms. 4 389, Fac., 24, 15); *citură* mai apare în ms. 4 389 Fac., în 24, 14, 16, 45.

2.10.2. bis. Delabializarea lui *ú* se întîlnește în ms.

45, Fac. (8, 8, 9, 10, 11, 12) în *porimb*. Forma cu -ă- etimologic, *părîmb* (<lat. *palumbus*), apare în același text (15, 9).

2.10.3. Vocala *u* neaccentuat din cuvîntul *ciutură* apare uneori transformată în o: *ciútoră* (ms. 45, Fac., 24, 17, 43); *citoră* (ms. 4 389, Fac., 24, 15).

2.10.4. Sunetul *u* final apare foarte des în ms. 45, atât cînd e precedat de consoană simplă, cît și cînd are înainte un grup de consoane, altele decât *mula cum liquida*. Editorii BB au procedat la o eliminare a acestui sunet, dar nu în mod sistematic, astfel că în textul *Facerea* întîlnim destule cazuri de -u: *arcu* (21, 16); *ascunsu* (31, 36; 35, 4); *așezu* (41, 13); *coplu* (19, 3); *cîmpu* (24, 63); *facu* (18, 17); *iedu* (37, 31; 38, 17); *întorsu* (11 ocurențe); *întorcu* (24, 49); *întorșu* (50, 18); *mânincu* (27, 4; 28, 20); *mergu* (5 ocurențe); *mersu* (3 ocurențe); *ospătu* (21, 8); *rîsu* (18, 13); *urâscu* (29, 33); *voiu* (de sute de ori). După cum se vede, textul BB nu a reușit să renunțe la un fenomen caracteristic unei faze mai vechi din istoria limbii române literare.

În ms. 4 389 nu apare niciodată *u* final (în poziție finală absolută). În cazul cuvîntelor *cumu* și *cîndu*, cînd acestea sunt urmate de pronume conjuncte, el se menține totuși: *cumu-i* (ms. 4 389, Fac., 27, 8); *cumu-l* (38, 18); *cumu-s* (38, 29); *cîndu-i* (40, 14). Din acest -u, prin delabializare, provine și din formele pronomiale *ts*, *ts*, *tl*.

3. CONSONANTISMUL

3.1.0. Palatalizarea labialelor. În textul BB, *Facerea*, se întîlnesc o serie de forme cu palatalizarea lui *i+i>h*, cărora în ms. 45 le corespund variante cu *j*. Astfel, cuvîntul *fiară* (<lat. *fera*) este atestat de 3 ori în BB, Fac. cu forma *hiară* (χιαρά), de 9 ori în varianta articulată de pl. *hiarăle* și o dată *hiarălor*, în total 13 ocurențe ale formei cu *h*. Față de această situație, în locurile corespunzătoare din ms. 45 nu apare niciodată vreo varianță cu *h*; dimpotrivă, în 5 ocurențe apare *fiarăle*, iar în 8, *jiganie*. Totuși, textul BB nu este consecvent, căci într-însuși apare și varianta cu *f*, *fiarăle* (3 ocurențe), acolo unde în ms. 45 se spune *jiganiile* (Fac., 6, 19; 9, 2; 44, 28). În BB, Fac. (49, 3) avem *herbi*, față de *fierbi*, din ms. 45. Preferința diortositorilor BB pentru variantele cu palatală în locul spirantei labio-dentale este surprinzătoare, mai ales că nu poate fi vorba aici de o influență din partea originalului. Sau poate copistul ms. 45 a înlăturat formele cu *h*- din acest text, iar varianta milesiană avută la îndemnă de cărturarii bucureșteni coținea formele cu labio-dentală alterată? A pune însă aceste forme numai pe seama tipografilor, care se pare că erau moldoveni, sau a le atribui numai lui Mitrofan, moldovean și el, fără a lua în considerație controlul exercitat de cărturarii bucureșteni (frații Greceanu), este iarăși greu de admis. Oricum, ne aflăm în față unuia fapt de limbă literară în care BB adoptă „norma“ moldovenească. Dar în BB, Fac. 4, 22 avem *fier*, față de *her*, din ms. 45.

3.1.1. O formă specială de palatalizare prezintă verbul *a (se) râschira*, 'a (se) imprăștia', 'a (se) răspindi'. El este atestat în BB, Fac. în 3 locuri: 9, 19; 10, 18, 32. În afară de aceste ocurențe, textul ms. 45 mai conține încă următoarele forme: (ne vom) *râschiră* (Fac., 11, 9; BB are *râsipi*); *râschird* (Fac., 11, 8; BB: *râsipi*); *au râschirat* (Fac., 11, 9; BB: *au râsipit*). Și de date aceasta, în ms. 4 389 apare variantă nepalatalizată din limba literară actuală: *râsfirăm* (Fac., 11, 4); *se-au râsfirat* (Fac., 10, 18, 32; 11, 9); *se va râsfira* (Fac., 28, 11); *râsfiră* (Fac., 31, 25). Față de paragraful

precedent, de data aceasta ms. 45 conține forma dialectală moldovenească, pe care cei care au publicat BB nu au eliminat-o, decit în jumătate din ocorențe. Încă o dată, textul BB se dovedește a fi caracterizat prin lipsă de consecvență în adoptarea unei norme ferme de factură sudică.

Referitor la cuvintul *răschira*, este de observat că apariția oclusivei palatale -ki- comportă anumite precizări. Deoarece etimonul cuvintului este *fir*, precedat de prefixul *răs-*, forma așteptată în urma palatalizării ar trebui să fie *răshira*. Într-adevăr, această formă există, fiind atestată în 1620 la Moxa : *răshirară* (vezi I. Gheție, BDRL, p. 277). Tot din același secol datează și prima atestare a formei *răsfira*, din *Îndrepătarea legii*, 1652 (H. Tiktin, DRG, s.v.), mai veche decât cea de mai sus, din ms. 4 389.

Insuficient explicată este apariția oclusivei palatale surde -ki- în locul lui -hi-, precum și a grupului -ski-, în loc de -ski-, din *răschira*, *răshira*, variante atestate de mai multe ori în secolul al XVII-lea (la Varlaam, *Psaltirea* de la Bălgărad, din 1651, în BB, Dosoftei, Cantemir etc.). În mod normal, în afară de reflexul -h'i-, menționat mai sus, în graiurile palatalizante s-a realizat, pe o arie mult mai întinsă, varianta cu -si-, sau ar fi trebuit să se realizeze : *răssiră*, așa după cum din *a se sfii* (< vsl. *svěniti se*, -*njo se*) a rezultat, pe de o parte, *a se sh'ii*, pe de altă parte, **a se ss'ii*. Ultima realizare a existat cu adevarat, căci ea stă la baza vb. mold. *a se sij* (rostit și sij), cuvînt atestat încă la Miron Costin : „*Să siia împărăția de sfâra leșilor*“ (H. Tiktin, DRG, sub *sfii*). În acest caz, grupul mai puțin obișnuit -ssi- s-a redus la -si-. Constatăm însă că dintr-un **răssira* nu întlnim în graiuri un *răsira* sau *răsira*, ci, dimpotrivă, formele *răschira*, *răschira*, cu un -ski- neexplicat. O primă încercare de a-l explica pe -ki- ar putea fi invocarea fenomenului sporadic de trecere a lui -h'i- la -ki-, chiar în cuvîntul *fir* : răspunsurile din două puncte, 602 și 615, din jumătatea de sud a Moldovei, conțin forma *kir* (vezi NALR. Mold. Bucov., I, h. 7, *fir* (de păd.), p. 28–29). Fenomenul este însă cu totul accidental și el nu poate explica o schimbare pe o arie atât de întinsă a lui -fi- la -ki-, cum încearcă să susțină și H. Tiktin. Forma cu -ki- nu a putut să apară numai în aria mult mai restrinsă în care -fi- trece la *h'i*, situată în sudul Moldovei mai ales. Tot neexplicată suficient este apariția lui *s*, pe care același lingvist, H. Tiktin, o pune pe seama influenței unor verbe ca *deșcheia*, *deșchide*, *dejgeșea*.

În această situație destul de neclară, socotim că poate fi formulată o altă explicație. Originea formei *a răschira* trebuie căutată mai ales în aria moldovenească în care *fir* a devenit *șir*, arie aproximativ de două ori mai întinsă decât cea în care varianta palatalizată sună *hir*. Forma neatestată *răssiră* a fost influențată nu de verbe ca cele invocate de Tiktin, ci de un verb aparținând aceleleași sfere semantice, anume *a răschia* 'aufhaspeln, weisen' (probabil dintr-un lat. pop. **rasclare*). Într-o construcție populară moldovenească de tipul : **răssir șirile pi răskitör* (graiul moldovenesc central și nordic), sau **răshir h'irile pi răskitör* (graiul moldovenesc sudic), pe de o parte, și *răskij-șirili* (*h'irili*) *pi răskitör*, se întîneau grupurile *-ssi-, -sh'i-, din vb. *a răsfira*, cu grupul -ski-, din *răskij* și *răskitör*. Aceste cuvinte din urmă le-au influențat pe cele din tii, astfel încît **a răssiră* și *a răshiră* au devenit *a răschira*, *a răschira* (în ultimul caz, prefixul *răs-* s-a menținut, dar a fost preluat grupul -ki-).

Noua formă *răschira* (*răschira*) a fost un timp acceptată în norma literară nordică, moldovenească mai ales. Din altă variantă, pierdută, a ms. 45, ea a fost preluată, necritic, în textul BB.

3.2.0. Evitarea formelor palatalizate, considerate și în Moldova neliterare, a avut ca efect apariția unor variante hipercorecte (sau hiperliterarizate). Astfel, în graiul moldovenesc, cuvîntul slav *mogyla* a fost transformat în *movilă*, considerindu-se că -gi-, care există de fapt în etimon, ar fi rezultat prin palatalizarea fricativei labio-dentale -v- + -i-. Această formă moldovenească s-a impus în norma limbii literare din toate regiunile țării. Astfel se explică prezența în textul BB, Fac., (31, 47, 48, 51, 52), și în cel al ms. 4 389, numai a formei *movilă*. Ea este, desigur, prezentă și în ms. 45.

3.3.0. Variante hiperliterarizate sau hipercorecte cunosc și cuvintele *viclenie* și *viclesug*, precum și verbul *a vicleni* (< magh. *hitlen* 'ungläubig, treulos', *hütlenség* 'Treubruch, Untreue'). În BB, Fac., norma este oscilantă. O dată apare forma cu *h*, *hicleşug* (27, 35), iar de două ori cea hipercorectă, *viclesug* (34, 13), respectiv *vicleniță* (imperf.) (37, 18). În ms. 45, se folosește numai forma cu *v*. Dar în ms. 4 389, întîlnim de două ori varianta cu *h* : *hiclenie* (Fac., 34, 13) ; *nehiclean* 'sincer' (Fac., 25, 27). Ultimul cuvînt este atestat de Lajos Tamás, EWUR, p. 849, abia în anul 1837, astfel că prima atestare ar putea să fie aceasta din ms. 4 389. Cuvintele de care ne ocupăm au fost folosite cu *h* încă din secolul al XV-lea, în texte scrise în slavonește : *хитлън*, în 1462/65 ; *хитлънство*, în 1434 (EWUR, p. 849). Sunetul inițiat trebuie să fi fost rostit ca o spirantă palatală sonoră, *y*, pentru a putea fi apoi substituit de vorbitoriile dialectului moldovenesc prin spiranta labiodentală sonoră *v*. Ca și în cazul cuvintului *movilă*, și aceste forme hiperliterarizate moldovenești au devenit astăzi singurele admise de limba literară.

3.4.0. Aficatele *g* și *dz* (d) se prezintă în mod diferit în texte studiate. Ne vom ocupa întîi de africata *g*. Aceasta, plecind de la exemplele de care dispunem, provine fie din spiranta palatală sonoră latinească populară *j*, urmată de *o*, *u* (prima africatizare), fie din oclusivele dentală (*d*) și velară (*g*), urmate de -i- + -ó, *ú* (a doua africatizare). Pe teren românesc, africata rezultată a cunoscut o diversificare după dialecte : în partea de sud, *g* a trecut la *j* (z) (suierătoarea palato-alveolară sonoră), care mai tîrziu a fost acceptată în norma limbii române literare moderne ; în dialektele din jumătatea de nord a teritoriului dacoromân, acest *g* s-a menținut un timp în graiurile populare, a patrunc în limba scrisă și a rămas în norma variantei moldovenești a limbii literare pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea (V. Alecsandri). În graiurile populare, africata a pierdut elementul oclusiv, devenit spiranta de tip moldovenesc *ž*.

Cum este de așteptat, în BB, Fac., predominantă este realizarea ca *j* (z), de tip muntenesc : *joc*, *jos*, *a juca*, *a judeca*, *judecată*, *jug*, *juncă*, *a junghea*, *jungher*, *jur*, *a înconjura*, *împrejur*, *a jura*, *jurămînt* (vezi Indicele de cuvinte). În ms. 45, dimpotrivă, predominante sunt realizările cu africata *g*.¹ Cu toate acestea, în textul BB, Fac., sub influența textului manuscris care avea trăsături ale „normei literare nordice“, sau datorită unor tipografi moldoveni, s-au strecurat unele forme cu *g* : *incungiuără* (BB, Fac., 19, 4 ; la fel în ms. 45) ; *incungiuără* (BB, Fac., 2, 13 ; la fel și în ms. 45).

Mai numeroase sunt imixțiunile „normei sudice“ muntenesti, prin mină copistului Dumitru din Cimpulung, în textul ms. 45, Fac. : *jos* (26, 35 ; 28, 18) ; *jucindu*

¹ O prezentare detaliată a celor două realizări din întregul text al *Vechiului Testament*, din BB și din ms. 45, a făcut N. A. Ursu, în studiu *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al VECIULUI TESTAMENT tradus de Nicolae Mileșcu (I)*, în „Limba română“ XXXVII, nr. 5, sept.-oct., 1988, p. 466-468.

(21, 9); *jagul* (27, 40); *să junghe* (22, 10); *jungheturi* (49, 16); *ai Jungheat* (37, 30); *au jural* (24, 37).

În textul ms. 4 380 este respectată peste tot norma muntenească cu *z*.

3.4.1. Africata *dz* (*d'*) provine fie din lat. *j+d'* (prima africatizare), fie din *d+i+d'*, din *d+i+vocală neacc.* în silabă finală, din *g+i-i*. În aceleși condiții ca și *d* (a doua africatizare), fie din *d+i* (*i*, *-i*) (a treia africatizare). Această *dz* caracterizează în epoca veche limba scrisă din zona nordică, unde avea și bază populară. În partea de sud a dialectului dacoromân, africata a pierdut în epoca preliterară caracterul său propriu, adică elementul oclusiv, transformându-se în spiranta *z*. Această situație se reflectă în cele trei texte studiate. Ms. 45, care indirect a stat la baza textului din BB, are în carte *Facerea*, și în totalitatea lui, drept normă africata *dz*. Copistul muntean al acestui manuscris o consemnează mai des în partea de la început a textului, dar pe măsură că înaintează cu scrisul, uită să o mai scrie, punând în locul ei spiranta *z* (vezi N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 465). În BB, *Fac.*, norma muntenească cu *z* este respectată în întregime. Aceeași situație se întâlnește și în textul ms. 4 389.

3.4.2. În ms. 45, *Fac.*, se întâlnesc cîteva cazuri de înlocuire a africatei *dz*, prin *z*: „*cătră amiazădži*” *sud* (20, 1); „*In amiazădži*” *pe la amiază*” (18, 1) (în ambele exemple, al doilea *dz* este menținut); *iezitor* (27, 8, 16); *zace* (*<jacel*) (8, 21).

3.4.3. Într-un cuvînt de origine slavă, în mod neașteptat, în locul spirantei *z*, apare africata *dz*. S-ar putea să fie vorba de o intervenție a copistului, care confunda aceste situații, cum foarte rar se întâmplă celor care aparțină zonei nordice. În ms. 45, *Fac.*, întîlnim forma *bodzii* *idoli*’ (*<pl. sl. bozi*, sg. *bogū*), (31, 19, 31). Alte imprumuturi de origine slavă cu *z* etimologic îl mențin pe acesta: *izvor* (ms. 45, *Fac.*, 2, 6); *indrăzni(re)* (*Fac.*, 35, 17); *a zidi* (2, 7) etc.

3.4.4. Este cunoscut că spiranta dentală sonoră *z*, inexistentă în latină, cu excepția imprumuturile de origine greacă, s-a transmis în română prin cuvînte ca *a boteza* (*<lat. baptizo* *<gr. βαπτίζειν*), *a cuțeza* (*<lat. coſtīzo* *<gr. κοτύζειν*). Dar această spirantă a putut apărea pe teren românesc și prin sonorizarea lui *s* din prefixul *ex-*, printr-un fenomen de acomodare la consoana sonoră următoare. Este cazul unor cuvînte și forme ca *a zbura*, *zburătoare*, *zburind*, din BB, *Fac.* (1, 20, 21), al căror etimon este lat. *ex-volo*, sau ca al verbului *a zbea* ’a (se) zbici’, ’a se usca’, foarte probabil dintr-un lat. **ex-blō* (H. Tiktin, *DRG*, s.v.). În aceste exemple, în ms. 45 nu întîlnim niciodată africata *dz*, ci numai spiranta *z*.

3.5.0. Fenomenul velarizării (Generalități). Prin schimbarea locului de articulație, vocalele prepalatale *e* (-e, -e- din distongul *gā*) și *i*, precedate de anumite consoane, devin vocale velare: *ă* (-ă) și *î*. Fenomenul a avut loc în diferite graiuri, în perioade diferite și în condiții fonetice specifice anumitor categorii de consoane. Velarizarea prin și erătoare, de pildă, însoțită, în alte zone, de rostirea muiată a acestora, s-a petrecut în graiul de tip muntenești într-o perioadă mult mai veche decât în graiul de tip moldovenesc. Velarizările prin siflante și prin africate, sau velarizările prin labiale sau prin *t*, *d*, *n*, *r*, au avut loc, fiecare în parte, în condiții specifice. În momentul apariției textelor vechi românești, efectele acestor schimbări în graiuri se produsese, astfel încât în texte se reflectă în mare măsură un amestec al formelor velarizate și nevelarizate, amestec care a devenit normă pînă astăzi în limba literară. Din marea varietate și bogăție a acestui fenomen, care a contribuit enorm la creșterea ocurenței vocalelor *ă* și *î* în română, vor fi pre-

zentate mai departe, pornind de la cele trei texte analizate, cîteva constatări și fapte mai semnificative.

3.5.1. Velarizarea prin și erătoare a vocalelor *e* și *i* s-a petrecut indiferent dacă în silaba următoare sau în imediată vecinătate se aflau *e*, *i*, sunet muiat. Ea a avut loc pe la începutul epocii numită „română primitivă”, aşadar după secolele al VII-lea – al VIII-lea, fiind caracteristică dialectului muntenesc (Cf. Tiktin, Philippide; vezi G. Ivănescu, *ILR*, p. 330). Prin acest fenomen, se explică variantele muntenești: *băsică*, *cămașă* (-e), față de cele de tip moldovenesc: *beșică*, *cămeșă*; apoi munt. **şădu*, *şade*, *şarpe*, *şapte* etc., față de mold. *şdd(u)*, *şade*, *şarpe*, *şapte* etc. Într-o fază ulterioară, probabil prin secolele al XIII-lea – al XIV-lea (Ivănescu), și după ce distongul *gā-e* – *treceuse la ē-e* (-e) (vezi mai sus sub I. 2.1.0.), se petrece acest fenomen al durisirii și erătoarelor, și implicit al velarizării, și în graiul moldovenesc și în cel ardelenesc, care pînă atunci nu cunoscuseră decât rostirea muiată a și erătoarelor. Astfel, din forme ca *şéde*, *şépte* au rezultat, mai întâi, *şéde*, *şepete* (există și faza cu *é-é*), iar prin durificarea lui *s*, *şode* *şapte*. Un cuvînt ca vsl. *żali*, rostit la început de moldoveni cu *j* (*ż* muiat), deci *j'ale*, apoi *je'ale*, deci ca și cum er fi avut un distong *gā-é* în poziție *e*, l-a transformat pe acest *-gā* în *é*, iar prin fenomenul de care vorbim, a ajuns să sună în graiul moldovenesc *idle*. În același timp, aşadar cam prin secolul al XIV-lea și erătoare și *j* dure căpătă în unele graiuri muntenești o rostire muiată (vezi G. Ivănescu, *ILR*, p. 471). În mod schematic, avem următoarele două faze: faza I : munt. *şă*, *şl*, *jă*, *jl* – mold. *s'e*, *ş'i*, *j'e*, *j'i*; faza a II-a (după secolul al XIV-lea) : munt. *s'e*, *ş'i*, *j'e*, *j'i* – mold. *şă*, *şl*, *jă*, *jl*. Aceste rezultate se referă la situația din graiurile populare. În limba scrisă, se constată un mare amestec de forme velarizate și nevelarizate, pentru că alături de baza dialectală au acționat și alți factori, printre care tradiția grafică a unor școli de scriere din diferențele provinciei românești a jucat un rol deloc lipsit de importanță.

În cazul celor trei texte studiate, velarizarea prin și erătoare va fi ilustrată prin exemplele care urmează. În ms. 45, provenit dintr-o zonă în care durificarea și erătoarelor avusese loc înainte de apariția primelor texte, constatăm că apar totuși foarte multe forme cu și erătoare muiate. Această discordanță dintre limba literară și graiuri se constată și în cazul velarizării prin *s*, *z*, *l*, *dz*. Rostirea *şlătră*, *asă*, din acest text, și din alte texte moldovenești din epocă, s-ar explica, după G. Ivănescu, *Probl.*, p. 254, printr-o tradiție grafică, având la origine o particularitate proprie graiului aristocrației maramureșene.

3.5.2. Adv. *asa* (*<lat. eccum+sic+a*) a avut inițial și erătoarea muiată: *acşa*, *asă*. Prin durificarea lui *s'*, s-a ajuns în dialectul sudic, muntenești, la forma *asa*, pe care o întîlnim în cele 35 de ocurențe din BB, *Fac.*, precum și în ms. 4 389. Ea aparține astăzi normei limbii literare (chiar dacă în vorbirea de tip muntenești se aude și *asă*). Cum s-a văzut, în dialectul nordic, moldovenesc, rostirea cu *s'* muiat a durat din latina populară pînă în secolul al XIV-lea. Durificarea realizată acum în graiuri a dus la transformarea sintagmei *asă-ă*, devenită *asă-e* și apoi *asă-i*, în *asă-ă*; din această formă s-a detasat mold. *asă*. La nivelul limbii literare din secolul al XVII-lea, însă, s-a menținut scrierea (și, cu siguranță, și rostirea, în cazul oamenilor de cultură) cu și erătoare muiate: *Botoșani*, *a seasea*, *orășeanii*, *șeapte* etc. (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 144). Acest mod de scriere este aproape general în ms. 45, *Fac.*: *asă*

(aură, în 2 ocurențe; șauă în 20 de ocurențe). Grafia șauă, consemnată în 6 ocurențe, s-ar putea datora copistului muntean al acestui text.

3.5.3. Cuvântul *cenușă* (< lat. *cenusa*) este folosit cu această formă (cu șă) în BB, Făc., 18, 27, în timp ce în ms. 45, *ibid.*, intîlnim varianta cu -se, cenușe. Forma de genitiv sg. *cenusii* (*in felul cenusii*, *cenușiu*) cunoaște 3 ocurențe atât în ms. 45, cât și în BB (30, 39; 31, 10, 12). În ultimul text s-a transferat scrierea din ms. 45.

3.5.4. În BB, Făc., verbul *a șeză* (< lat. *ad-sediare*) apare de 2 ori cu ūierătoarea muiată șe: *așeză* (40, 21); să mă *șezu*; respectindu-se scrierea din ms. 45, numai că în cazul africatei dz, aceasta a fost înlocuită prin z: *așeză*, *șezu*. Preferința pentru norma cu ūierătoarele dure a celor care au tipărit textul BB se trădează însă atunci cînd în locul cuvintului *pinea*, din ms. 45 (Făc., 29, 3), ei recurg la cuvîntul *șază*, cu ūierătoarea dură -șă.

3.5.5. Ultima constatare este ilustrată perfect de analiza verbului corădical *a ședea*, care în BB, Făc. cunoaște 18 ocurențe. Dintre acestea, secvența șe- apare de 6 ori (*ședea*, *șezi*, *șezind*, *șezu*, *au șezut*), iar șă de 12 ori (*șădea*, *șădeți*, *șăzi*, *șăzind*, *șăzu*, *șăzură*, *au șazut*). Numărul dublu de ocurențe cu ūierătoare dure este cu atît mai surprinzător că cit modelul, adică textul analogetic din ms. 45, azi pierdut, probabil că nu conținea nici o singură ocurență cu șă, dacă judecăm după situația din ms. 45, în care, în 17 cauzuri apare numai ūierătoarea muiată: *ședea*, *ședeți*, *ședzi*, *ședzind*, *ședzu*, *ședzură*, *au ședzut*. Diferența de o ocurență față de BB se explică printr-o greșală de copist, care, în ms. 45, a scris *cădžind*, în loc de *ședzind*. Rezultă foarte clar din cele de mai sus că cei care au tipărit textul BB aveau o altă normă în privința cuvintelor cu ūierătoare decît autorul, eventual și revizorul, ms. 45, înlocuind în proporție de 2/3 variantele cu șe- prin cele cu șă-. Li se poate totuși „reproșa” lipsa de consecvență, pe care însă nu au arătat-o în cazul substituirii africatei dz, prin z. Numărul realizărilor de tipul șă, și era în creștere în scrierile muntenești de după 1600 (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 140). Ele sunt prezente și în ms. 4 389, în care verbul *a ședea*, în toate cele 17 ocurențe, cunoaște numai realizarea cu silaba inițială șă-:

șădea, *șădeți*, *șăzi*, să *șază* (<*șază*) (24, 55), *șazind*, *șăzi*, *șăzu*, *șăzură*. Limba literară modernă va renunța la aceste realizări, preferind pe cele de tipul conținut în ms. 45.

3.5.6. Verbul *a deșertă* este prezent în BB, Făc. cu formele *deșertă* (24, 20) și *fu/deșertindu* (42, 35). Acestora, în ms. 45, le corespund forme cu ūierătoarele muiată, -se-: *desertă*, *deserlind*. Totuși, în BB, Făc., 31, 42, apare și adj. *desert*; față de *dășertu*, din ms. 45. Forma de fem. sg. *desărtă* este aceeași în ambele texte (37, 27). Față de aceste texte, ms. 4 389 are *dășertiă* (Făc., 24, 20) și *dășertă* (Făc., 42, 35), precum și subst. *dășartul* (*mieu*), scris pe margine, de aceeași mină, pentru *soldul* (*mieu*) din text (Făc., 47, 29) și, încă o dată, *dășartul*, tot pe margine, de aceeași mină, în loc de *mijlocul* (*tău*) din text (Făc., 35, 11). Sensul ‘Weiche (der Säugetiere)’ din aceste contexte al cuvintului *deserți* pare a fi atestat în acest manuscris pentru prima dată.

3.5.7. Față de varianta *greșală* din BB, Făc. (31, 36; 50, 17) și de *gresalele*, din BB Pred. I, p. 2, r. 33 de sus, ms. 45 are, în aceleși locuri din cartea *Facerea*, forma cu ūierătoarea muiată *gresală*, scrisă cu -uă-, respectiv *greșală*, scrisă cu -ă-. cf. la Dosoftei, PV, p. 944, *грешале*. În ms. 4 389, se reflectă normă sudică, ca și în BB, cu varianta velarizată *greșală*. În acest text, -șă- apare chiar și într-o formă verbală,

să nu *greșăști* (Făc., 20, 2), în timp ce în BB și în ms. 45 acest verb are numai forme cu -e- sau -i- după ș: *gresesti*, *voi(u) gresi*, *gresi(t)* (7 ocurențe).

3.5.8. Ms. 4 389 conține și alte forme cu velarizarea lui ș prin ș, ca de pildă *însălcăiune* (Făc., 27, 35), pentru care în BB se folosește vă. *m-am înselat*, întotdeauna ca în ms. 45; apoi (*își*) *însălcă(măgaril)* (ms. 4 389, Făc., 22, 3), făță de ms. 45, *ibid.*; cu (*îs*) *înselă(măgarilul)* (în BB: (*îs*) *însămără*); ms. 4 389, Făc., 29, 25: *însălcă*, scris pe margine, de aceeași mină, pentru zmințit, din text; ms. 4 389, Făc., 21, 28-30: *mielușalele* (în BB și în ms. 45: *mielușife*).

3.5.9. În timp ce în BB, Făc. apare -ș-, precedat de -li-, în cuvîntul *îmbrălaşindu-l* (29, 13), în ms. 45 același cuvînt are -si- precedat de -la-, deci invers: *îmbrălaşindu-l*; dar în BB se întîlnescă o dată și -si-: *îmbrălaşindu-l* (BB, Făc., 33, 4; în ms. 45 se repetă forma menționată mai sus), varianta prezentă exact în această formă în ms. 4 389 (Făc., 29, 13). Consecvent cu scrierea -se-, care-i caracteristică normei literare moldovenești din epocă, autorul ms. 45 are și forma *îmbrălaşé*, pentru *îmbrălaşă*: „*Si-i îmbrălaşé pre ei*” (Făc., 48, 10). Totodată, în conformitate cu aceeași normă, f+e, i este rostit, și scris, *la*, *li*, pe cind norma sudică avea *te* și (vezi mai jos, sub I. 3.8.0; I. 3.8.2.).

3.5.10. Rostirea palatală, respectiv velară, a lui ș este ilustrată, și de cîvintele *poslușenie* și *poslușești*, din ms. 45 (Făc., 29, 27), făță de variantele *poslušanie* și *poslușăști*, din BB (*ibid.*); tot astfel, în ms. 45 apare *întorsiū* (†*импрую*) (Făc., 30, 7), făță de *întorsiū*, din BB (*ibid.*).

3.5.11. Lat. *rēśina* cunoaște în grajurile dacoromânești, ca urmare a velarizării lui ș prin r și a lui i prin ș, realizări de felul următor: *răśină*, *răśnă*, *răśină* etc. În textele studiate se reflectă acest amestec de forme. Astfel, în BB, Făc., apare o dată varianta *răśină* (ръшнъ) (43, 11), iar altă dată *răśnă* (ржшнъ) (37, 25). Ms. 45 conține, în aceleași locuri, varianta literară actuală, *răśină*, ca, de altfel, și ms. 4 389.

3.5.12. Un imprumut relativ recent, cum este *șatră* ‘cort’, din magh. *sátor* (cf. și sîrb. *šator*) <tc., *çadir*, a fost rostit cu ș- (muiat), astfel că în ms. 45 el apare în forma *șatru* (шатра) (Făc., 12, 8), grafie asemănătoare cu cea folosită de Dosoftei PV, p. 806, 914: *шатре* (pl.). Se vede că termenul de la Dosoftei a fost încadrat în grupul de substantive cu -ă- în radical, de tipul *făță* (< lat. **facia*, în loc de *facies*), al cărui pl. trebuie să fie *făje*, dar, sub influența unor substantive ca *făță*, pl. *fete*, *masă*, pl. *mese*, *pată*, pl. *pete*, al căror -ă- de la pl. se explică prin evoluție fonetică normală, a devenit la pl. *făje*. Tot așa, de la *șatru*, pluralul ar fi trebuit să fie, și a și fost un timp, *șatru*, cum se poate vedea în materialul *DRL*. Totuși, grafia *шатре* de la Dosoftei este interpretată de N.A. Ursu *șetre*.

3.5.13. Rostirea muiată a lui ș trebuie să fi fost reală în vorbirea cărturilor moldoveni, altminteri nu s-ar putea explica mareea consecvență în scrierea grupurilor muntenești -șă-, -șă- ca -se-, -sea- (*șia-*). Astfel, în timp ce în BB, Făc. numeralul ordinal are formele *al saselea*, *a șasea* (1, 31; 2, 2), în ms. 45 el este scris *al șaselea* (шасея) (30, 19), *a seasea* (шася) (1, 31; 2, 2). Ms. 4 389 urmează norma muntenească a epocii: *al șaslea*, *a șasea*. Numeralul următor, *al șaptelea*, are, de asemenea, un ș- dur în BB, Făc. (20 de ocurență inclusiv într-un loc din Pred. II, p. 1, r. 12 de jos), precum și în ms. 4 389 (aici, de ex. Făc. 2; 2, 3: *a șaptea*). Față de BB și ms. 4 389, în textul de proveniență nordică, ms. 45, intîlnim variantele *șeapte* (шаптє), în 9 ocurențe, *a șeaptea* (шкептѧ, шкептє), în 3 ocurențe, *a șeaptelea* (шкептєлѧ), 1 ocurență și *șeaptedzeci*.

(шантеен), 1 ocorentă. O singură dată însă întlnim în acest text și varianta de tip sudic *şapte*, explicabilă poate prin intervenția copistului muntean.

3.5.14. Oșcilația între scrierea cu șuierătoarea mutată sau cu șuierătoarea dură este prezentă și în cazul cuvintului *sarpe* (<lat. *serpes*) și al cuvintului *ușă* (<lat. *ostia*). În primul caz, forma *sarpe* este generală în BB, Fac. (6 ocorente). Ea caracterizează și textul ms. 4 389 (Fac. 3, 1 ; 49.17). Dar în ms. 45, în 5 ocorente apare *searpe* (шарп), și numai într-o, *sarpe(lui)* (шарп), poate datorită copistului muntean. Celălalt cuvînt, *ușă*, (art.), este atestat în această formă în toate cele 9 ocorente din BB, Fac., (la gen. *ușii*, neart. *ușă*), pe cind în tot atâtă cazuri ms. 45 conține varianta cu și mutiat, *ușea* (шарп), gen. *ușii* (Fac., 19, 6), formă care a fost preluată și în BB. În ms. 4 389, avem forma art. *ușă* în 4 ocorente (Fac. 18, 10 ; 19, 9, 10, 11), gen. *ușăi* (18, 1), gen. *ușii* (19, 6, 11 ; 43, 19).

3.5.15. În cîteva forme verbale, care au sufixe verbale -ește sau -ează precedate de șuierătoarea ș, și din distongul șă a devenit mai întâi ă, într-un distong cu elemente egale ăă, care apoi s-a contras la ă, aparând astfel varianta tipic muntească a acestor cuvinte : *săvârșăște*, din BB Fac. (29, 27), față de *săvârșăștă* (cu -шарп-), din ms. 45. Cu toate acestea, varianta muntească poate fi întlnită și în ms. 45, dar în Cuv., p. 3 : *săvârșășle*; acest text a putut fi însă modificat de copist. Un alt doilea exemplu îl constituie cuvîntul *infricoșașă*, de data aceasta tot din ms. 45, Fac., 27, 42, formă pe care nu greșim, credem, dacă o punem, de asemenea, pe seama copistului muntean.

3.5.16. Pronumele reflexiv de dativ ăș, precum și particular de întărire -si, din *cinești*, *cîndu-și*, *feliu-și*, apar în BB întotdeauna fără -i. Aceeași situație se găsește, și genere, și în ms. 45 : *cinești*, *feliu-ști*; în cazul lui *cînd*, avem aici (în ms. 45) fie *cîndu-ți* (Fac., 17, 24), fie *cîndu-ăș* (Fac., 17, 25 ; 35, 18); o singură dată, din 14 ocorente cu *feliu-ști*, se întâlnește în acest text forma cu -i : *feliu-și* (Fac., 1, 11).

3.5.17. Adj. *roșiu*, cu și mutiat, este prezent atât în ms. 45, cit și în BB (Fac., 25, 25 ; 38, 28, 30), în timp ce în ms. 4 389, mai fidel normei muntești a epocii, avem de două ori *roșu* și o dată *roșul*, cu și dur. Dar la forma de feminin apare șuierătoarea urmată de i : *roșie* (ms. 4 389, Fac., 41, 42).

3.6.0. Velarizarea prin j (ž). Generalitate. Șuierătoarea sonoră j (ž), care în cele trei texte studiate nu apare decât în imprumuturi străine, cunoaște un tratament asemănător de durificare sau de înmuire ca cel pe care l-am întlnit la corespondenta ei surdă. În BB, Fac., vocala care urmează după j este, de regulă, velară (ă, ī; există o dată și *grije*, în BB, Pred. I, p. 1); la fel în ms. 4 389; pe cind în ms. 45, j este urmat de e, ī. Într-un cuvînt ca vsl. žali, menționat și sub I. 3.5.1., grupul ža- a fost tratat inițial în cele două principale tipuri de graiuri dacoromane fie ca žia- (în transcrierea ALR : j'ia-), fie ca ža- (já-). În primul caz, avem varianta moldovenească (nordică) *j'iale*, în care a apărut un distong -já (apoi și -ă) în mod independent de legea distongării lui é latin în poziție -ă, -e. Noul distong a fost tratat în continuare în graiuri la fel ca cel apărut în epoca de formare a limbii române. Astfel, cind s-a produs monoftongarea distongului ă-ă-e la é-e, și *j'iale* (*j'iale*) a devenit *j'ele*, iar cind în graiul de tip moldovenesc a avut loc velarizarea prin șuierătoare, provocată de durificarea consoanelor ș, j, aproximativ prin secolul al XIV-lea, cuvîntul în discuție a ajuns să sună *jale*. În limba scrisă din Moldova, însă, constatăm că încă în secolul al XVII-lea se păstrează tradiția grafică cu *j'ea*, de proveniență, eventual, maramureșeană (Ivănescu). Nu

este însă deloc greșit să presupunem că unii cărturari din acest secol, mai ales clerici, rosteau acest cuvînt, și altele asemănătoare, fie cu -ea-, fie cel puțin cu un -e- (deschis). La plural și la genitiv-dativ singular articulat, după modelul altor substantive, au apărut formele *j'eli*, *j'elii*, iar după durificarea lui *j*, *jăli*, *jălii*.

În graiul de tip munteñesc (sudic), vsl. žall a fost adaptat în forma *jale*, cu un j dur, în conformitate cu modul de rostire a șuierătoarelor în acest grai în epoca respectivă. Formele de la genitiv-dativ singular și de la plural s-au modelat după grupul de substantive care cunosc alternanță -ă- acc. la sg. - -ă- acc. la pl. : *jale-jăli*. Referitor la ultima formă, observăm că ea era în uz în graiul munteñesc în același timp în care în cel moldovenesc (nordic) se spunea *j'eli*, *j'elii*. Această situație a durat în graiul munteñesc și în perioada cind se petrecea închiderea distongului -ă- -ă-. După aceasta, a, avut loc în graiul de tip munteñesc fenomenul înmuierii șuierătoarelor, astfel incit astăzi, la nivelul vorbirii populare, într-o anumită zonă muntească (proximativ jumătatea de est a Munteniei) există formele *j'iale-j'elii*, cărora li se opun în jumătatea de nord a teritoriului dacoroman, în primul rînd în graiurile moldovenesti, formele *jiale-jăli*, gen. dat. art. *jălii*. Aceste constatări ne oferă anumite puncte de reper în înțelegerea amestecului de forme velarizate și nevelarizate din limbă literară a secolului al XVII-lea. Putem, de pildă, să ne dăm seama de prezența în textul BB a unor forme care sunt astăzi caracteristice graiului de tip moldovenesc, cum sunt grupurile ža-, žă-, și să le socotim ca nemoldovenesti, pentru că ele reprezintă o fază mai veche a rostirii de tip munteñesc, care a fost menținută pînă în acest secol de tradiția grafică a acestei provincii.

3.6.1. În ms. 45, cuvîntul discutat în paragraful precedent apare în forma de genitiv articulat în numele de loc *Ghinda Jelii* (Fac., 35, 8) (желли) și în sintagma *dzilele jelii* (Fac., 27, 41). În BB, primul exemplu a fost modificat : *Stăjariul Jălii*; al doilea a fost menținut : *zilele jelii*. Norma muntească se întâlnește și în ms. 4 389, care are numai numele propriu : *Slăjariul Jălii*.

Situația se repetă și în verbele coradicale a *jelii* (< vsl. žalovati), a *jeli* (< vsl. žaliti, žaljati sau din rom. *jale+i*) și a *jelcui* (pentru acesta din urmă, cf. rus. žalkovati, vezi H. Tiktin, DRG, s.v.). În ms. 45 se întâlnește forma să *jelească* (cu -ă-) (Fac., 23, 2); acesta îi corespunde în BB, ibid., să *jălească* (cu -ă-), iar în ms. 4 389, să se *jălcuiască* (cu -ă-).

3.6.2. Șuierătoarea sonoră ž- din vsl. žrûtvă (срб. јртва) a fost reflectată în română scrisă fie ca *jl-* (*jl-*), fie ca *j'i-* (*ži-*): *jirlă*, respectiv *jirſă* (pentru reflexul i, vezi O. Densusanu, ILR, II, p. 51). Dar alături de acestea, există în română veche și variante cu -é- după j; din aceste provin apoi variantele cu -ă-, rezultate prin rostirea dură a șuierătoarei precedente. Varianta cu -e- își are punctul de plecare în limbi slave mai noi, cum ar fi bulgara, rusa, poloneza, în care cuvîntul sună žertva. În aceeași familie se află și cuvîntul rom. *jertfelnic* 'altar'. Etimonul acestui este vsl. žrûtvnikъ, срб. žrivenik, bg. rus. žertvennikъ. Din formele vsl. și срб., se explică rom. *jrlăvnic* și *jirtvnic*, iar din varianta bg. și rus., *jertfelnic*, *järtfelnic*. În cazul variantelor din urmă, partea finală a cunoscut modificări sub influența unor cuvînte ca *pomelnic*, *bre-melnic*, acestea create, la rîndul lor, după un model ca *indoelnic*, din *indoială* (vezi H. Tiktin, DRG, s.v.). Verbele din familie sunt a *jertfi*, cu variante ca a *järtfi*, a *jertfui*, a *jertvui*. A *jertfi* este derivat de la *jirſă*, cunoscind toate variantele fonetice de mai sus ale a-

cestui radical. Dar *a jerſfui* (*a jetvui*) poate să vină direct din vsl. *žrūtvovati*. Fiind vorba de niște cuvinte foarte importante în cultul religios, cu o mare ocurență în textele bisericesti, slave și românești, putem să ne imaginăm că rostirea și scrierea lor au stat permanent sub influența modelelor slavone. Așa se explică și menținerea în textele din epocă a grupului *-rv-*, neobișnuit în română, care mai apoi a ajuns la *-rf-*. Chiar și astăzi, folosit în texte laice, cuvântul și-a menținut trăsătura sa religioasă.

Cuvintele din familia discutată cunosc, în cele trei texte studiate, variante care se grupează, în genere, în cele două arii principale dacoromânești privitoare la velarizarea prin șuierătoare. Astfel, în BB, Fac., varianta predominantă este cea cu șuierătoarea dură și cu vocalele velare ă sau ī. Din 23 de ocurențe ale radicalului în discuție, 17 au silaba inițială *jī* (*jītvā*, *jīrlāvnic*, scrise cu жъ, 4 au *jă-* (*jārlāvnic*, жъртвънник) și numai în două cazuri apare *ji-* (*jītvā*, Fac., 13, 19; în text жъртвътъ; *jīrlāvnic*, Fac., 46, 1; în text жъртвънник). Se poate spune, prin urmare, că „normă” în BB era cu *jă-*, *jī-*, nu cu *je-*, *ji-*, deoarece cele două excepții pot fi explicate ca niște inconsecvențe date rate influenței originalului după care se făcea culegerea în tipografie. Într-adevăr, ms. 45, care-i „frate” cu textul după care s-a cules BB, conține în toate cele 20 de ocurențe numai varianta cu șuierătoarea muiată urmată de *i*, *ji-*: *jīrlāvnic* (жъ-), *jītvā*, *jīrvuiaste* (Fac., 22, 11; жъртвъиаще, scris pe margine, de aceeași mină). În alte locuri (28, 6, 7, 8, 13), ms. 45 folosește sintagma *ardere de tot*, calc după gr. (τὸς ὀλοχέρπτωμα, τὸς ὥλοκαυστός) „consecvență cu care apare jī- este remarcabilă, fapt care se întimplă și în PO: *jītvā*, vb. *a jīrtvi* apar aici de zeci de ori. Pe de altă parte, însă, în ms. 4389, în toate cele 8 ocurențe ale acestor cuvinte (de ex. Fac., 22, 3, 6, 13; 31, 14; 31, 54; 35, 14 etc.), silaba inițială este *jă-* (жъ-), fapt care situează acest text în aria muntenescă. În 7 cazuri din acest text, pentru *jerſfelnic* a fost folosit însă cuvîntul *altar*.

3.6.3. În etnonimul *jidov* (< vsl. *židovinu*), și în adj. *jidovesc* se păstrează, de obicei, silaba inițială ca în etimon. Astfel, de exemplu, stau lucrurile în cele 5 ocurențe din ms. 45 (precum și în cele aproximativ 20 din PO). Dar în BB, chiar în cazul unui asemenea cuvînt lîvresc, întîlnim de două ori realizarea *jī-*; *jīdov* (Fac., 41, 12); *jīdovesc* (40, 15), în primul caz cu жъ-, în al doilea cu жъ-. În mss. 4389, este menținută forma din etimon: *jidov*, (Fac. 39, 14, 14; 41, 12), *jidovit* (43, 32), *jidovească* (40, 15).

3.6.4. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea se pare că a pătruns în română, pe cale lîvrească, termenul de origine rusească *mujic* (vezi H. Tiktin, DRG², s.v.), devenit în română *mojic*. În cele trei texte studiate, cuvîntul este atestat atât cu *ji-*, ca în etimon, cât și cu *jī-*. Ultima variantă apare în BB: *mujic* (Fac., 16, 12; 25, 27), pe cind în ms. 45, în aceeași locuri, se găsește varianta cu *ji-*, *mujic*, ca de altfel și în ms. 4389. De remarcat predilecția celor care au tipărit BB pentru realizările fonetice cu șuierătoare dure. În ultimul text manuscris, pe de altă parte, în dreptul cuvîntului *mujic*, este notat pe marginé sinonimul *tărân*, iar în Fac., 25, 27, sinonimul *plugar*, tot pe margine, de aceeași mină. Se vede că acești trei termeni erau sinonimi în epocă. Mai tîrziu, însă, *mujic* a căpătat sensul peiorativ „necioplit, bădăran”.

3.6.5. În cazul vb. *a sluji* (< vsl. *služiti*), poate și sub influența radicalului slavon, foarte cunoscut și folosit în terminologia religioasă și administrativă, velarizarea prin *j* nu se întîlnește, din totalul de 15 ocurențe în BB, Fac., decât o singură dată: *sluji* (29, 25). În ms. 45, varianta *sluji* este generală. Dar în varianta

verbală *slujască* (Fac., 27, 29), avem *ja-* atât în ms. 45, cât și în BB. O formă velarizată, *slujit*, mai consemnată în BB, Pred. II, r. 5 de sus. De asemenea, o variantă velarizată, *slujăſti*, există și în ms. 4389, Fac., 29, 27. În rest, acest text conține realizarea cu șuierătoarea muiată: *slujit*.

3.6.6. O oscilație asemănătoare între formele velarizate și cele nevelarizate se manifestă și în cazul cuvîntelor *vrajă* și vb. *a vrăji*. În BB, Fac., varianta cu *jă*, *vrajă* e prezentă în 44, 15, ceea ce cu *ji*, *vrăjind*, în 44, 5, pe cind variantele cu *je*, *ji* se întîlnesc în *ăs vrăji* (Fac., 30, 27) și *vrăje* (44, 5). În ms. 45, verbul sună *vrăjaſte*, iar substantivul este *vrăje* (44, 5); pe margine, de aceeași mină, este adăugață în acest ms. sintagma: „Întră *a lui vrăje vrăjaſte*”, care înseamnă ‘a ghici, a prezice’. Construcția se întîlnește aidoma și în ms. 4389. (Cf. IV, 2.2.57.)

3.6.7. Cuvîntelor cu *jă*, *ji*, respectiv *je*, *ji*, de origine slavă, pe care le-am prezentat mai sus, li se alătură un element de origine germană-săsească. Cu toate că, după cum e cunoscut, limba germană nu posedă în sistemul său fonologic fricativa palato-alveolară sonoră, în dialectul săsesc din Transilvania acest sunet există. În SSW, I, p. XLV, se dă următoarea indicație de transcriere a acestui fonem: „Das stimmhafte sch wird durch šch bezeichnet”. Din acest dialect german au pătruns în română o serie de cuvînte cu *j* (ѣ), cum sunt: *perjă*, *jet*, *jilt*, *joagăr*, *glajă*, *julfă* etc. (vezi V. Arvinte, Die dt. Entlehn., p. 43–46; vezi prezenta lucrare, sub IV, 1.5.2.).

Printre aceste elemente se numără și: *jaf*, vb. *a jesufi*, *jecas*, *a jecmăni* etc. Unele din aceste cuvînte au putut veni și din poloneză sau din maghiară, cf. polon, žak ‘*jaf*’, magh. zsákmany <mhd. sackmann. În textele studiate, variantele acestor cuvînte conțin atât șuierătoarea dură *jă*, cu ă provenit în mod normal dintr-un ă neaccentuat al etimonului, cît și șuierătoarea muiată *še*, în care e nu mai este etimologic, ci a apărut ca urmare a rostirii muiate a șuierătoarei precedente în unele graiuri populare românești.

Distribuirea formelor după texte și, în ultimă instanță, după variantele dialectale de la baza acestora (există însă și tradiții grafice de care trebuie să se țină seamă), corespunde cu situația constată în cazul exemplelor precedente. În textul BB, Fac., se întîlnește grupul sonor *jă-* în exemple ca: *jăfuiră* (34, 27); *jăfuit* (34, 29); *jăhuit* (31, 26). Tradiția sudică este prezentă și în ms. 4389, în care apare de două ori forma *jăhuiră* (Fac. 34, 27, 29). Față de aceste texte, ms. 45 are însă grupul sonor *je-*: *jecuiră* (Fac., 34, 27); *jecuit* (Fac., 34, 29); *jecas*, în expresia *lup jecas* (Fac., 49, 27; BB: *lup hrăpitoriu*, ms. 4389; *lup apucător*).

În încheierea acestui subcapitol dedicat fenomenului velarizării prin șuierătoare în cele trei texte analizate, consider util de menționat un citat mai lung din G. Ivănescu, Probl., p. 245, în care se spune: „Inclin pentru ipoteza că și în secolul al XVII-lea clasa cultă moldovenească pronunța ă, și, ă, și, și și că grafiile ă, și, je, și se explică prin tradiția ortografică din acel timp. Trebuie să admitem totuși că măcar din cind în cind clasa cultă pronunța și ă, și, ă, și, întocmai cum e cazul cu clasa cultă moldovenească de azi (limba scrisă influențează doar asupra limbii vorbite)”.

3.7.0. Velarizarea prin labialele *p*, *b*, *f*, *v*, *m*, *u* s-a petrecut în epoca românei primitive, deci după secolul al VIII-lea, dar ea nu a afectat toate zonele dialectale și nici toate cuvîntele și formele (vezi A. Philippide, OR, II, p. 40–43; G. Ivănescu, ILR, p. 331). Fenomenul constă în trecerea vocalei *e*, accentuată și neaccentuată, la care se cuprinde și ă din

diftongul *ea*, precedată de labialele menționate, la *ă* (acesta, în anumite condiții, trece la *i*), dacă în silbabă următoare, sau în imediata vecinătate, nu există vocale palatale (*e, i*) sau sunet muiat.

În cele trei texte de care ne ocupăm, fenomenul nu prezintă prea multe abateri de la tabloul general, popular și literar. Aceste abateri vor fi semnalate pe scurt.

3.7.1. Nu există exemple semnificative (abateri de la normă) înce primește velarizarea prin *p*. În cazul corespondentei sonore, pot fi reliefate următoarele fapte. Verbul *a slăbi* are în BB, Fac., forma *slăbesc* (25, 30), pe cind în ms. 45, în același loc, -*e*- a trecut la -*ă*: *slăbescu*. În ultimul text, velarizarea apare și la forma de conjunctiv *să slăbească* (Fac., 42, 38), pentru care, în BB există o altă construcție (*a să slăbăi*). Tot astfel, în timp ce în BB apare *iubescu* (Fac., 27, 4), în ms. 45 se folosește varianta velarizată *iubăscu*. Derivatul de la *alb*, *albeașă*, atestat ca atare în BB, Fac., de două ori în același verset (30, 37), și o dată în ms. 4 389, *ibid.*, cunoaște în ms. 45 forma velarizată *albașă*.

3.7.2. Nu există fapte demne de semnalat pentru spiranta labio-dentală surdă *f*. După corespondenta sonoră *v*, -*ă*- din diftongul *ea* a fost velarizat, iar diftongul cu elemente egale *ăa*, redus la *ă*. Această schimbare se întâlnește mai ales în ms. 45, în cuvinte ca: *să blagoslovăscă* (7 ocurențe); *blagoslovăscu* (2 ocurențe) (în toate aceste cazuri, BB, Fac. are -*ea*, -*e*, ca de altfel și textul ms. 4 389); în ms. 45, *ivască* (Fac., 1, 9), față de *ivească*, din BB (Fac. 1, 10); în ms. 45, *lovască* (Fac., 32, 11), față de *lovească*, în BB, *ibid.*; în ms. 45, *vac* (Fac., 13, 15), față de *veac* (Fac., 13, 18), *veacu* (Fac., 13, 16), din BB. Lat. *vīrtus*, *vīrlutēm* apare în ms. 45 ca *vărțute* (Fac., 31, 6; 49, 3), la fel în BB, Fac., 49, 3; dar în 31, 6, *vīrtute* (cu -*k*-); în ms. 4 389, Fac., 31, 6: *vărtute*. Lat. *vēnor*, -*ari* este reprezentat de forme ca *vinează* (ms. 4 389, Fac., 27, 3, 5), *vinează* (BB, Fac., 27, 3), *să vineză vănat* (*ibid.*, 27, 5); în ms. 45: *văneadăză* (Fac. 27, 4) și *să văneze vănat* (27, 5). În ultimul text, pl. de la *covălă* este *covăși*, aşadar cu -*ă* în poziție -*i*, în loc de -*e*, desigur datorită alteranței fonetice cu valoare morfologică -*ă*, la sg. — -*ă*, la pl.

3.7.3. Velarizarea prin *m* se întâlnește în ms. 45 în exemple ca: *mărgu* (Fac., 30, 25) alături de *mergu*; ultima formă cunoaște 4 ocurențe în ms. 45 și 5 în BB, Fac. (în ultimul text nu există o formă velarizată a acestui cuvînt); *mărsu* (ms. 45, Fac., 13, 18), dar și *miersu* (*ibid.*, 14, 24; 31, 30); *să margă*, cu 7 ocurențe în ms. 45, față de *meargă* din BB (tot 7 ocurențe). În ms. 45: *să priimască* (Fac., 4, 11), față de *să priimească*, în BB (*ibid.*); *tocmască* (ms. 45, Fac., 41, 30), față de *tocmească* (BB, *ibid.*). Cu toată tendința vădită a textului ms. 45 spre forme velarizate, în cuvîntul *umerul* (Fac., 24, 15) e precedat de *m* a rămas neschimbat; iar în ms. 4 389, Fac., 1, 24, întîlnim forma *păminilești*, cu -*i*- în poziție *e*, după regula velarizării.

Velarizarea prin labiale este caracteristică mai mult textului din ms. 45, în timp ce velarizarea prin ūierătoare constituie o trăsătură specifică a BB și a ms. 4 389, care urmăzează în această privință norma sudiță.

3.8.0. V elarizare prin africatele *f*, *dz* (*d*) și *spirantile* *s*, *z*. Generalitate. Numărul cuvîntelor și formelor în care apar vocalele velare *ă* și *ă* crescând simțitor în grajurile românești, și, totodată, în limba literară, după ce vocalele *e* și *i*, ca urmare a rostirii dure a africatelor *f* și *dz* și a spirantelor *s* și *z*, s-au velarizat. La această schimbare a participat și -*ă*- din diftongul *ea* (>**da*>*ă*). Astăzi, la nivelul grajurilor, fenomenul apare pe tot teritoriul dacoromânesc, cu excepția Munteniei, a sud-estului Ardealului și a unor zone izolate din Oltenia, Banat și

chiar din Moldova (vezi G. Ivănescu, *Probl.*, p. 264). În modul cel mai consecvent, velarizarea de acest tip s-a produs în graiul moldovenesc. Epoca în care s-a produs poate fi mai greu datată. Acest fenomen pare a fi mai nou decât velarizarea prin ūierătoarele *s* și *j* la moldoveni și la ardeleni. În genere, velarizările prin *s* și *j*, precum și prin *f*, *dz*, *s*, *z*, par a fi „aspete, diferite ale aceleiasi tendințe fonetice” (G. Ivănescu, *Probl.*, p. 268). În graiul moldovenesc, velarizarea prin *f*, *dz*, *s*, *z* pare a fi avut loc cam în același timp cu durificarea ūierătoarelor *s* și *j*, adică prin secolul al XIV-lea (G. Ivănescu, *Probl.*, p. 269). În Muntenia, în grajurile populare din această provincie, vocalele *e* și *i* precedate de *f*, (*d*)*z*, *s*, *z*, au rămas neschimbate din latina populară pînă astăzi (G. Ivănescu, *Probl.*, p. 268).

În limba literară, fenomenul a pătruns într-o măsura mult mai mare decât velarizarea prin ūierătoare, „devenind, spune Ivănescu, *Probl.*, p. 269, chiar un fenomen normal al limbii scrise”. S-a ajuns, încă din secolul al XVI-lea, ca norma să conste dintr-un amestec de forme velarizate cu forme nevelarizate, amestec care s-a menținut și în secolele următoare. Faptul că în limba literară din Moldova nu apar, în cele mai vechi scrieri, rosturile de tipul *fă*, *fl*, *dză*, *dzl* și *să*, *ză*, *zl*, existente în graiul popular în secolele al XV-lea — al XVI-lea, s-ar explica, după G. Ivănescu, *Probl.*, p. 269—270, prin influența graiului literar al aristocrației de origine maramureșeană din această provincie. În această variantă de origine maramureșeană, scrisă și populară, a limbii române, nu se petrecuse în secolele al XIV-lea — al XV-lea velarizarea lui *e* și *i* precedat de sibilante. Numai astfel pot fi înțelese grafile (și rosturile) din documentele slavo-române din Moldova secolului al XV-lea: *Cuskră* (1443); *Coposesci*, *Secardă*, *Dzkmă*, *Grodek*, *Budk*, *bradzi*, *Sturdză*, *Deoksi* (există, totuși, și *Să(c)ară* (1489) și *săcムura* (1491)). Tot prin graiul aristocrației maramureșene (sau printr-un grai literar ardelenian), s-ar explica, apoi, și grafile *săcere*, *săte*, *dzăce*, din limba literară din Moldova, provincie în care grajurile populare realizaseră demult închiderea diftongului *ea* la *e* și velarizarea acestuia prin fricativa *s* și prin africata *dz*: *săcere*, *săte*, *dzăce*. Norma de a nu velariza pe *e* și *i* precedată de sibilante există și în varianta muntenescă a limbii literare, varianta în care, totuși, au pătruns și forme cu velarizare, provenite fie din unele grajuri de aici, în care fenomenul a avut loc, fie din texte rotacizante, iar mai tîrziu, din cele ardelenesti și moldovenesti (G. Ivănescu, *Probl.*, p. 271). La Cörksi se constată un amestec de forme, la fel și în *Biblia de la București*. La Dosoftei, PV, se constată, după Ivănescu (*ibid.*), prezența velarizării prin *f*, *dz*, dar absența fenomenului, cind consoanele precedente sunt *s* și *z*; situația este asemănătoare cu cea din dialectul aromân.

În continuare, vom prezenta situația acestui fenomen în cele trei texte pe care le analizăm. Vom începe cu velarizarea prin *f* și *dz*.

3.8.1. Cuvîntul *farmure* (<lat. **lērmulus*) apare în BB, Fac. în 5 ocurențe cu silbabă inițială *fă*, dar într-un singur loc (49, 26) cu *te-*: *termuri*; în ms. 45, forma cu *fă*- este generală. BB, Fac. are varianta nevelarizată *fîselor* (49, 25), căreia în ms. 45 îi corespunde *fîselor*. Dintre formele verbului *a înmulſi*, velarizarea prin *f* se realizează numai în cazul lui -*ă*- din diftongul *ea*: *să înmulſască* (ms. 45, Fac., 28, 3; 48, 16). Ultima atestare se găsește aidoma și în BB, precum și în ms. 4 389: *înmulſască*. La alte timpuri și moduri, avem în toate cele trei texte: *înmulſi*, *înmulſit*, *înmulſiră* etc.

Formei velarizate *frăſine-tău* (scris ciu -*çn*-), din ms. 45 (Fac., 27, 40; 38, 8), îi corespunde în BB și în ms. 4 389, în același locuri, varianta cu -*fi*-: *frăſine-*

tău. La fel, gen.-dat. *făgăduinſăi*, din ms. 45 (Fac., 9, 17), îi corespunde în BB forma nevelarizată *făgăduinſii*; această din urmă formă apare în BB încă de două ori (Fac., 9, 12; 13). Ea se întâlnește și în ms. 45, *făgăduinſii* (Fac., 9, 12); în alt loc, tot în acest ms., *făgăduinſei* (Fac., 9, 13). Prin urmare, textul ms. 45 este inconsecvent în cazul acestui fenomen, oferind totuși cele mai multe exemple de velarizare.

Astfel, în acest text se întâlnește varianta velarizată *vîſăi* (Fac., 12, 16; 20, 14; 21, 27; 24, 35), apoi *vîſăl* (Fac., 18, 7), în timp ce în BB, Fac. apar numai formele nevelarizate *vîſel*, *vîſei* (ultimul în 4 locuri). Cu toate acesta, o singură dată apare varianta nevelarizată și în ms. 45 (Fac., 18, 8: *vîſelul*); faptul ar putea fi atribuit copistului muntean. Norma nevelarizantă muntenească este prezentă în cazul acestui cuvînt și în ms. 4 389 (cu *-le-*).

3.8.2. Modul cum se produce velarizarea prin africata *f* și velarizarea prin suierătoarea *s* în texte din BB, Fac., și din ms. 45, Fac. este ilustrat concludent de variantele verbului *a îmbrăſiſa* (vezi și I. 3.5.9.). În BB, avem formulele *îmbrăſiſăd* (Fac., 48, 10); *îmbrăſiſindu-l* (Fac., 29, 23); *îmbrăſiſindu-l* (Fac., 33, 4), astădat în toate cazarile cu *-ſi-*, dar de două ori cu *ſ* dur, cu efect velarizant, în grupurile *ſă*, *ſi*. Pe de altă parte, în ms. 45, prima formă este *îmbrăſiſăe* (cu *-u-*), care poate avea și valoare de *-ſl-*, iar a doua și a treia, *îmbrăſiſindu-l* (tot cu *-u-*). Deci, autorul ms. 45 este consecvent în privința velarizării prin africata *f* și a lui *e*. Sau, poate, mai degrabă s-ar putea spune că autorul este consecvent în pastrarea lui *-ă* (*i*) din radicalul acestui verb, care este pl. *braſă* < lat. *brachia*, pentru că această vocală era precedată de un *f* dur. Totodată, autorul ms. 45 este consecvent și cu nevelarizarea lui *e*, i precedate de suierătoarea *s*, în conformitate cu norma nordică, discutată în I. 3.5.1. și urm. În ms. 4 389, este folosită o singură dată forma *îmbrăſiſindu-l* (Fac., 29, 13), cu *-ſi-* și cu *-ſi-*, ilustrând un amestec de norme. Același amestec este întâlnit și în scrierea cuvîntului *ameſală*, care, în această formă, se găsește în BB, Fac., 15, 12, în timp ce în ms. 45, ibid., aflăm varianta cu *-lea-*, *ameſeală* (*-uta-*).

3.8.3. Situația silabei finale *-ſi* poate fi urmărită în mai multe cuvînte din texte studiate. Rezultatul este absența unei norme ferme. Astfel, în BB, Fac., auxiliarul *aſi* este scris cu *-i* în 11 ocurențe și fără *-i*, în 13. În ms. 45, forma generalizată este *aſi*, în timp ce în ms. 4 389 este *aſ*. Lipsa de consecvență în textul BB se constată și în cazul auxiliarului *veſi*, care apare cu *-i* în 13 cazuri și fără *-i* în 18. În ms. 45, după un scurt sondaj, se pare că norma este cu *-i*, *veſi*. Tot astfel, imperativul *păſaſi!* apare în BB, Fac. de 2 ori, iar forma fără *-i*, *păſaſi!*, de 4 ori. Însă în ms. 45, acest cuvînt este scris în toate cele 6 ocurențe cu *-i*: *păſaſi!*. În BB, Fac., cuvîntul *toſi* apare în această formă în 32 de ocurențe, în timp ce *toſi*, numai în 3; *cli* cunoaște 5 ocurențe, iar *cli*, 3; *nu faceſi* cu 3 ocurențe, iar *nu faceſi* cu 5. Lipsa de consecvență poate fi atribuită, eventual, și tipograflor în cazul textului RB. O oarecare normă se conturează în ms. 45, care constă în scrierea lui *-i* după *-i*. Situația inversă pare a fi generală în ms. 4 389, care are forme ca *v-aſ*, *veſi*, *aſ* etc., fără *-i*. O reglementare a grafiei în cazul discutat se va produce abia în vremea noastră.

În genere, velarizarea prin *f* se produce cu mai multă consecvență în texte de proveniență nordică (ms. 45), decit în cele originare din partea de sud a țării (BB, ms. 4 389).

3.8.4. Africata sonoră *dz* este prezentă numai în ms. 45. Discutarea și ilustrarea cu exemple a efectului ei velarizant nu pot fi separate de fenomenul similar

al velarizării prin *z*; de aceea aceste fenomene vor fi tratate la un loc, în paragraful I. 3.10.0. și următoarele.

3.9.0. Velarizarea prin *s*, *z*, a vocalelor *e*, *i* a avut loc indiferent de vocala din silaba următoare, iar în timp, când în aceeași perioadă cînd s-a produs durificarea în graiul moldovenesc a suierătoarelor. Velarizarea prin *s*, *z* nu a avut loc în graiul muntean, dar în scrierile din această zonă au fost introduse forme velarizate din scrierile moldovenești și ardeleniști. Norma limbii române literare este un amestec de forme velarizate și nevelarizate. Situația facilitează apariția unor forme cu false regresiuni sau cu grafii hipercorecte. După I. Gheție, *BDRL*, p. 137–138, velarizarea de care ne ocupăm, ca și cea prin *f*, *dz*, a început expansiunea în limba literară în secolul al XVI-lea, cunoscind o răspindire maximă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

3.9.1. Vom ilustra fenomenul cu exemple din texte studiate, caracterizate, în genere, în cazul de față, printr-un mare amestec de forme. Astfel, în BB, Fac., varianta *aduſără*, cu *-ſă*, este atestată de 3 ori (37, 32; 43, 24, 26), iar *aduſeră*, de 2 ori. În ms. 45, în care formele velarizate sunt mai numeroase, întâlnim, în acest caz, contrar așteptărilor, de 4 ori varianta nevelarizată, *aduſeră*, și o dată, pe cea cu *-ſă*, *aduſără*. În ms. 4 389, Fac., în cele două ocurențe de aici, forma este cu *-ſe-*, *aduſeră*.

3.9.2. Situația este asemănătoare în cazul verbelor *a duce* și *a punε*. Forma de perfect simplu, pers. a III-a pl. este în BB, Fac. *dusără* (6 ocurențe: 9, 23; 14, 11, 12; 22, 6; 24, 61; 26, 31) și *duseră* (5 ocurențe: 22, 19; 37, 12; 39, 1; 42, 26; 45, 24). În cele 7 ocurențe, cîte sint în ms. 45, apare numai forma nevelarizată, *duseră*. Celălalt verb, *a punε*, cunoaște în BB, Fac., 3 ocurențe cu *-ſă*, *pusără* (9, 23; 40, 15; 43, 32) și 1 cu *-ſe-*, *puseră* (44, 13). În ms. 45, situația este inversă: varianta *puseră* are 3 ocurențe, iar *pusără*, 1. În al treilea text, ms. 4 389, există numai 2 ocurențe ale acestui cuvînt, în ambele apărînd forma nevelarizată *puscră* (Fac., 9, 12; 43, 32).

3.9.3. Amestecul de variante velarizate și nevelarizate se poate vedea bine în formele verbelor *a ſemănd* (< lat. *sēmīno*, *-āre*) și *a aſemăna* (< lat. *assimila*, *-āre*), cu derivatele lor. Ultimul verb, cu diferențele lui forme lexicale sau gramaticale, apare în BB, Fac. cu *-ſd* (<*-ſe-ſl-*) în 5 ocurențe: *asămăndă* (34, 22; 41, 15); *asămănară* (1, 11, 28); *asămănam* (34, 23), și cu *-ſe-* în 2 ocurențe: *asemăna* (34, 15); *asemănară* (1, 13). În ms. 45, toate aceste cuvînte au forme velarizate, cu *-ſă*, confirmindu-se din nou tendința spre o normă cu forme velarizate prin *s* în cazul acestui text de proveniență nordică. Cît privește ms. 4 389, formele existente ale acestui verb prezintă atît varianta velarizată: *asămăna* (34, 15), *asămănam* (34, 22), cît și pe cea nevelarizată; *asemănară* (1, 26), *asemănam* (34, 15).

Celălalt verb, *a ſemăna*, împreună cu alte elemente ale familiei sale, a cunoscut o influență fonetică și din partea substantivului coradicăl *sămănſă* (< lat. *sementia*, pl. de la *ſementium*, pentru *ſementis*), în care silaba inițială *ſă* este generală. De aceea, în BB, Fac., din cele 10 ocurențe, în 9 întâlnim silaba inițială *ſă*: *ſămăndă* (49, 7); *ſămănal* (1, 29); *ſămăndă* (26, 12); *ſămănam* (47, 19); *ſămănătoare*, adj. 'care produce sămîntă' (1, 11, 12, 29, 29); *ſămînſile* (47, 24). O singură dată apare silaba *ſe-*: *ſemănaſ* (47, 23). În ms. 45, în toate cele 10 ocurențe există *ſă*; tot așa în ms. 4 389, numai că aici numărul atestărilor este mai mic.

3.9.4. Norma din BB în ceea ce privește cuvîntul se este încă nefixată. Predominante, de ordinul suteelor, sunt ocurențele variantei velarizate *ſă*, fie că e

vorbă de pronumele reflexiv (<lat. *sē*), fie de congiunție (<lat. *sī*), devenită morfem de subiectiv. Cu toate acestea, pronumele reflexiv *se* cunoaște în BB, Fac. aproximativ 130 de ocurențe. În ms. 45, text care a stat la baza celui precedent, ocurența formei *să* poate fi apreciată ca fiind și mai mare (n-am avut la dispoziție liste de cuvinte pentru acest text, nici pentru 4 389). În ms. 4 389, însă, norma este în acest caz cea actuală: *se* (apreciere pe bază de sondaj).

3.9.5. Verbul *a osebi* (<sl. *o sebē* 'sărăsi') cu diferite forme și derivate, cunoaște în BB, Fac. 11 ocurențe. Din acestea, 10 sunt nevelarizate, adică întocmai ca în limba literară de astăzi: *osebească* (1, 14, 18); *osebi* (1, 4, 7; 31, 49; 43, 32); *osebiră* (13, 12); *osebire* (32, 16); *osebite* (30, 40); *osebilōare* (1, 6), iar una singură velarizată: *osăbēște* (13, 10). Față de această situație, în ms. 45 velarizarea lui *e* prin *s* apare în 8 cazuri, iar vocala inițială este *u*: *usăbēște* (13, 10); *să usăbēscă* (1, 14, 18); și cu velarizarea prin labială: *usăbi* (1, 4, 7; 31, 49); *usăbiră* (13, 12); *usăbite* (30, 41). În două cazuri, în care apare prepoziția *de*, velarizarea nu a avut loc: *de usebi* 'separat' (32, 16; 43, 32). În al treilea text, ms. 4 389, există numai 2 ocurențe: *de usebi* (43, 32) și *de osebi* (32, 16), ambele fără meniu velarizării.

3.9.6. Termenul *seardă* (<lat. [hora] *sera*) are în BB, Fac. 14 ocurențe. Dintre acestea, în 8 cazuri *-ē* din distongul *é* a fost velarizat, iar **ā* rezultat a fost absorbit de *ā*: *sardă* (Fac., 1, 5, 8, 13, 19, 23, 31; 8, 11); *Indesardă* (3, 8). Cealaltă formă, mai veche, apare după cum urmează: *seara* (19, 1; 30, 16); *seardă* (24, 11; 29, 23; 49, 27); *Indeseară* (24, 63). În ms. 45, este generală forma velarizată: 14 ocurențe, printre care și *Indesardă*. Atestările din ms. 4 389, mai puține (7), coțin varianta cu *-éā*: *seardă*, de 5 ori, și *Indeseară*, de 2 ori.

3.9.7. Influențat de formele mai vechi *seardă*, *seacă*, pl. *seri*, *seci*, care în acest secol al XVII-lea coexista cu cele mai noi, *sardă*, *sacă*, pl. *sări*, *săci*, cuvîntul de origine maghiară *samă* (<magh. *szám*) a devenit *seamă*, variantă care astăzi a intrat în normă literară (vezi H. Tiktin, DRG, s.v.). În BB, Fac., înțîlnim o dată formă veche, *samă* (39, 8), și altă dată pe cea nouă, *seamă* (27, 12). Ms. 45, Fac. conține o singură atestare a acestui cuvînt, în forma apropiată de etimon, dar transcrisă cu *-aa-*: *saamă* (vocala dublă nu are nici o valoare specială) (27, 12). În ms. 4 389, Fac., nu am întîlnit acest cuvînt în locurile în care există în BB.

3.9.8. În cuvîntul *semînșie* (pentru acest termen, vezi și I. 2.6.1.), velarizarea lui *e* din prima silabă nu apare nici o singură dată în cele 43 de ocurențe din BB, Fac. Acest text reprezintă în acest caz normă literară de astăzi. Într-o situație asemănătoare se află și textul ms. 4 389. Aici, din 29 de ocurențe, numai în două cazuri apare *să*, *săminșie*, în rest *semînșie*. Numărul mai mic de ocurențe se explică fie prin absența mai multor capitoale din acest text, fie prin aceea că traducătorul a recurs la alte cuvînte și expresii. Față de aceste două texte cu normă preponderentă sudică, ms. 45 conține în mare majoritate variante cu *e* trecut la *ā* sub influența lui *s* precedent. Din totalul de 43 de ocurențe, 29 au *să* (*săminșie*), iar restul de 14, *se-* (*semînșie*). În ce măsură numărul destul de ridicat al ultimului grup a fost datorat și copistului muntean Dumitru din Climpulung, nu se poate ști. Caracterul mai intens velarizant al acestui text de proveniență nordică, moldovenească, în cazul velarizării prin *s*, este de necontestat.

3.9.9. Velarizarea prin *s* a lui *e* în cuvîntul *semn* (<lat. *signum*) este prezentă în toate cele 5 ocurențe

din ms. 45, Fac.: *sămnă*. Dimpotrivă, BB are numai forma cu *-e-*: *semn*. Tot așa, ms. 4 389, în cele numai două ocurențe, are *semn*.

3.9.10. Cuvîntul *sicriu* 'corabie' 'Arca lui Noe' (<magh. *szekrény* 'Lade, Truhe), atestat încă din anul 1473 cu forma *secriul* (vezi Lajos Tamás, EWUR, p. 695–696), are în BB, Fac. forma *sicriu* (6, 14, 15, 16, 18), iar în ms. 45, *ibid.*, forma velarizată *săcriu*, care provine din varianta cu *se-*. În ms. 4 389, *sicriu* 'Arca lui Noe' cunoaște 11 ocurențe.

3.9.11. Cuvîntul *singur* (<lat. *singūlu*) are în toate cele 9 ocurențe din ms. 45, Fac. varianta velarizată *singur* (scris cu *-k-*, dar, desigur, aici *ā* = *k*; totuși nu poate fi complet eliminată nici o formă cu *să*-<*se*-<lat. *sī*-). Grafia cu *-k-* după *s* este prezentă și cele 5 ocurențe din ms. 4 389. Față de aceste două texte, BB, Fac. are în 5 ocurențe forma nevelarizată *singur* (21, 28, 29; 32, 24; 42, 38; 44, 20), care este astăzi în normă literară, iar în 4 ocurențe *singur* (cu *(k)*): 2, 18; 3, 11; 7, 23; 43, 32).

3.9.12. O formă hipercorectă trebuie considerată grafia cu *si-* a cuvîntului *a sirgui*, din BB, Fac., 18, 6; 41, 32, în loc de *sirgui*, căci etimonul este magh. *szorrog* 'sich beeilen', al cărui *-o-* a trecut în română la *-l-* față de *r* și *l*, ca în magh. *hordó*>*hirdău*, magh. *porkoláb*>*plrcilab*, magh. *tornác*>*tirnaʃ*, magh. *tolvaj*>*tilhar* (Lajos Tamás, EWUR, p. 700–1). În ms. 45 apare însă forma cu *-l-*, *sirgui* (căpr8u).

3.10.0. Velarizarea prin *n* și *z* (dz) (cf. I. 3.4.1; I. 3.8.4). A fost de mai multă vreme observat faptul că în textul BB apare de nenumărate ori forma velarizată *Dumneazu*, fapt contrar normei dialectului literar sudic (muntenesc). S-a propus ca explicație originea moldovenească a textului de bază, atribuit lui Nicolae Milescu Spătarul, apoi, aceeași origine a tipografilor Chiriac și Atanasie Moldoveanul și a diortositorului Mitrofan, fostul episcop al Hușilor. A fost invocat, în același sens, prestigiul scrierilor din Moldova din vremea lui Dosoftei, fapt remarcat chiar de D. Cantemir. Varianta moldovenească a limbii literare a junsese la un anumit prestigiu spre sfîrșitul secolului al XVII-lea. Despre toate acestea, vezi I. Gheție, BDRL, p. 339–342.

Comparind textul BB și cel al ms. 45, *Facerea*, în privința folosirii cuvîntului *Dumnezeu*, constatăm că ms. 45 are în toate ocurențele numai forma *Dumnedzău*. Forma cu africata *dz* nu apare niciodată în varianta bucureșteană a *Facerii*. În schimb, forma cu *-ă-* apare de 247 de ori, iar cea cu *-e-*, care este și ea prezentă, numai de 51 de ori.

În ms. 4 389 este respectată normă literară sudică, în toate ocurențele apărind forma *Dumnezeu*.

3.10.1. (Vezi I. 2.8.0.) Din cele 40 de ocurențe ale cuvîntului *zi* în BB, Fac., în 37 există vocala *i*, iar în 3, vocala *l* (să) (1, 5; 17, 14; 22, 3). În ms. 45 însă, cuvîntul acesta este peste tot scris cu *i* (să): *dzi*. Prin urmare, în textul BB trebuie admisă o intervenție a culegătorilor moldoveni. În ms. 4 389, forma velarizată nu apare niciodată în acest cuvînt.

În BB, Fac. există 17 ocurențe ale formei articulată *zioa*; lor li se adaugă 2 ocurențe cu *zioa* (săwa). În acest caz, ms. 45, care are peste tot (18 ocurențe) forma nordică și arhaică *dzua* (să) (<*dzuoa*<*dzloa*<*dzioa*), contrastă violent cu normă sudică muntenescă, motiv pentru care această variantă din ms. 45 a fost total înălțată. Cele două exemple din BB, Fac., cu *zioa*, nu pot fi puse în corelație cu forma din ms. 45, ci, ca și în cazul precedent (*zi*), ele trebuie explicate ca niște intervenții întâmplătoare ale tipografilor velarizanți moldoveni. În ce privește ms. 4 389, forma articulată a susbtantivului *zi* este aici, în 11 cazuri care

au putut fi verificate, zioa, ca în cele mai multe ocorențe din BB. Din această variantă provine forma articulată actuală a acestui substantiv. Menționăm în treacăt că în PO există un amestec de forme nordice și sudice: dzua, zioa, dzioa etc.

3.10.2. Tot printr-o intervenție a tipografilor se pot explica cele 4 ocorențe ale formei velarizate zise (22, 1, 1, 2, 5) și atestarea unică, zică (22, 14), din BB, Fac. În ms. 45, la locurile respective, apare forma nevelarizată (dar cu africata dz): dzise, dzică. Explicația aceasta este cu atit mai plauzibilă cu cît, atit în BB, Fac., cît și în ms. 45 (dar și în ms. 4389), în toate sutele (și chiar miiile) de ocorențe ale formelor acestui verb, nu se întâlnește niciodată forma velarizată cu z-, fapt care probează că tradiția grafică din secolele precedente nu putea fi modificată atit de ușor de rostirea velarizantă curentă.

3.10.3. Diftongul gă precedent de z apare de cîteva ori în BB, Fac. ca -a-: „va să prinzească” (43, 25), formă preluată îndomă din ms. 45 (aici însă, în loc de z, este dz). Textul ms. 4389, mai apropiat în multe privințe de normă actuală, are prinzească. De asemenea, alături de păzească (2, 15), BB, Fac. are și forma velarizată păzască (3, 24), întocmai ca în ms. 45. În ms. 4389 însă, acest cuvînt nu prezintă velarizarea: „Să-l păzească”, Fac. (2, 15); „Să păzească calea lemnului vieții” Fac. (3, 24).

3.10.4. Alternanța dintre formele velarizate și cele nevelarizate a generat uneori nesiguranță în mintea adepților unei anumite norme. Pentru a nu comite cumva vreo eroare, aceştia înlocuiau cîteodată formele cu ă, prin forme cu e, chiar în cuvînte care aveau în mod normal, adică etimologic, vocală velară. Așa este situația cu verbul a zămisli, al cărui etimon este vsl. zamysliť, alcătuit din prefixul za- și subst. myslъ ‘cugetare’. În acest caz, cuvîntul românesc are un -ă- provenit din -a- neaccentuat, și nu dintr-un e velarizat prin z (pentru aspectul semantic al acestui cuvînt, vezi IV, 1.2.34).

Într-adevăr, în cele mai multe texte vechi, printre care și BB, Fac., acest cuvînt apare întotdeauna cu silaba inițială ză-. În BB sunt 26 de ocorențe: zămisli, (16, 4; 18, 10; 25, 21; 29, 32, 33, 34; 30, 5, 7, 10, 19, 39); zămisliță (30, 30, 41; 31, 10); zămislind (4, 1, 17, 25; 21, 2; 29, 35; 30, 17, 23; 38, 3, 4); zămisliră (19, 36); să zămislească (30, 38, 41). Consecvența editorilor este remarcabilă, cu atit mai mult cu cît modelul, dacă judecăm după ms. 45, trebuie să fi conținut în toate cauzurile enumerate silaba inițială ze-. Într-adevăr, în ms. 45 se găsesc numai variante ca: zemisli, zemisliță, zemislind, zemisliră, să zemislească etc., folosite în exact aceleași locuri ca în textul tipărit al BB. În ms. 45 se reflectă o tendință spre forme „hiperliterare” sau „hipercorrecte”, constînd în înlocuirea, uneori, a vocalelor ă și i prin e și i. Fenomenul apare și în alte scrieri moldovenesti ale epocii. Cărturarii din această provincie erau determinați la aceasta fie de tradiția grafică mară mureșeană, cu mai puține forme velarizate, fie de modelele muntenesti, în care formele velarizate prin spirante și africate nu erau atit de numeroase ca în graiul moldovenesc. Înlocuirea a fost efectuată și în cauzurile în care ea nu se justifica. Fenomenul nu a avut loc, însă, numai în Moldova; el se întâlnește și în acele părți ale teritoriului dacoromân în care s-a petrecut în graiurile populare velarizarea prin spirante și africate (vezi I. Gheție, BDRL, p. 139). Alături de a zemisli, în scrierile moldovenesti ale secolului al XVII-lea mai apar: grije, simlu, vădzindu, singe, mulțemilă, lesindu-l, să-l vadze, toate la Miron Costin (vezi G. Ivănescu, ILR, p. 575; alte exemple

la I. Gheție, BDRL, p. 139; N.A. Ursu, Dosoftei, I, p. XCII).

3.11.0. Velarizarea printre t, d, n, r. În română primitivă, adică în perioada cuprinsă între secolele al VII-lea — al VIII-lea pînă în secolele al X-lea — al XI-lea, vocala e, precum și -e- din diftongul gă, precedată de t, d, n, r, se transformă, sporadic, în unele dialecte și graiuri, în ă. În cazul lui e din diftongul gă, rezultat s-a contopit cu ă (A. Philippide, OR, II, p. 43—44, 61; G. Ivănescu, ILR, p. 331).

3.11.1. În blăstăm, blăstām, blăstāmă (<lat. blasphēmo, -are, cu mutarea accentului ca în it. biásimo, sp. lástimo, vezi H. Tiktin, DRG, s.v.), trecerea lui e, precedat de t, la ă este atestată în graiurile actuale din Moldova, Transilvania, Banat și prin vestul Olteniei (vezi I. Gheție, BDRL, p. 133). Formele în discuție sunt bine documentate pentru secolul al XVII-lea și al XVIII-lea (ibid.). De reținut este faptul că fenomenul nu caracterizează graiul popular muntenesc și nici varianta muntenescă a limbii literare vechi. Constatarea este confirmată și de textele pe care le analizăm.

Astfel, proveniență nordică, moldovenească, a ms. 45 se vede și din formele velarizate ale acestui verb: blăstām (27, 12); blăstāmă (8, 21; 12, 3); blăstāmă (12, 3; 27, 29); blăstāmăt (3, 17; 5, 29; 9, 25; 27, 29); blăstāmălu (3, 14; 4, 11); blăstāmătă (49, 7); blăstāmătul (27, 13). O singură dată apare forma blăstēmul (ms. 45, Fac., 24, 41), care ar putea fi atribuită copistului muntean. Demn de remarcat este faptul că exact în același loc (24, 41) apare și în BB o formă singulară, anume blestāmul. În rest, acest text tipărit are variantele cu ble-, în loc de blă-, care-i etimologic, și cu -te-, nu cu -tă-. Tendința a fost ca în ambele silabe să se evite vocala velară. În carteasă Facearea din BB, formele acestui cuvînt sint: blestēm (1 dată); blestēmă (de 4 ori); blestēmăt (de 6 ori); blestēmătă (1 dată); blestēmul (1 dată). Aceleasi forme, devenite proprii limbii române literare moderne, se întâlnesc și în ms. 4389: blestēm (1); blestēmă (3); blestēmăt (2); blestēmătă (1); blestēmul (1).

Puteam conchide că, în cazul acestui fenomen, BB a promovat formele care s-au impus în limba literară modernă.

3.12.0. Velarizarea printre t și i din prefixele des-, dez-, de-, fenomen dialectal și sporadic, este întâlnită în ms. 4389 și în ms. 45. Fenomenul poate oferi anumite indicii privind locul de origine al traducătorului ms. 4389, dacă ținem seama de răspîndirea teritorială actuală a acestei velarizări. După datele oferite de ALR, formele cu dăs-, dăz-, dă- se află în arii care cuprind, pe de o parte, estul Olteniei, Muntenia în cea mai mare parte, sud-estul Transilvaniei și, în altă arie, Banatul, centrul și sudul Crișanei (vezi ALR II SN, V, h. 1 370, sint destule femei..., h. 1 372, e destulă lume; h. 1 418, de unde vîi ?, h. 1 419, de ce nu vrei ?; h. 1 441, degeaba mai aştepți; pentru atestările vechi ale fenomenului, vezi I. Gheție, BDRL, p. 132—133; vezi și Magdalena Vulpe, Prepozițiile de și pe în graiurile dacoromâne, în ALIL, tom. XXX, A, Iași, 1985, p. 151—165).

Din ms. 4389, ilustrăm fenomenul cu următoarele exemple: dăschiseră (Fac., 3, 7); dăschise (21, 19; 29, 31; 30, 22, 23; 41, 56); dăparte (36, 37; 37, 18); dăspuiați (3, 7); dăstul (41, 47); dăspărți (30, 36, 40); dăspărțit (30, 33); dăspincind (22, 3); dăspicăturile (15, 17); dăstupă (26, 18); dăsupra (35, 14; 42, 27); dășărlă (24, 32); dășărtul (31, 42; 35, 11); dășărlă (24, 20); dăzlegă (27, 40); dăzlegarea (40, 8, 12, 18); să dăzlegă (40, 8; 41, 8, 15); dăzlegă (40, 16; 42, 27); dăzlegăm

(41, 21); *dăzlegără* (44, 11); *dăzlegător* (41, 15); *dăzbrăcară* (37, 23); *dășlepta* (19, 9).

Forma ca acestea apar și în ms. 45, Fac.: *dășchisără* (3, 7); [acest verb, în toate cele 8 ocurențe din ms. 45, are numai silaba inițială *de-* (și *-schi-* realizat *ca-șchi-*): *deșchide* (3, 5); *deșchis* (7, 11; 43, 21); *deșchise* (8, 6; 21, 19; 29, 31; 41, 56); *deșchisă* (44, 11); formele acestui verb sint la fel și în textul BB: cu silaba inițială *de-* și cu grupul *-șchi-*; *dăspuial* (3, 11); *îndălungați* (18, 11); *dăspărți* (30, 36); *dăserlu* (31, 42). Ele se explică prin intervenția în text a copistului muntean Dumitru din Cimpulung.

3.13.0. Velarizarea prin *n* este un fenomen cu apariție sporadică. În cele trei texte ale cărții *Facerea*, se poate semnala un singur exemplu: *Dumnașăiu* (în BB, Fac., 9, 12; 41, 52). Dacă nu e cumva o eroare tipografică, forma s-ar putea datora culegătorilor moldoveni ai acestui text. Pentru circulația acestei variante în textele vechi românești, vezi I. Gheție și Al. Mares, *Gr. sec. XVI*, p. 83–84.

3.14.0. Velarizarea prin *r*. Începând din română primitivă, vocalele *e* și *i*, precedate de *r*, *rr*, s-au transformat în *ă*, *î*, în anumite dialecte și graiuri, dar nu în toate cuvintele. La schimbare participă și *-ç* din distongul *çă*, iar *ă* rezultat se contopește cu *ă*. Prin acest fenomen, se explică formele verbale de tipul *îrăște* (BB, Fac., 1, 32; 8, 17), *urăște* (BB, Fac., 29, 31). În ms. 45, întâlnim *îrăște* (τερπλήθε), Fac., 1, 30, dar și *urăște*, ca în BB. În ultimul caz, se poate admite o modificare făcută de copist. În ms. 4389, Fac., lipsesc aceste cuvinte.

3.14.1. Efectul velarizant al lui *r* se constată și în numele propriu *Răveca*. Această variantă, în loc de *Reveca* (< gr. Ρέβέκα), cunoaște 4 ocurențe în textul BB. Forma cu *Re-* este atestată aici de 28 de ori. Dar în ms. 45, forma velarizată apare de 13 ori, din totalul de 33 de ocurențe, ceea ce ar putea indica originea formelor velarizate din BB. În ultimul text, mai apare grupul *re*, transformat în *ră*, și: *doisprăzece* (Fac., 42, 32); *să omoară* 'să omoare' (Fac., 27, 42; aceeași variantă și în ms. 45).

3.14.2. Termenul biblic *a obrezui* 'a tăia împrejur, a circumcidere' (< vsl. *obrězovali*, -*zujo* 'id.') cunoaște în unele texte românești vechi forme cu *-ră-*. H. Tiktin, DRG, s.v. formulează părerea că astfel de forme ar fi apărut sub influența cuvântului *obraz*; dar afirmația nu se poate proba. Dintre cele trei texte studiate, varianta cu *-ră-* apare cel mai mult în ms. 45, text care provine dintr-o zonă în care au loc velarizări în modul cel mai consecvent. În acest text, din cele 16 ocurențe în cartea *Facerea*, 11 au pe *e* transformat în *ă*: *obrădzui* (17, 11, 12); *obrăzui* (17, 14, 17); *obrăzuia* (17, 24; 34, 24); *să obrăzuiască* (17, 10; 34, 22); s-au *obrăzuit* (17, 26); *obrăzuiți* (34, 22); *neobrăzuit* (17, 14). În alte 5 ocurențe, *e* precedat de *r* este păstrat: *obrezanic* (17, 12); *să obrezuiți* (17, 12); *obrezui* (21, 4; 34, 15) și *obrezuiți* (34, 17).

Varianta nevelarizată este aproape generală în BB, Fac. O singură dată se întâlnește forma cu *-ă*: *obrăzui* (17, 14). Tot astfel, în celălalt text de proveniență sudică, în ms. 4389, forma cu *e* este prezentă în toate cele 9 ocurențe: *să obrezuiți* (17, 11, 12, 12); *obrezui* (17, 14, 24, 27); *să obrezuiască* (17, 10); *se-au obrezuit* (17, 26). În 6 locuri din acest text se recurge la expresia *a tăia împrejur*.

3.14.3. Velarizarea lui *i* precedat de *r* se întâlnește în diferitele forme ale verbelor *a striga* (al cărui etimon stă în legătură cu lat. *strix*, -*igis* 'un fel de buhă; sensul initial va fi fost' a striga ca o buhă', H. Tiktin, DRG, s.v.) și *a strica* (probabil din lat. **extrico*, -*äre* 'a desface, a desfășura'; sensul originar

s-ar găsi în expresiile *a strica ouă*, *nuci*, vezi H. Tiktin, DRG, s.v.).

3.14.4. Primul verb apare în BB, Fac. de 12 ori și are în toate aceste ocurențe formă nevelarizată: *strigă* (4, 10); *strigă* (21, 17; 27, 34, 39; 41, 43; 53); *strigind* (21, 16; 29, 11); *strigau* (39, 14); *strigarea* (18, 20, 21; 19, 13). În textul ms. 45, velarizarea lui *i* prin *r* este generală în toate cazurile în care apare acest cuvânt. Scrierea lui *i* prin semnul chirilic *ъ* în toate ocurențele nu poate ridica semne de întrebare cu privire la interpretarea ca *i*, și nu ca *ă*, a sunetului respectiv, căci etimonul latinesc avea *i* lung. În ms. 45, se întâlnesc forme ca: *strigă*, *strigă* (de 7 ori), *strigarea* (1 dată) și subst. *strigătoriu* 'craicic, pristav'. Totuși, în 3 ocurențe, apare și varianta nevelarizată: *strigai* (39, 14); *strigarea* (18, 20, 21), care ar putea fi datorate copistului munțean.

Cel de al treilea text, ms. 4389, are în toate cele 8 ocurențe numai forme nevelarizate, de tip muntenesc, care au devenit literare: *strigă* (5 ocurențe); *strigară* (1); *strigarea* (1); *strigind* (1).

3.14.5. Al doilea verb, *a strica* apare în BB, Fac. numai în forme nevelarizate, respectându-se norma limbii scrise din Muntenia, care în acest caz este și cea a limbii literare de astăzi. Există 13 ocurențe: *strică* (6, 13; 41, 36); *stricăt* (6, 12, 12; 17, 14); *stricate* (41, 6, 23, 24, 27); *să strică* (6, 11); *stricăm* (19, 13); *să strice* (6, 17; 9, 11). Față de această situație, în ms. 45 se constată un amestec de forme velarizate și nevelarizate. Din prima categorie fac parte: *strică* (6, 13; 14, 36); *stricăt* (6, 12, 12; 17, 14); *să strică* (6, 17). În acest caz, semnul folosit pentru *i* este *ă*. Un număr egal de ocurențe (7) cunoaște și forma nevelarizată: *stricătă* (41, 6, 23, 24, 27); *să stricătă* (6, 11); *stricătă* (9, 11); *stricătăm* (19, 13). Forma nevelarizată este atestată o singură dată și în ms. 4389: *stricătă* (Fac., 17, 14). În restul cazurilor, traducătorul acestui text a recurs la alte cuvinte și expresii, de pildă, în loc de *spice stricate*, el scrie *spice pălită de vîni*.

3.14.6. În cuvîntul *rășină* (< lat. *rēsina*) (vezi și I. 3.5.11), *e* precedat de *r* și a velarizat, devenind *ă*, rășină, iar uneori acest *ă* s-a închis la *i*, *rîșină*. Ultima realizare apare o singură dată în BB, Fac., 37, 25 (ρᾶσκηνъ), dar ea este alt fenomen decât cel de care ne ocupăm.

3.15.0. Printre un fenomen de hiperliterarizare sau hipercorectitudine, uneori vocală *i*, provenită dintr-un *ă*, iar acesta dintr-un *ă* neaccentuat, trece la *i*. În exemplele care urmează, schimbarea ar putea să și rezultatul unui fenomen de asimilație la vocala următoare, care este tot *i*.

Un prim exemplu în acest sens ne este oferit de formele verbului *a ridica*, în cele trei texte studiate. Etimonul acestuia avea un *-a-* neaccentuat: lat. *era-dico*, *-are* 'mit der Wurzel ausreißen'. Silaba *ră-* a devenit apoi *ri-* și mai departe *ri*. Fenomenul este opus celui de velarizare. Inovația s-a petrecut în graiul de tip sudic, muntenesc. Forma *ridica* este atestată la Coresi (vezi I. Gheție BDRL, p. 248; în PO apar numai forme cu *ră-* și cu trecerea timpului a fost acceptată ca normală în română literară).

Vom începe cu prezentarea situației din ms. 45, pentru că aici se află stadiul mai vechi, etimologic. În toate cele 30 de ocurențe din textul cărții *Facerea* se întâlnește numai silaba *ră-* (*ri-*): *rădică* (31, 40; 41, 44; 41, 1; 45, 23, 23; 47, 30); *rădicam* (40, 16); *rădiță* (43, 34); *rădițarea* (7, 4); *rădicat* (37, 17; 39, 9); *rădicatu-mi-ai* (4, 25); *rădicat* (37, 22); *rădică* (7, 17; 13, 12; 35, 5, 20); *să rădicăm* (19, 32, 34); *să rădică* (13, 11); *rădicindu-s* (13, 19; 29, 1); *rădicindu-să* (26, 21, 22); *rădiț* (9, 9); *rădicăsi* (35, 2); *rădică*

(38, 8); *rădicindu* (49, 33; *să rădice* (46, 5). Față de această situație, în BB se găseseră trei moduri de redare a silabei inițiale: *ră-*, în majoritatea cazurilor; *ri-* (pă-), în 9 ocurențe și *ri-* (phi), în 2 ocurențe. Cazurile cu *ri-* sunt următoarele: *ridic* (9, 9); *ridică* (41, 1; 23); *ridicăj* (35, 2); *ridicăd* (12, 9; 38, 8); *ridicind* (49, 33); *ridicindu-* (29, 1). Cazurile cu *ri-*: *ridica* (45, 23); *să ridice* (46, 5), constituie inovația, care mai târziu se va generaliza în limba literară. Noua tendință nu a fost semnalată în celălalt text sudic, ms. 4389, în cartea *Facerea*, în care, de altfel, numărul ocurențelor este destul de mic (9). În acest text se păstrează forma inițială, cu *ră-*: *radică* (41, 44); *radicără* (43, 34); *să radicăt* (37, 22); *radică* (35, 5; 49, 33); *radicām* (19, 32, 34); *radică* (38, 8); *să rădice* (46, 5).

3.15.1. Vb. *a risipi* are ca etimon vsl. *rasypati*. Silaba *ra-* din etimon a trecut la *ră-*, apoi la *ri-* și în sfîrșit la *ri-*. Dintre cele trei texte studiate, cuvîntul în discuție nu apare decât în BB, Fac., și aici numai în 3 ocurențe, în toate trei cu silaba inițială *ră-*: *răsipi* (păcunii) (11, 4, 8); *răsipit* (11, 9). Fazele *ri-* și *ri-* nu sunt consecnante. După I. Gheție, *BDRL*, p. 384, faza ultimă, munteană și apoi literară, a apărut în texte abia prin secolul al XVIII-lea.

3.15.2. Cuvîntul *nisip* provine din vsl. *nasypu*, nsl. *nasip*, sîrb. *nasup*, *nasyip* 'Angeschüttetes', de la vb. vsl. *nasypati* 'anschütten' (=a astupă cu pămînt bătătorit), cf. mold. *a năsipi* (*a năsîki*) 'a bate cu maiul pămîntul de sub casa', *năsikjâlă* 'pămînt bătătorit la temelia casei'. Silaba inițială *na-* din radicalul slav, fiind neaccentuată, a trecut în mod normal la *ni-*. În graiul muntean, sudic, această silabă a ajuns la *ni-*, după ce a trecut poate prin faza *ni-*. La această fază cu *ni-* s-a putut ajunge și mai lesne după ce vocala din silaba a doua s-a fixat la *-i*, într-un grai, cum este cel muntean, în care nu s-a produs velarizarea prin *s*: **nasip*>*năsip* și (munt.) *năsip*, iar din ultima formă >*nisip*.

Prima variantă cu *ni-*; *nisip*, este atestată, după I. Gheție, *BDRL*, p. 335, în textul *Bibilei de la București* (p. 622 b). În cartea *Facerea*, însă, cuvîntul nu apare cu *ni-*, ci numai cu *nă-* (nă-), în 6 ocurențe: 13, 17, 17; 22, 17; 28, 14; 32, 12; 41, 49. Este aproape sigur că tipografi sau diortositorul a urmat îndeaproape modelul milesian, căci în ms. 45, în toate ocurențele, cuvîntul are silaba inițială *nă-*. Cu toate acestea, norma munteană privind scrierea și rostirea lui *i* după *s* a fost aplicată, cu rigoare, eliminându-se grupul *-si-* (-că-, -că-) din textul manuscrisului moldovenesc, înrudit cu ms. 45. Într-adevăr, în ultimul text, *năsip* apare de 4 ori cu silaba *-ci-* și o dată cu *-că-* (*năsipul*, 41, 49); valoarea lui *i* este aici cea de *i*.

O atestare mai veche decît cea din BB a variantei cu *ni-*; *nisip*, se găsește însă în ms. 4389, care datează aproximativ dintre anii 1665–1680, după opinia lui N.A. Ursu. Forma *năsipul* este atestat în acest ms., în 28; 14; 41, 49. Varianta cu *nă-* (nă-) cunoaște și ea 2 ocurențe (22, 17; 32, 12).

3.16.0. O alternanță neobișnuită *-i-/-i-* apare în cazul vb. *a mînca*, în formele care au un *e* sau un *i* (sunet palatal) după vocala accentuată: (*eu*) *măñînc*, dar (*tu*) *măñînci*; *să măñînce*. Fenomenul a fost întîlnit numai în ms. 45: *să măñînce* (Fac., 24, 33; 27, 31; 37, 25); *să măñînci* (2, 16; 3, 11, 14, 17). Este foarte probabil rezultatul unei tendințe către formele hipercorecte, într-up grai cu prea multe velarizări, cum este cel moldovenesc.

3.17.0. Durificarea lui *r* din sufixele *-ariu*, *-oriu* se petrece începînd din secolul al XVI-lea în dialectul literar sudic, precum și în graiurile populare de aici. După 1600, fenomenul se răspindește și în

zonele nordice (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 154). Durificarea s-a petrecut și în finala cuvîntului *stejariu*, finală care nu poate fi redusă la sufixul *-ariu*, dar care s-a comportat ca acest sufix. Într-adevăr, etimonul cuvîntului este sl. *stézér* (rom. *stăzjer* 'par'), cf. nslov. *stezér*, *stožér*, bg. *složar* etc. De la pl. *steyari* s-a refăcut un sg. *steyari*. Această formă apare în textele studiate, de exemplu în BB, Fac., 12, 6; 13, 9; 14, 13; 18, 1; 35, 8. La fel și în ms. 45, unde întîlnim și varianta *stăjariu* (cu *stă-*<sl. *sto-*) (Fac., 12, 6; 13, 19), apoi *stăjari* (14, 6; cuvîntul e scris pe margine, de aceeași mină, ca explicație pentru *tereminth*, din text). Forma cu *-ariu* este, de asemenea, prezentă și în ms. 4389: *stăjariul* (18, 1; 35, 8).

Durificarea este semnalată numai în forma nearticulată: „*Supt Stejar*“ (BB, Fac., ms. 4389: 35, 8).

3.17.1. Durificarea lui *r* în cuvîntul *păstor* (<lat. *pastor*, -ōrem, modelat după substantivele terminate în *-oriū* <lat. *-ōrius*) s-a produs destul de târziu, fiind consecnată în texte abia din prima parte a secolului al XIX-lea (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 519, 533, 536). De aceea, în textele studiate, singura formă în circulație este *păstoriu* (1): 38, 12; 43, 32; 46, 34; 38, 20 (aici *păstorului*).

3.17.2. Nicăieri cuvîntul *cer* (<lat. *caelum*) nu avea din etimon finală în *-iu*, dar, după alte cuvînte cu această finală, forma *ceriu* (1) s-a răspîndit în numeroase graiuri populare, unde există și astăzi; în limba scrisă, *ceriu* este atestat începînd din secolul al XVI-lea (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 135; *passim*). Durificarea lui *r* începe prin secolul al XVI-lea în graiul muntean și se extinde treptat spre nord. Ea cuprinde și limba scrisă, devenind normă a limbii literare.

În texte de care ne ocupăm, stadiul este, în general, cel vechi, cu *-riu*. Forma nearticulată *ceriu*, apoi formele *ceriul*, *ceriului* sunt atestate în BB, Fac. în 40 de ocurențe (cu *-pö-*, *-piö*). De asemenea, în ms. 45, forma predominantă are silaba finală *-riu*. Numai o singură dată, în acest text, în mod sigur (Fac., 21, 17), și o dată, problematic (19, 24), apare varianta cu *r* dur: *cer*. Aceasta din urmă este însă prezentă de 3 ori în ms. 4389: *den cer* (Fac., 19, 24; 22, 11, 15). În celelalte 19 ocurențe, acest text menține forma mai veche *ceriu*.

3.17.3. În cuvîntele *ajutoriu*, *cuptoriu*, *vinătoriu*, *-oriu* provin din etimonurile latinești *adjutorium*, **coctoriūs*, *venator*, -ōrem; acesta din urmă a cunoscut o modificare a finalei sub influența cuvîntelor în *-ōrius*, ca și *păstoriu* <*păstoare*. Începînd de prin secolul al XVI-lea, în graiul muntean se produce în aceste cuvînte durificarea lui *r*, fenomen care mai apoi se extinde și în alte graiuri, precum și în limba literară.

În texte de care ne ocupăm, norma este încă oscilantă. Astfel, în BB, Fac. întîlnim numai forma veche în *-riu*: *ajutoriu* (2, 18, 20); *cuptoriu* (15, 17; 19, 28); *vinătoriu* (10, 9). În ms. 45 avem un amestec de forme: *agiutor* (*ibid.*), *cuptor*, dar *vinătoriu* (în aceleși locuri ca în BB); la fel în ms. 4389: *ajutor* (2, 20), *ajutoriu* (2, 18), apoi *cuptor*, *vinător*.

3.18.0. Concluziile parțiale care se pot desprinde referitor la fenomenele discutate în paragrafele anterioare dedicate velarizării sunt următoarele:

În cele trei texte studiate, ca de altfel în toate scrierile de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, există un amestec de forme velarizate și nevelarizate, amestec care, în secolele următoare, se va cristaliza în normele ne-unitare care guvernează și în prezent limba română literară în privința acestui fenomen. Cele cinci tipuri de velarizări au avut drept urmare creșterea ocurențelor vocalelor velare nerotunjite și *i*, atât în graiurile

populare, cit și în limba literară. Numărul și efectele velarizării sunt mai mari în partea de nord a dialectului dacoromân, și în primul rînd în graiul moldovenesc. Faptul are repercusiuni și în textele studiate. Astfel, ms. 45, provenit din aria nordică, moldovenească, prezintă cel mai mare număr de velarizări. Unele, cum este velarizarea prin labiale, apar numai în acest text. Cu toate acestea, datorită în primul rînd unei tradiții grafice, în acest text apar mult mai des șuierătoarele muiate, invers decit se întimplă în BB și în ms. 4389, în care numărul velarizărilor prin șuierătoare este mult mai mare. Poate că la această situație contribuie și faptul că această velarizare a avut loc în graiul sudic încă în româna primitivă, după care s-a imprimat aici tradiția grafică cu șuierătoarele dure. Consemnat, de asemenea, un fenomen de durificare remarcabil, anume trecerea lui *de*, *des*, *dez*- la *dă*, *dăs*, *dăz*-, într-un număr destul de mare de exemple mai ales din ms. 4389. Prin aceasta, și prin alte fenomene, textul acestui manuscris se individualizează și se separă de celelalte două texte studiate. Dar, în genere, și în cazul fenomenului velarizării, limba acestui text este mai apropiată de normele limbii literare actuale.

3.19.0. Alte fenomene în domeniul consoanei sonantice măsluie. Tratamentul consoanei *h* dintr-o serie de elemente slave, săsești, maghiare, tătăraști, onomatopeice etc., prezintă unele oscilații, atât în graiurile populare, cât și în limba literară. Această consoană este reflectată uneori ca *f*, uneori ca *v*, ca *-u-*, sau ea poate rămâne neschimbată. Sunt avute în vedere cuvinte ca *jaf* și *vb.*, *a jesui*, *burduf*, *a buhni*, *a pofti*, *vătaș*, *vîrf*, *zăduș* și alte variante ale acestora. Repartitia în graiurile populare ale disertelor realizări pentru multe din exemplele de mai sus poate fi văzută la I. Gheție, *BDRL*, p. 156. Pentru cuvintele germane -săsești cu *-ch* reflectat ca *-v*, *-f*, *-u-*, vezi V. Arvinte, *Die dt. Entlehn.*, p. 85–86, 138–139.

3.20.0. Tratamentul silabei inițiale din *a jesui*, *jaf* a fost discutat în paragraful despre velarizarea prin șuierătoare: I. 3.6.7. Aici ne vom ocupa de consoana *a doua*, care în BB, Fac. apare în două ocurențe ca *f*, și în una ca *h* (*jähuit*), în ms. 45 este *c* (*jecuit*, *jecuiră*, *jecas*; acesta din urmă în 49, 27), iar în ms. 4389, în două ocurențe, *h* (*jähuiră*). Reflexul *c* mai este atestat la Varlaam (*jecui*), în *Prav. Mold.*, la Herodot (*jäcui*, *jäcu*), la Dosoftei, la Cantemir și la alți autori moldoveni. După DA, varianta *jac* mai este atestată la 1621, precum și în BB, p. 271. H. Tiktin, *DRG*, s.v., de unde provin o parte din informațiile de mai sus, conchide, pe bună dreptate, că această variantă cu *c* este mai ales moldovenească, în timp ce varianta cu *h*, muntenescă. În poziție finală, *-h* din acest cuvînt a trecut și el la *-v*, *jau*, formă atestată de I. Gheție, *BDRL*, p. 157, în Transilvania, localitatea Bucium, pentru anul 1737. În graiul bănățean, *h* a fost substituit prin *-u-*: *jau*, *jaf*, *vb.*, *a jăuī* (DA, s.v.). Diformele muntenesti cu *h* provin cele cu *f* din limba literară, pentru că în acest grai și cuvinte ca *prah*, *vîrh*, *a pofti* etc. au devenit *praf*, *vîrf*, *a pofti*. Deși apărută în graiul muntenesc, prima atestare a formei cu *f*, *jaf*, este, după DA, din Dosoftei VS.

Varianta nordică, cu *c*, mai este reprezentată și prin cuvintele *jäcmán* 'jaf mare', prin *vb.*, *a jäcmáni* 'a prăda, a sura, a jesui', prin *jacă* 'săculeț, sac scurt' (DA), prin *jächilă* 'traistă de merinde, tarhat, bagaj'. Aceste 4 cuvinte, deși din același etimon care se află și la baza formelor *jac*, *jäcui*; *jaf*, *jăuī*; *jah*, *jähui* etc., alcătuiesc un strat mai nou de imprumuturi, databil cam de pe la începutul secolului al XIX-lea. Sursa lor este limba maghiară, și, în unele cazuri, și limba germană a sașilor transilvăneni: *jacmán* (de la

aceasta și *vb.*, *a jäcmáni*) < magh. *zsákmány* (<mhd. *sackmann*) ; *jacă* < magh. *zsák*; *jächilă* < germ. *Zäckel* (cu pronunție săsească). Proveniența germană-săsească poate fi admisă și pentru *jacă*, cum observă Lajos Tamás, *EWUR*, p. 474, sub *jacmán*: obgleich auch unmittelbare Herleitung aus dem Deutschen möglich sein dürfte (vgl. *jet*, *jill* < *Sitz*, *joagăr* < sieb. -sächs. *zager* usw.)". În acest imprumuturi noi mai, c a rămas neschimbăt.

În stratul mai vechi, cu *h*, apoi cu *f* etc., punctul de plecare a fost tot un *c*, existent în etimonul medio-german *sack*. Acest *c* este prezent în varianta mai veche moldovenească, al cărei *j-* (initial) trimite și spre dialectul german al sașilor transilvăneni, în care există șuierătoarea sonoră *ž*, și spre polon. *żak*, cu *ž*-<*s*, în elementele de origine germană, ca în polon. *żold* < germ. *Sold* etc. O proveniență maghiară pentru această fază, în cazul cuvintelor în discuție, nu este deloc probabilă. De altfel, în EWUR ele nici nu sunt înregistrate. Mai greu de explicat este trecerea lui *c* (<mhd. *ck*) la *h*, în graiurile muntenesti, sudice, pentru că un asemenea fenomen nu este nici românesc, nici săseesc. De această dificultate și-a dat seamă H. Tiktin, care observă: „Schwierig ist der Ausgang in *jah*, *jaf*“ (*DRG*, p. 867). De fapt, numai în prima formă este dificil de explicat consoana finală *h* în locul germ. *ck*. În a doua formă, trecerea lui *-h* la *-f* (sau *-v*, *-u-*) este moldovenească dialectală: vsl. *prachū* > *prah*, *praf*, *prav*, *pray*, etc. H. Tiktin, pentru a-l explica pe *-h*, în loc de *-k*, recurge la o ipoteză care nu se pare plauzibilă. El atribuie forma *żach* războinicilor germani care au participat la ultimele cruciade. Aceștia ar fi adus cuvintul la români. În rostirea acestora ar fi existat în loc de *k* o aspirată: „viell. wurde das Wort von deutschen Kriegern (etwa zur Zeit der letzten Kreuzzüge) ins Land gebracht, die *k* mundartlich aspiriert aussprachen“. Fr. L. K. Weigand, *Deutsches Wörterbuch*, Fünfte Auflage, Bd. II, p. 634, menționează o formă ahd. *sac(h)*. Poate că acest fel de rostire să fi fost adus și de mercenarii germani aflați în număr destul de mare în secolele al XV-lea și al XVI-lea în serviciul domnitorilor munteni și moldoveni. De la aceștia au pătruns în română și alți termeni legați de activitatea militară din acel timp. Astfel, cuvintul *puscă* < *tun*, apoi expr. *praf de pușcă* au fost explicate în acest mod (vezi V. Arvinte, *Expr. iarbă de pușcă*, în AUI, tom. XXXIII, 1987, p. 66–70).

Ipoteza formulată de Tiktin, deși insuficient argumentată, este preferabilă celei propuse de autorii DA (S. Pușcariu): „forma *jah*... o avem de la ruteni (*żach* «groază, spaimă»)“. Aceasta din două motive: sensul cuvintului ucrainean nu se potrivește cu cel al rom. *jah*, pe de o parte, iar aria de răspândire a acestuia din urmă, anume în sudul și centrul teritoriului dacoromân, se opune de asemenea explicației prin ucraineană, pe de altă parte. Autorii DA scot în evidență caracterul dialectal și folosirea rară în limba poloneză a cuvintului polonez *żak*, invocat și acesta ca etimon al vrom. *jac*. Se face chiar propunerea de a explica termenul polonez ca fiind împrumut din română. Dacă este așa, atunci devine și mai plauzibilă ipoteza că termenul în discuție provine din germană medievală a mercenarilor care practicau din plin o asemenea în-deletnicire.

În româna veche, cuvintul a fost preluat în două variante: *jac* și *jah*, prima în nord, a doua în sud. Din ultima formă a apărut pe teren românesc *jaf*, iar de la acest cuvînt, *vb.*, *a jăfui*, literarizat *a jesui*.

3.20.1. În ms. 45, Fac., 21, 14 este atestat o singură dată cuvintul *burduh*, cu *-h* netrecut la *-f* (sinonimul *foale* e folosit în BB și în ms. 4389). Dialectal,

cuvintul cunoaște astăzi variantele *burduf*, mold. *burduv*. Etimonul nu este sigur. H. Tiktin, DRG, s.v., face presupunerea că finala *-uh* ar putea fi sufixul slav *-uh*.

3.20.2. Tot o singură atestare există, în textele studiate, și pentru vb. *a buhni* (ms. 45, Pref. M.): *timpără buhnind*. Cuvintul este folosit în BB în cartea *Ezechil*, 25, 6: „Ai *buhnit cu piciorul tău*” (H. Tiktin, DRG, s.v.). Varianta cu *-h-* este moldovenescă; tot astfel și *a bujni*. Alături de acestea, *a busni* este considerată varianta literară; ca este proprie graiurilor muntești, Dincolo de munte, circulă trans. *a bucni* și *a bugni*. Etimologia este controversată. Alături de interj. *bus!*, H. Tiktin învoacă și rus. *buhali*, *buhnunti* ‘schallend stossen’, polon. *buchac*, *buchnanc* ‘mit Gewalt hervorbrechen, herausplatzen’. Pentru textele religioase vechi românești, o influență din partea acestor cuvinte slave este neîndoialnică.

3.20.3. O normă oscilantă se întâlnește și în cazul cuvintelor *poftă*, vb. *a pofti* (< vsl. *pohoti*, sîrb. *pohot(a)*, bg. *pofta*, respectiv verbele: vsl. *pohoteti*, sîrb. *pohotjeti*, *prchijeti*, H. Tiktin, DRG, s.v.). În BB, Fac. se găsesc variantele *poftă* (31, 30; 49, 6) și *poftit* (31, 30; 49, 14), pe cînd în ms. 45, ibid., *poftă* și *poftit*. În acest caz, s-a manifestat la editorii bucureșteni o tendință către formele arhaice, tendință pe care am constatat-o și în alte ocazii. Pl. art. *poftele* este atestat o singură dată și în ms. 4389, Fac., 49, 6.

3.20.4. Cuvintul *vătăf*, din tătar. *vataq*, avea în româna veche *-h*: *vătăf* (Coresi, Dosoftei etc.). Pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea, apare în seris varianta cu *-f*, care se va impune în limba literară; iar, dialectal, și varianta moldovenescă cu *-v*: *vătav*. Forma cu *-f* se găsește în 3 ocurențe, în ms. 4389: *vătaful cel de pușcărie* (Fac., 39, 21, 22); *vătăful cel de pușcărie* (Fac., 39, 23). În același text, însă, apare și varianta cu *-h*: *vătahul de pușcărie* (ms. 4389, Fac., 40, 4).

3.20.5. Trecerea lui *-h* la *-f* (sau la *-v*) se constată și în cazul cuvintului *vîrv* (< vsl. *vrăčhū*). Diferitele realizări se întâlnesc în textele vechi. Astfel, în *Psaltirea Scheiană* există forma *vîrv* (H. Tiktin, DRG, s.v.). Varianta *vîrh* este de multe ori atestată în jurul anului 1600; *vîrf* apare în BB și la Herodot. Atestarea acestei forme în PO, p. 32, dată de I. Gheție, BDRL, p. 224, trebuie corectată; aici există de 2 ori varianta *vîrh*.

În cele trei texte de care ne ocupăm, situația acestui cuvînt este următoarea: în BB, Fac. apare de două ori varianta cu *-f*: *vîrful* (11, 4; 28, 18); în ms. 4389, *vîrful*, o singură dată (11, 4); în ms. 45, însă, apare varianta moldovenescă cu *-v*: *vîrvul* (11, 4; 28, 18). Trecerea lui *h* la *f* și la *v* a avut loc în mod independent în cele două mari arii, nordică și sudică, și, desigur, simultan. Forma cu *-v* din *Psaltirea Scheiană* stă mărturie că această schimbare este la fel de veche ca și cea a lui *h* la *f*. De aceea nu este necesar să se preconizeze succesiunea *h>f>v*, cum propune I. Gheție, BDRL, p. 224, 236 și în alte locuri.

3.20.6. Schimbarea lui *-h* în *-f* în *zăduh* s-a realizat mai unevoie, din cauză că în familia cuvintului există radicalul *duh* (< vsl. *duchū*), termen religios foarte important, care nu putea fi modificat sub aspect fonetic ca oricare alt cuvînt. În situația lui *zăduh* se află și coradicalul *năduh*. Poate că în acest mod se explică forma *zăduh*, din BB (Fac., 8, 22; 31, 40) și, în același locuri, din ms. 45. Numai în ms. 4389 se întâlnește o singură dată varianta *zăduf*, Fac., 31, 40, scrisă pe margine, de același mină, pentru expr. „*Mă ardea soarele*”, din text. În același ms. însă apare și varianta cu *-h*, *zăduh* (Fac., 3, 22). Față de primele atestări cunoscute ale cuvintului *zăduf*, și anume din anul 1746, la Tiktin, și din 1785, la I. Gheție, BDRL, p.

478, putem spune acum că cea mai veche atestare este cea din ms. 4389 (cca 1665–1680).

3.21.0. Trecerea lui *v la h* este un fenomen caracteristic dialectului moldovenesc, fiind ilustrat prin exemple ca *hirtop*, față de *vîrtop*, *a se holba*, față de *a se învoalbe*, *hultan* față de *vultan*, *a se dehocă*, față de lat. *dévocare*, *holbură*, față de *volbură*, *hulpe*, față de *vulpă* etc. În această serie se aşeză și varianta mold. *puhoiul* (< vsl. *povoni*), pe care o întîlnim în ms. 45, Fac., 32, 23; pe margine, de același mină, este dat sinonimul aproximativ *piriu*. Ultimul cuvînt este folosit în acest loc și în BB, în vreme ce ms. 4389 are *viroagă*.

3.21.1. Ca o reacție la fenomenul dialectal din paragraful precedent, ar putea fi interpretată schimbarea lui *h* la *v*, din cuvintul *vreascuri*, pl. *vreascuri*, al cărui etimon slav avea *h*: *chvorstū* – vsl. *chvrastije* ‘Reisig’, bg. *hrast*, scr. *hrăst*, sloven. *hrast*, vech. *chvrast* etc., vezi E. Bernicker, SEW, I, p. 408–9. După H. Tiktin, DRG, s.v., limba veche oscila între formele cu *h*, *hreascuri* (BB, Jes., 41, 2) și cele cu *v*, *vrasc*, *vrascuri* (la Dosoftei). Dintre textele studiate, cuvintul, cu forma etimologică *hreascuri*, apare numai în ms. 4389, Fac., 22, 13, fiind scris pe margine, de același mină, ca un fel de explicație pentru cuvintul *sad*, din text. În scrierile moldovenilor, a fost tot mai mult folosită varianta cu *v*, pentru că părea mai literară decât cea cu *h*; aceasta din urmă amintind de formele dialectale *hulpe*, *hultan* etc. Așa se face că normă literară actuală cere forma *vreascuri*. În graiurile populare moldovenești se păstrează însă varianta etimologică *hreascuri* (și *hreascuri* – sg. *hreasce*).

3.22.0. Rostirea dură sau muiață a cuvintului *fel* prezintă un oarecare interes în studiul normei limbii române literare vechi și moderne. Etimonul magh. *fél(e)* nu avea un *l* (muiață) și nici finala *-iu*, care a fost preluată, pe cale analogică, din cuvinte ca *jeleriu*, *sicriiu*, *teléchiu* ‘lot, bucată de pămînt’ (Lajos Tamás, EWUR, p. 325), sau, adăugăm noi, de la pl. *feliuri*, cu *-iuri* din numeroase substantive românești. Astăzi, rostirea dură sau muiață a lui *l* din *fel* este cunoscută în graiurile românești în arii separate. După I. Gheție, BDRL, p. 156, care a folosit materialul nepublicat al ALR I, întrebarea 316, rostirea dură alcătuiește o arie compactă care cuprinde Muntenia propriu-zisă, unele localități din sudul Transilvaniei, apoi Dobrogea și o parte din Oltenia. Izolat, durificarea lui *l* mai pare în Banat, în nordul Transilvaniei și în nordul Moldovei. În restul teritoriului dacoromân, cuvintul are *l* (muiață): *fel*, *feliu*. Rostirea dură din ariile intinse menționate nu credem că are o justificare etimologică. Ambile realizări, dură și muiață, sunt rezultate printr-un fenomen de adaptare bruscă a cuvintului maghiar la particularitățile de rostire din diversele graiuri românești (Cf. I. 2.4.0.).

În cele trei texte de care ne ocupăm, situația acestui cuvînt se prezintă astfel: În BB, Fac. există 25 de ocurențe ale cuvintului în discuție. Dintre acestea, numai o singură dată apare forma cu *l* dur, *fel* (44, 15: „*In cē fel sînt eu*“); în rest, avem *feliuri*, *feliul*, *feliu-s*, *feliurile* etc. Varianta cu *l* dur mai este consemnată o dată și în ms. 4389, *fel* (45, 22), față de încă alte 8 ocurențe cu *l* muiață. Cît privește ms. 45, aici nu întîlnim niciodată, în cele 25 de ocurențe, varianta cu *l* dur. Trecerea spre normă actuală cu *l* dur se va petrece în secolele următoare.

3.23.0. În norma limbii române vechi, existau oscilații în ceea ce privește folosirea unora dintre descendenții în graiurile populare dacoromâne ai lat. *farina*: *faină* (munt., mold.), *fainină* (bân., criș., bucov.), *fărină* (trans., criș., marani.) (vezi ALR SN, I, h. 93:

V, h. 1 326). Pe noi ne interesează aici varianta *făină*, din cauză că ea apare o singură dată în ms. 45, Fac., 18, 7 : „*3 măsuri de făină curată*“. Această variantă este atestată astăzi, după materialul dialectal menționat, în pct. 386 din Bucovina, în pct. 29, 36, 76 din Banat și în pct. 64, 316 din Crișana. Ea se găsește și în PO, *Ieșirea*, 29, 2; 29, 40. Forma *făină* nu poate fi considerată caracteristică pentru graiul moldovenesc; ea este mai degrabă ardeleanască, iar în punctul menționat din Bucovina, și, desigur, și în alte localități din această provincie, forma a fost adusă de numeroși emigranți de pește, munți, stabiliți aici de-a lungul ultimelor secole. Un alt fapt de care trebuie să se țină seama este și folosirea, frecventă a variantei *făină* de către Dosoftei: „*Häufig bei Dosoftei*“, scrie H. Tiktin, DRG, s.v. Dacă nu cumva avem a face cu o influență din partea textului PO (totuși chiar în locul citat, 18, 7, acest text are forma *făină*), atunci ne putem gîndi la rolul pe care filologul ieșean N.A. Ursu îl atribuie lui Dosoftei în revizuirea textului lui Nicolae Milescu. Numai Dosoftei, a cărui origine de pește, munți este dovedită cu ajutorul a numeroase și semnificative fenomene lingvistice de către același filolog, putea să recurgă la o formă ca *făină*, în ciuda mediului lingvistic înconjurător, moldovenesc, care avea varianta *făină*. Aceasta din urmă, de proveniență atât moldovenescă, cit și muntenească, a fost pusă în textul BB în locul transilv. *făină*, devenind în secolele următoare varianta admisă în norma limbii române literare.

3.24.0. Spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, se constată o concurență între formele cu *-rb-* și cele cu *-lb-* ale cuvintului *turbura* și derivele sale. Formele etimologice au *-rb-*, din lat. pop. *turbulo*, *-äre*. Cele cu *-lb-* au apărut în urma unui fenomen de disimilație: *r-/-r->-l-/r-* (*turbura* — *tulbura*). Inovația caracterizează graiul moldovenesc. Ea s-a produs, după H. Tiktin, prin secolul al XVIII-lea. Tot acum este constată această schimbare fonetică și de I. Gheție, BDRL, p. 401. O prezentare amănunțită, pe baza și a altor exemple, a acestui fenomen, la Ion I. Florea, *O disimilare consonantică proprie graiurilor dacoromâne de nord*, în ALIL, XXX, A, Iași, 1985, p. 128—143.

Textele studiate prezintă, în marea majoritate a cazurilor, normă veche, cu *-rb-*. Astfel se prezintă situația în textul BB, Fac., în toate cele 9 ocurențe: *turbură* (19, 16; 42, 28; 45, 3); *turburare* (11, 9); *au turburat* (19, 9); *turburași* (40, 6); *turbură* (41, 8; 43, 30); *să turburăm* (11, 7). Dar în ms. 45, de proveniență nordică, ne întîmpină primele atestări ale inovației, a cărei vechime se mută pentru perioade 1665—1685: *au tulburat* (19, 9); *tulbură* (43, 30). Totuși, mai există 3 ocurențe cu forma *-rb-*: *turburare* (11, 9); *turburași* (40, 5); *să turburăm* (11, 7). Cum era de așteptat, celălalt text sudic, ms. 4389, are și el grupul *-rb-* în cele numai 2 ocurențe: *se turbură* (42, 28); se *turbură* (43, 30).

Această inovație de origine nordică, moldovenească în primul rînd, s-a impus ca normă a limbii literare contemporane; în DEX apar cuvintele titlu: *tulbura*, *tulburare*, *tulbure* etc., cu *-lb-*, nu cu *-rb-*.

3.25.0. Oscilația între o formă mai vechi și una mai nouă se vădește și în cazul variantelor *strâncinare* din BB, același capitol și verset. Prima formă este mai apropiată de etimon: lat. **extortiōnō*, *-äre* (<*tortionō*, *-äre* 'plagen, martern' [= a chinui, a tortura]) > **slurciunare* și, prin apropiere de cuvinte înrudite semantic ca *zdrobi*, *zdrumica* etc., *sdru(n)ciuna*, *zdruncina*. Forma *strâncinare* mai apare și în Ps. Ţcheiană (H. Tiktin, DRG, s.v., unde se mai menționează și variantele *struncena*, *strîncena*, *strîncinu* la Cantemir, arom. *stulcinare* etc.).

3.26.0. Printr-o contaminare dintre adv. *îndărăt* (<lat. [in]deretro) și **înderept* 'nedrept' (<lat. *indirectus*) a rezultat în română veche adv. *îndrăplu* (<*îndărăplu*, prin sincoparea lui *-ă-* neac. ca în *drept*, față de *derept*; DA, s.v.; H. Tiktin, DRG, s.v.). În scrisul lui Cantemir există și derivelele *îndrăplnic* 'îndărătnic', vb. *a îndrăplni* 'a îndărătnici', *îndrăplniuni* 'îndărătniciuni'. Adv. *îndrăpli* are 4 ocurențe în ms. 45, Fac.: 9, 23; 19, 26; 20, 7, 7. Formele fără *-ă-* sincopat nu apar în acest text, dar sunt prezente în numeroase scrieri din secolul al XVII-lea: *îndrăpli*, *a îndrăplpla* etc. Față de această situație din scrisul moldovenesc, în aceeași perioadă avem în BB forma *îndărătl* (<lat. *in-de-retro*), în toate cele 4 locuri din ms. 45, carte de *Facerea*, și încă 2 ocurențe în plus (20, 14; 24, 5); la fel și în ms. 4389, Fac., 9, 23; 19, 26. Separarea dintre cele două forme, *îndrăpli* (>*îndrăpli*) și *îndărătl*, care caracterizează, prima, aria nordică și, a doua, aria sudică, s-ar putea să dateze din română primitivă, dacă nu cumva chiar din latina populară de la baza limbii române.

Cu siguranță că forma *îndărătu*, în loc de *îndrăplu*, care apare o singură dată în ms. 45, Fac., 24, 5, trebuie pusă pe seama copistului muntean al acestui text, Dumitru din Cimpulung.

3.27.0. În ms. 4389, Fac., 49, 17, este atestată, o singură dată, forma *să mușce* (μωψε) 'să muște'. Ea stă alături de forme vechi ca *să mișce*, *să pișce*, al căror etimon latinesc popular conținea grupul *-ccic-* (-cīc-).

Verbul *a mușca* provine din lat. pop. *muccico*, *-äre*, care are urmăși și în alte limbi și dialecte române: it. dial. *muccicare*, *moccecare*, *muzzicare*, *mozzicare* (H. Tiktin, DRG, s.v.). W. Meyer-Lübke, REW³, nr. 5 707, propune ca etimon o formă contaminată din **mucceus + morsicare*. La pers. I sg. prez. ind., **muccico* a trecut în vrom. *múčicu*, apoi, prin transformarea lui *č* (*ci*) în *ş* (*ş*), înainte de *c* (O. Densusianu, ILR, II, p. 85) și prin sincoparea lui *-i-* neaccentuat, a rezultat *muşc(u)* (cf. și istoriorom., mgl. *mucicu*, mgl. *mucicari*). La pers. a II-a sg. ind. prez., lat. **múccicis>*múčiči* (prin disimilare și sincoparea lui *-i-*) >*mušči* (formă atestată în unele texte vechi românești) >*muſti*. La conjunctiv prez., pers. a III-a sg., lat. **múccicet>*múčiče>* (prin disimilarea *č*—*ş*—*č* și prin sincoparea lui *-i-* neacc.) >(să) *mušče* (este forma din ms. 4389). >(să) *muſte*. Prin urmare, forme ca *mucică*, din Cod. Voron., 48⁴, 5, *să mușce*, din Cazania lui Varlaam, din PV a lui Dosoftei, din *Istoria Ieroglifică* a lui D. Cantemir etc. (vezi Liviu Onu, Herodot, p. 647) sunt perfect justificate din punct de vedere etimologic. Schimbarea fonetică latinească populară a grupului *-ccic-* și schimbările românești ulterioare ne determină să separăm acest complex sonor în evoluție de cel al grupului consonantic *sc+e*, *i*, care, în epoca de formare a limbii române, a devenit *še*, *şei* și apoi, prin diferențiere, *še*, *şti*. Confundarea celor două linii de evoluție se întâlnește la L. Onu, op. cit., p. 645—650, și nu numai în cazul cuvintului *a mușca*, ci și în al verbelor *a pișca* și *a mișca*.

Într-adevăr, și aceste două verbe pleacă de la etimoni latinești populare care aveau în corpul lor sonor grupul *-ccic-*, respectiv *-cīc-*.

Pentru verbul *a pișca*, etimonul probabil este lat. pop. *píccico*, *-äre* (cf. it. *pizzicare*). La prez. ind. pers. I sg., lat. *píccico* > **píčicu* > *pișcu* (vezi mai sus evoluția lui *mușc*). La pers. a II-a sg. prez. ind., lat. **píccicis>*pičiči>*piš(i)či>*pišči>pišti*. La subj. prez., pers. a III-a sg., lat. **píccicet>*pičiče>*piš(i)če>(să) pišče>(să)pište*. Forma penultimă, *să pișce*, apare în *Istoriile* lui Herodot, versiunea de la Coșula (p. 402),

și la Dosoftei V.S., p. 546 (пишчε, în rimă cu мишчε). Ea reprezintă un martor al unei faze mai vechi de evoluție, care, desigur, nu apare numai în textele menționate.

Al treilea verb, *a mișca*, are o etimologie mai neșigură. Dar existența în dialectul meglenoromân a formei *micicari* îndreptățește reconstruirea unui lat. pop. **micicāre*, în loc de lat. clas. *micāre*, a tremura, a palpită, a se zbate!, explicație propusă de I.-A. Candrea, în „Romania”, XXXI, p. 313; apud Al. Cioranescu, *DER*, nr. 5341). La prez. ind. pers. I sg.: lat. **micīco* > **mičicu* > **mič(i)cu* > *mišc* (vezi, mai sus, *mușc*). La pers. a II-a, prez. sg.: lat. **micicis* > **mič(i)či* > *mišči*. La subj. prez. pers. a III-a sg.: lat. **micicel* > **mičiče* > *mišče* > (*să*) (*mișce*). O formă foarte apropiată de aceasta din urmă se găsește în dialectul istororomân: „În istororomân se întâlnesc să numai în cuvîntul de origine obscură *mișc*: *mišč* e ori *mišč*”, A. Philippide, *OR*, II, p. 220. Forma *mișce*, atestată de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 83, în Coresi, *Praxiul*, ar conține, după acest lingvist, grupul sc (ş) neterminat la -st, „cum ar fi fost de așteptat”. Aceste fonetismi, continuă Densusianu, „este cu totul izolat și trădează tendința de a apropia pe *mișce* de *mișca*”. Dar forma de la Coresi, *mișce*, pusă în corelație cu evoluțiile fonetice de mai sus, reprezintă o fază mai veche, premergătoare formei actuale *miște*, păstrată și în alte scrierii ale vremii. Exemple se găsesc la L. Onu, *Herodot*, p. 647: *să mișce*, în trad. *Istoriilor lui Herodot*, ed. cit., p. 278; *să mișce*, Dosoftei, *PV*, p. 521, 547, 931; Dosoftei V.S.: *să mișci*, I, f. 30'; *să mișce*, de mai multe ori.

Grupul consonantic -ş-, din fază mai veche cu *mušče*, *pišče*, *mišče*, a trecut apoi la -st, prin diferențiere, cum s-a spus, sau prin analogie cu formele al căror ş provine din lat. sc + e, i, de tipul *scio* > **sčio* > *štiu* (interesaț este faptul că „faza mai veche să se păstrează, alături de ş, în macedoromân” [ştiu—sčiu], vezi A. Philippide, *OR*, II, p. 219); lat., **cascis* > **casči* > *cašči*; lat., **cascet* > *casče* > (*să*) *cašče* (forme de dialecte transilvănene și bănățene să *cašče*, *tu cašči*, vezi ALR II/I, h. 23, săt dintr-o fază mai nouă și au rezultat prin fenomenul tardiv al africativizării dentalelor, caracteristic acestor graiuri).

În concluzie, forma *să mușce* din ms. 4389 reprezintă un arhaism fonetic, care are numeroase analogii în alte texte din epocă și care face parte dintr-un mic grup de verbe latinești populare cu o evoluție fonetică specială.

3.28.0. În cîteva cuvînte ale căror etimonuri conțin grupurile *sn*, *sm*, acestea din urmă apar adesea, în textele studiate, ca *zn*, *zm*, în urma unui fenomen de acomodare la sonoritate. Fenomenul din texte are baza populară. El a fost studiat în detaliu, pe baza atlaselor lingvistiche românești, de Doina Hreapă, în lucrarea *Sonorizarea fricativelor și oclusivelor surde* (s, ş, f; c, t, p) urmate de sonanta *nazală n*, o tendință activă în graiurile dacoromâne, în ALIL, tom. XXIX, 1983–1984, A, Iași, p. 175–215. Graiul moldovenesc se dovedește mai conservator în această privință, căci aici întîlnim, de pildă, aria cu *snop*, față de *znop*, cunoscută în cea mai mare parte a țării (vezi harta 1 de la p. 212 a lucrării, citată a Doinei Hreapă).

În cele trei texte de care înce ocupăm se constată, în linii generale, o situație asemănătoare cu cea prezentată mai sus. Textele de proveniență sudică, BB și ms. 4389, prezintă mai multe sau numai forme sonorizate; în timp ce ms. 45 este mai aproape de norma limbii române literare moderne.

În BB, Fac., întîlnim grupurile sonorizate *zm*, *zn*, în: *zmirnă* (37, 25; 43, 11), față de gr. *çuúpva*, vsl. *smirna* (în greacă există însă și *çuúpva*, vezi Hj. Frisk,

GEW, II, p. 751); *zmoală* (6, 14; 14, 10); *a zmoli* (6, 14); *zmochin* (3, 7); *znop* (4) ocurențe în 37, 7). Ultimul cuvînt apare o dată și fără sonorizare. Iată și *snopi* (41, 47). Tot fără sonorizare este folosit și vb. *ai smintit* (< vsl. *sūmesli*, -mēlo) (29, 25). Numărul formelor cu spiranta surdă este mai mare în ms. 45: *smoala* (14, 10), față de vsl. *smola*; *a smoli* (6, 14), față de vsl. *smoliti*; *smochin* (3, 7), față de vsl. *smokvina*, bg. *smokina*; *snopi* (41, 47). Totuși, întîlnim aici și *zmirnă* (37, 25; 43, 11) și *zmoală* (6, 14), pe care le-am putea pune pe seama copistului munțean. În ms. 4389, aceleși cuvînte (8 ocurențe), în aceleși capitole și versete, cunosc înumai varianta cu fenomenul sonorizării: *zmirnă*, *znoipi*, *zminti*, *zminteală*.

3.29.0. Inovația apărută în dialectul nordic, constând în progragare a lui -n- în *genunchi*, prezentă în ms. 45 și în BB, Fac. 30, 3; 48, 12, nu este realizată în ms. 4389, care a rămas la forma mai veche *genuchie* (48, 12; 50, 23) (vezi I. Ghetie, *BDRL*, p. 136).

II. MORFOLOGIA

1. SUBSTANTIVUL

1.1.0. Declinarea. La declinarea I, substantivul *mīnă* mai prezintă numai la plural forme care arată că provine din declinarea a IV-a latină. Acestea se întâlnesc numai în ms. 45, care se dovedește și în acest caz a fi mai arhaic. Astfel, pl. art. *mīnule* apare în ms. 45, Fac. în: 9, 2; 16, 12; 24, 47, 27, 22 (aici: „Iară *mīnule* sănă *mīnule* lui *Isav*”); 27, 23; 35, 4. În alte locuri, acest text are și el forma *mīnī*, sg. *mīnă*, pl. art. *mīnile*. Formele menționate acum sunt generale în textul BB, Fac., în care ele apar în 47 de ocurențe. Situația din BB este la fel și în ms. 4389.

1.1.1. Încadrarea la declinarea I a substantivului *soră* (< lat. *soror*) nu este complet realizată. Forma nearticulată *sor*, continuatoarea directă a formei de nominativ singular menționate, cunoaște în BB, Fac. 7 ocurențe (12, 13, 19; 20, 2, 5, 12; 26, 7, 9); mai apăr apoi sintagmele *soru-sa* (30, 1, 14) și *soru-noastră* (34, 14), în care se menține -u din lat. *soror*. Încadrarea la declinarea I în -a se realizează în textul BB, Fac. în 10 cazuri.

În ms. 45, numărul ocurențelor formei *sor*, *soru* (*soru-noastră*, 24, 60; *soru-sa*, 30, 1, 14; 34, 27) este de 12, pe cind forma mai nouă, *soră*, este atestată, ca și în BBB, de 7 ori. Forma *suru-mi*, din 26, 9, se datorează, poate, unei transcrieri greșite.

Al treilea text, ms. 4389, cunoaște forma *sor* în 5 ocurențe (de exemplu în 20, 12; 24, 9, 59, 60), apoi *soru-sa* (24, 60; 30, 14; 34, 13, 27); *soru-noastră* (34, 14, 31). La genitiv-dativ singular, se menține forma moștenită din clasa imparisilabilelor: *surori-sa* (24, 30; 29, 13; 30, 1).

Pentru, *noră* (<*nurus*) nu există nici o atestare în cele trei texte studiate. Apar însă sintagmele cu pronumele posesiv *noru-sa* (în BB și în ms. 45, în 6 ocurențe: 11, 31; 21, 22, 32; 26, 26; 38, 16, 24; în ms. 4389, în 2 ocurențe); *noru-la*, în toate cele trei texte (38, 24).

1.1.2. Substantivul *zi* (cf. și I. 2.8.0., I, 3.10.1) are și forma nearticulată *zio* (BB, Fac., 1, 5; 29, 7), căreia în ms. 45 îl corespunde forma arhaică și dialectală *dzuă*. Forma articulată este în BB *zioa* (16 ocurențe), iar în ms. 45, *dzuă* (15 ocurențe). Ms. 4389 conține 14 ocurențe cu forma articulată *zioa*. Prin urmare, textul BB și cel al ms. 4389 sint foarte apropiate de norma actuală. Formele *zúuă*, *duuă* sint cunoscute și astăzi în graiuri.

Prima variantă, cu z-, este atestată în 11 puncte, disseminate pe o ară foarte întinsă, care cuprinde zone din Transilvania, din Crișana, din Maramureș; a doua apare într-un singur punct din Maramureș (346). În pct. 95 din Munții Apuseni, a fost consemnată forma *zōya* (art.) și *zōo* (neart.) (vezi ALR SN-V, nr. 1-379).

1.1.3. În timp ce în BB, Fac., și în ms. 4 389 substantivul *peșteră*, art. *peștera* (cu varianta *peștira*) este de declinare I, în ms. 45 el este de declinarea a III-a : *peștere* (19, 30), art. *peșterea*, ultima formă în 14 ocurențe. Această situație este menționată de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 92, ca existând și la Coresi și în PO. Densusianu este de părere că schimbarea desinenței nu ar fi un fapt de morfologie românească, deoarece *peștere* „reproduce fără îndoială cuvîntul rusesc *peštěra*”, și nu bg. *pešteră*. Poate că astăzi stau lucrurile. Dar în M. Vasmer, *REW*, II, p. 352, sub *pešteră*, nu apare o asemenea variantă rusească. Sunt înregistrate aici : ucr., rus. alăt *pečerā*, vrus. *pečera*, *pečora* și *pešteră*; acesta din urmă împrumutată din slava bisericească.

1.1.4. Subst. *bărbec* este de declinare a III-a în toate cele 4 ocurențe din BB, Fac., (15, 9; 22, 13, 13; 30, 40), din toate cele 3 texte studiate. Forma *berbec*, refăcută după pl. *berbeci*, nu se întâlnește în carte *Facerea*. Tot astfel, *pînțece* (< lat. *pantsem*) are la sg. gen.-dat. art. forma *pînțecului* (ms. 45, Fac., 3, 14).

1.1.5. Sg. *copaci* nu este încă înlocuit prin *copac*, formă refăcută după plural. În BB, Fac., el apare cu -u : *copaciu* (18, 4, 8), în ms. 45 și ms. 4 389, *ibid.*, *copaci* (sg.).

1.1.6. Forma *tăline* (< lat. pop. **talāne*) are în BB, Fac., 22 de ocurențe, iar pl. *tălini*, 53 de ocurențe. În multe cazuri, *tăline* este însoțit de adjecțivul posesiv : *tăline-tău* (12, 1); *tăline-mieu* (24, 38); *tăline-său* (27, 5); *tăline-nostru* (42, 32); *tăline-vostru* (31, 5). În BB, Fac. întâlnim și formele *tatul* (8 ocurențe), *tat-mieu*, *tat-l-mieu*, acestea din urmă de ceci de ori. O situație similară în privința formelor acestui cuvînt întâlnim și în cele două manuscrise, 45 și 4 389, carte *Facerea*.

În ultimul text apare și o formă curioasă : *tătătmieu* (Fac., 45, 9); *tătătă* (44, 19): „Aveți tătătă au alt frate ?”; *tătăsu-i* (47, 7): „Aduse Iosif și pre tătăsu-i Iacob”. Prima formă, *tătătă*, a rezultat prin contopirea pronumei posesiv *tău*, devenit în vorbirea populară *to*, *tă*; acestei forme i s-a adăugat din nou un pronom posessiv. În același mod a apărut și forma a doua, *tătătmieu*, în care curios este lîcul accentului, care totuși ar putea proba că sudura celor două elemente era perfectă. În alt treilea caz, formei rezultate din contopirea substantivului cu pronumele posesiv *său*, în forma populară *so*, *su*, deci *tătăsu*, i s-a adăugat un -i- posesiv : *tătăsu-i*.

1.1.7. Tipul lat. pop. *mamă*, -ānis este reprezentat în BB, Fac. prin *mumă*, *mumă-să*, pl. *mume*, gen. dat. sg. *mume-sii*, *mumei*, cu numeroase ocurențe (26). Acest tip provine din pl. **māmī*, precum și din *mamă* *tă*, *mamă* *să*, în care a din prima silabă, fiind neaccentuat, s-a sincopat : **mīma*, **mmă*. Din acestea, s-au dezvoltat, pe de o parte, munt. *mumă*, iar pe de altă parte mold. vechi *imma*, cu un *t*- protetic ca în *imi*, *il* etc. (vezi H. Tiktin, *DRG* II, p. 1020, sub *mumă*). Remarcabil este faptul că în BB editorii au impus norma literară muntenăescă în toate cele 26 de ocurențe : *mumă*, *mume*, *mumă-să*, *mumă-tă*, *mume-sii*, *mumei*. Ei au eliminat complet pe *maiță*, termen bisericesc de origine slavă (cf. bg., sîrb. *majka*, diminutiv al sîrb. *maja*, vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), ale cărui ocurențe în ms. 45 se ridică la cifra de 24 : *maiță*, *maiță-să*, *maiții* etc. O singură dată apare în acest text moldovenesc munt.

mumă : „Cel de o *mumă* născut” (43, 29); este foarte probabil că avem să face cu o intervenție a copistului muntenăesc al acestui manuscris. Consemnată tot din ms. 45, o formă în care apare articoul hotărît masculin înaintea substantivului *mīne* (<*māmīne*) : *frate lui mīne-tă* (28, 2).

Tipul lat. pop. *mamă*, -ānis este continuat mai clar în forma art. *mumă-să*, din ms. 4 389, Fac., 32, 11. În celelalte cazuri, traducătorul acestui text este adeptul normei muntenăesci, *mumă* : *mumă-să* (24, 21; 24, 25); *mumă-tă*, *mume-sii* (24, 67; 27, 11, 14; 24, 53; 28, 5; 29, 1, 10, 10; 44, 20); *mume-tei* (28, 2).

Este de remarcat faptul că actualul *mama* nu a fost întîlnit niciodată în vreunul din cele trei texte studiate, carte *Facerea*. Dacă judecăm după datele oferite de *DLR*, și v., atestările acestei forme, astăzi general răspîndite, cum rezultă din datele atlaselor lingvistice, încep abia cu Ion Heliade Rădulescu.

1.1.8. După modelul *tată* — *tălini*, *mamă* — *mămini*, s-a creat, de la *frate*, pl. *frăini*, și apoi sg. *frăine*. Sintagma *frăine-tău* este atestată în BB, Fac., și în ms. 4 389 (27, 40; 38, 8). Realizarea cu -i- dur apare în ms. 45 : *frăine-tău* (27, 40; 38, 8).

1.1.9. Substantivul feminin *văduvă* (forma aceasta apare în ms. 45) are în BB, Fac. terminația -o, *văduo* (38, 11; singura ocurență), în continuarea unei tradiții bine ilustrată în secolul al XVI-lea (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 96).

1.1.10. Trecerea de la declinarea a două la declinarea a treia pare să fi avut loc în cazul substantivului (*un*) *umere*, realizat, în contextul de care ne ocupăm, cu -e trecut la -i, umeri : „Să-ai supus umerile său spre osteneală”; său indică singularul cuvîntului precedent.

1.2.0. Geniu I. Cuvîntul *slugă* este de genul masculin în contextul din ms. 45 : „Numără pre ai lui slugi de casă” (Fac., 14, 14); în BB *pre ai lui oameni*.

1.2.1. Substantivul *vlăstări* (< ngr. *βλαστάρι*), astăzi de genul masculin, era în epocă de genul neutru, cu pl. *vlăstare*, atestat în ms. 45, 40, 10. Copistul acestui manuscris a notat însă pe margine și pl. *vlăstări*, cu -d-, prin analogie, poate, cu substantivele feminine care cunosc alternanța -d- la sg. — -ă- la pl.

1.2.2. O lipsă de unitate în normă se constată în cele trei texte în cazul substantivului *pustiu* (s.n.) și *pustie* (s.f.). În ms. 45, al cărui text a stat, indirect, la baza celui din BB, acest cuvînt este de genul neutru, *pustiu* (11 ocurențe). În BB, această formă a fost înlocuită cu *pustie* (9 ocurențe). Totuși, în două cazuri a fost preluată forma neutră din ms. 45 : *pustiu* (12, 9), *Pustiul Faran* (21, 21). Față de această situație, în ms. 4 389 apare numai varianta feminină, *pustie*, dar numărul ocurențelor este mai mic (16, 7; 21, 14, 20, 21; 24, 62; 36, 24; 37, 22). Norma literară din zilele noastre s-a decis pentru forma de genul neutru (vezi *DEX*).

1.2.3. Substantivul *buruiană*, în sintagma *buruiană* de iarbă, este folosit ca atare în textul BB, Fac., (1, 11, 12), în timp ce în ms. 45 apare forma de masculin, *buruian* de iarbă. Etimonul este sl. *burjanū*.

1.3.0. Numărul. Desinența de feminin în plural a substantivului *fiară* (< lat. *fēra*) este în BB, Fac. tot -ă, sunet care a apărut prin velarizarea lui -e precedat de r : *fiarăle* (6, 19; 9, 2; 44, 28). În ms. 4 389, -e a fost substituit prin -i : *fierile* (9, 2; 1, 25, 26; 2, 19); *fieri* (1, 24; 31, 39); *fierilor* (1, 30; 2, 20). Exemplul pl. în -i la acest cuvînt sănătatea, pentru secolul al XVI-lea, de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 98.

1.3.1. Pentru *fiară*, în ms. 45 (și uneori și în BB, Fac., și în ms. 4 389) se folosește cuvîntul *jiganie*, al cărui etimon slav stă în legătură cu vb. sl. *živiti*

'a trăi'; cf. *jivină*. Forma de pl. a acestui substantiv are uneori -ā-: ms. 45, *jiganiile* (8, 1; 9, 10); BB, *jigani* (1, 24); alteori -ā-: ms. 45, *jiganiile* (1, 24); BB, *jiganiile* (8, 1; 9, 19); ms. 4389, *jigani* (1, 24), *jiganiile* (1, 25; 7, 23; 8, 1). Alternanța -ā- acc. la sg. -ā- acc. la pl. (tipul *fară — sări*; *sără — sări*, *pradă — prăzi*) nu devine normă în texte de care ne ocupăm. În aceeași situație este și subst. *sabie*, care are pl. *sabiile* (ms. 4389, Fac., 34, 23), nu *săbiile*. În schimb, alternanța apare la forma de gen. art. a subst. *covată*: *covâjii* (ms. 45, Fac., 30, 38/39). În acest caz, presiunea sistemului morfologic a anihilat „legea velarizării”. Pluralul substantivului *fară* este uneori *fără* (BB, Fac., 13, 13) sau *fără* (ms. 45, ibid.), articulat *fărăle* (ms. 4389, Fac., 36, 40).

1.3.2. Substantivul *slugă* are pl. art. *slugele* în ms. 45, Fac., 44, 31; dar chiar în același verset apare gen. dat. sg., *slugii*.

1.3.3. Pluralul substantivelor m-a scutinat și prezintă puține situații deosebite. Astfel, în ms. 45, mai arhaic în multe privințe și cu elemente dialectale nordice, a fost folosită și forma de pl. *ai* (16, 3; 29, 18), pentru *ani*, acesta din urmă folosită în mod curent atât în acest text, cât și în BB și în ms. 4389.

1.3.4. Alternanța -z- — -j- nu apare în forma de plural a substantivului *grumazi* (ms. 4389, Fac., 27, 16).

1.3.5. La substantivele neutre, desinențele de plural sunt cele obișnuite: *morminturi* (BB, Fac., 23, 6; la fel în ms. 45); *morminturile* (ms. 4389, Fac., 23, 6; 47, 30); *finuri* (24, 32), în toate cele trei texte; *arc(e)* (49, 24), în toate cele trei texte. Cind desinența de neutru -e este precedată de r, are loc velarizarea lui -e: pl. *cară* (BB, Fac., 50, 9; ms. 45, 4, 5; ms. 4389, 45, 27; 46, 5); *carăle* (BB, 45, 27; 46, 5, 29; ms. 45, 45, 27; 46, 29); *hotărăle* (10, 19; 23, 17, în toate cele trei texte; în ms. 4389 și în 19, 29); *hotărălor* (47, 21, în BB și în ms. 45; ms. 4389, în 19, 28). O. Densusianu, *ILR*, II, p. 105, susține că velarizarea ar fi avut loc mai întâi la cuvinte ca *fiară*, *cară*, al căror etimon avea -rr-, după care, prin analogie, desinența -ă s-ar fi extins și la subst. ca *hotără*, *izvoără* (cf. și I. Gheție, *BDRL*, p. 159).

1.4.0. Cazul. Ca și în paragrafele precedente, formele articulate și nearticulate vor fi tratate împreună.

Substantivele feminine care fac pluralul în -e, au genitiv-dativul singular fie în -ei, fie în -ii. Astfel, în BB, Fac., se întâlnește, în 6 ocurențe, forma *casei*, și în 7, *casii*. În ms. 45, predominantă este forma *casei*; *casii* apare o singură dată (31, 37) (tot în acest text, și *sororei*, 24; 30). Ms. 4389 are în 9 ocurențe forma *casei* și numai o singură dată, *casii* (35, 2).

1.4.1. Substantivul *mare*, pl. *mări* are în BB, Fac., gen.-dat. sg. *mărei* (2 ocurențe) și *mării* (4 ocurențe).

Ultima formă este prezentă în toate cele 6 atestări din ms. 45 și în cele 5 din ms. 4389.

1.4.2. Adj. *sting*, substantivat, apare în ms. 4389 la gen.-dat. în forma *stingăi* (48, 13). Gen.-dat. numelor proprii în -că, cum este *Reveca*, este în -căi: *Revecăi* (6 ocurențe în BB). Pentru formele cu articolul hotărât feminin de genitiv-dativ antepus, vezi II, 2.1.0.

1.4.3. Substantivul *foamele* are în ms. 45, pe lîngă forma de gen.-dat. *foamelei* (41, 36), și varianta cu -f, *foamefiei* (41, 54 [53]), pe care au preluat-o și editorii textului BB. Deîn de semnalat este faptul, menționat și de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 100, că gen.-dat. *foamifiei* apare, o singură dată, și în PO, în același capitol din *Facerea* (41), dar în versetul 50. Apariția variantei cu -f- se explică prin analogie cu feminine de declinarea a III-a ca *cetăli*, *părli*, *cărli*, *față* de sg. *cetate*, *parte*, *carte*, fără nu știm dacă putem vorbi de o influență a textului din PO asupra traducătorului ms. 45.

1.4.4. Genitivul cu a se întâlnește în construcții specifice limbajului biblic, alcătuite cu *tot*, în exemple ca: „*Vrêmea a tot omul*” (BB, 6, 13), căreia încearcă în grecește o construcție cu πάς+γέν.: κατός πάντος ἀνθρώπου”; „*După față a tot pămîntul*” (BB, Fac., 7, 4, 23; 8, 7; 11, 8; 19, 41, 56), în gr. ἐπί τῷ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς; în slavonă ош. лицъ есеѧ земля; „*Demirna a toate jîganiile*” (BB, Fac., 9, 5), în gr. ἔχεις πάντων τῶν θηρῶν; „*Rosturile [=limbile] a tot pămîntul*” (BB, Fac., 9, 5), în gr. τὰ χεῖλη πάσης τῆς γῆς (τὸ χεῖλος 'lèvre', în cazul față însă 'limbă'); „*Înaintea a tot norodul pămîntului*” (BB, Fac., 23, 13), în gr. ἐνένετον πάντος τοῦ λαοῦ τῆς γῆς; „*Si intru mijlocul a tot sufletul viu*” (BB, Fac., 9, 15), în gr. καὶ ἀνά μέσον πάσης ψυχῆς ζώσης; „*Domn a totă casa lui*” (BB, Fac., 45, 8), în gr. κύριον πάντος τοῦ οἴκου αὐτοῦ; „*Stăpin (domn) a tot pămîntul Eghipetului*” (BB, Fac., 45, 8), în gr. ἀρχόντα πάσης γῆς Αἴγυπτου. Aceste construcții, cu o mare ocurență, sunt prezente și în ms. 45, precum și în ms. 4389.

1.4.5. Genitivul cu de apare în: „*Intr-o lătuire de agrul lui*” (ms. 4389, Fac., 23, 9); „*Intr-o parte de farina lui*” în ms. 45, ibid. Dar în BB: „*În partea fa- rinii lui*”.

1.4.6. Dativul cu a apare în contextul: („*Si le măsură griu Iosij.... fraților lui* și a totă casa lăutne-său” (BB, Fac., 47, 12). În ms. 45 apare aceeași construcție, dar fără a. Prepoziția reapare însă în ms. 4389. Modelul este gr. ... καὶ πάντι τοῦ οἴκου αὐτοῦ.

1.4.7. Vocativul în -e al substantivelor masculine, la singular, apare în exemple ca: *doamne*! *stăpîne*! (gr. κύριε) (sens laic) (BB, Fac., 44, 19; 23, 6, 11, 15; 24, 18; 31, 35; 33, 8, 15; 42, 10; 43, 20; 40, 18; la fel în ms. 45; în ms. 4389, cu două ocurențe mai puțin); *Doamne*! (sens religios) (BB, Fac., 18, 3, 30, 32; 19, 18; 20, 4; 24, 42; 32, 9; la fel în ms. 45 și în ms. 4389); „*Stăpîne, Doamne!*” (δέσποτα κύριε) (BB, Fac., 15, 2; ms. 4389, ibid.; 15, 8); „*Stăpînitoare, Doamne!*” (BB, Fac., 15, 8); „*Despuitorile, Doamne!*” (ms. 45, Fac., 15, 2); „*Despuitorile, Doamne!*” (ms. 4389, Fac., 32, 9); *jupine*! (ms. 4389, Fac., 24, 18; 43, 20); *impărate*! (ms. 4389, Fac., 41, 35).

1.4.8. Vocativul plural masculin în -lor! provenit de la dativul plural articulat, apare în: *domnilor*! (sens laic), atestat în toate cele trei texte (Fac., 19, 2); *fraților*!, de asemenea în toate cele trei texte (Fac., 19, 7; 29, 4).

1.4.9. Numele proprii masculine la declinarea a II-a, de origine străină, au la vocativ desinență -e. Trebuie spus însă că această desinență este prezentă la aceleași nume din versiunea slavonă: *Adame*! (BB, Fac., 3, 9; la fel în ms. 4389); *Avraame*! (uneori repetat, ca în versiunile grecească, latinească, slavonească) (BB, Fac., 22, 1, 11; 15, 1; la fel în ms. 4389); *Iacove*! (BB, Fac., 31, 11; 46, 2; la fel în ms. 4389). Față de aceste două texte, ms. 45 se deosebește prin absența desinenței -e la aceste nume proprii: *Adam*!, *Avraam*!, *Iacob*!

1.4.10. Numele proprii care după desinență au aspect feminin, cum este *Iuda*, primesc la vocativ desinență -o: *Iudo*! (in BB, Fac., în ms. 45; 49, 8, 9; în ms. 4389: 49, 9; aici, în versetul 8, apare forma de nominativ: *Iuda*!). Menționăm că acest nume propriu are în textul slavon (Biblia de la Ostrog) forma identică cu cea de mai sus: *Iudo*! Modelul slavon este, prin urmare, evident.

2. ARTICOLUL

2.1.0. Articolul hotărît. Cîteva nume proprii feminine formează genitiv-dativul singular cu aju-

torul articolului *ii* (= *ei*), *ii*, *i*, *a* i antepus, ca în cunoșutele exemple din PO: *ii Sara* (Fac. 18, 10), *ii Tamar* (Fac. 31, 13), pe care O. Densusianu, *ILR*, II, p. 113, le consideră „mărturii prețioase pentru istoria declinării” și „o vagă urmă a vechii flexiuni a substantivelor în dacoromână”. Pe de altă parte, G. Ivănescu, *ILR*, p. 135, și *Probl.*, p. 103, vedea în antepunerea articolului hotărît feminin una din trăsăturile importante ale fostului dialect crișean-maramureșean din epoca românei primitive, cu analogii în dialectul aromân (*a li feată*). În Moldova, fenomenul ar fi fost adus de ardeleni și de crișenii-maramureșeni. Într-adevăr, în scrierile din Moldova se întâlnesc multe exemple de tipul *ficior ii Soldăneasă*, *ei Gripinei*, *i Mindroaie* etc. Numeroase exemple de acest fel a adunat din documentele moldovenesti I. Tanoviceanu, în „Arhiva”, VIII, p. 329–344; alte exemple, la I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (română comună)*, București, 1969, p. 119–122¹. Ultimul lingvist spune că este puțin probabil „ca genitivele și dativele cu articol proclitic... să reprezinte continuitatea stadiului primitiv” (p. 119). Necesitatea de a nu modifica numele propriu ar explica, după I. Coteanu, „toate genitiv-dativele anterioare, începînd cu cele din secolul al XVI-lea” (p. 120).

Fenomenul apare în textul ms. 45 în următoarele contexte din carteă *Facerea*: „Si-i povestii *ii Rahil*” (29, 12); „Slujnica *i Rahil*” (30, 5 [4], 7 [6]); „Si-s aduse aminte Dumnedzău *ii Rahil*” (30, 22); „Carea au datu-o *Lavan* *ii Rahil*, fetei lui” (46, 25 [26]); „Lui Vathuil, ficiorul *ii Melhas*” (24, 15); „Si dzise *Iuda* *ii Thámar*, noru-sa” (38, 11); „Si să spusă *ii Thámar*, noru-sa, dzicind” (38, 13); „Si dzise Láneh muierilor lui, *ii Adá* și *Sellá*” (4, 23 [22]). Aceste exemple nu au fost preluate în BB, cu o singură excepție. În ms. 45, Fac. 14, 6, apare sintagmă: „Pán la tereminthos *a i Faran*” [thereminthos este explicat, pe margine, prin cuvîntul *slăjar*], pe care editorii BB au preluat-o în forma „Pánă la teremintho *a i Faranii*”. Acest *ai* trebuie scris *a i*, primul element fiind prepoziția *a*, iar *i* articolul hotărît de genitiv-dativ antepus. (vezi I. Coteanu, op. cit., p. 121–122). El corespunde articolului feminin de genitiv din textul grecesc *τῆς*: *ἔως του Τερεμίνθου τῆς φράδας*.

2.1.1. În BB, Fac., genitivul numelor proprii feminine *Rahila*, *Melhá* și *Thámară* este: *Rahilei* (8 ocurențe) și *Rahili* (3 ocurențe); *Melhái* (2 ocurențe), *Thámarii* (2 ocurențe). În cazul numelui *Adá*, nu apare o formă de genitiv cu articolul postpus. Situația este asemănătoare în ms. 4 389, care cunoaște, în carteă *Facerea*, 10 ocurențe ale genitiv-dativului *Rahilei* (niciodată varianta cu *-ii*), apoi 2 ocurențe cu *Melhái* și 1 cu *Tamarei*. Față de aceste texte, traducătorul ms. 45 a avut oscilații în redarea în română a construcțiilor similare grecești. În afară de cele 9 ocurențe cu articolul hotărît feminin de genitiv-dativ antepus, cu variantele *ii*, *i*, *a i*, din paragraful precedent, el a mai

recurs la un procedeu străin limbii române, și anume: numele propriu feminin, terminat în consoană, apare nedclinat la cazurile genitiv-dativ, urmîndu-se îndeaproape textul grecesc. De exemplu: „In casa *Rahil*” (31, 34), după gr. εἰς τὸν οἶκον ‘Ραχὴλ·; „Stîlpul morîntului *Rahil*” (35, 20), după gr. στῦλη μυρμέτου ‘Ραχὴλ·; „Slujnicii *Rahil*” (35, 25), după gr. παιδίσκης ‘Ραχὴλ·; „Feciorii *Rahil*” (35, 24; 46, 19, 22 [23]), după gr. γοῖον ‘Ραχὴλ. Procedul nu se întâlnește în BB, Fac., deși acest nume propriu, terminat în consoană, are în acest text 30 de ocurențe. Varianta cu *-a*, *Rahila*, apare în BB numai de 6 ori.

În sintagma menționată mai sus, *ii Melhás*, traducătorul ms. 45 a păstrat și desințea de genitiv grecească a numelui propriu. Situația se repetă și în cazul unor nume proprii feminine în genitiv: *Adas*, *Olevemas*, *Balas*, *Zelfas*, din același manuscris. Dificultatea articulării unor astfel de nume se vede și din faptul că în același text numele *Melha* apare o dată chiar cu articolul masculin *lui* antepus: *a lui Melha* (gr. τοῦ Μελχά). Faptele acestea vin în sprijinul explicării propuse de I. Coteanu privind formele antepuse *ii*, *i*, *a i*.

2.1.2. Articolul hotărît masculin *lu* a fost folosit o singură dată în textul BB, Fac.: *lu Iacob* (50, 24) și de două ori în ms. 4 389: *al lu Ferézei* (34, 30); *Halmanni lu Raguil* (36, 17). În ultimul text, a fost notată o dată articolul *lui* antepus în *lui Vavilonul* în loc de *Vavilonului* (10, 10).

2.2.0. În BB, Fac. și în ms. 4 389, formele articulului *al*, *a*, *ai*, *ale* sunt folosite în conformitate cu norma literară actuală. Unele mici abateri din BB se datorează poate tipografilor moldoveni, în al căror grai se ajunse la reducerea formelor mentionate la forma unică *a*. Fenomenul se întâlnește în multe texte din secolul precedent (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 109). Răspindirea actuală a formei invariabile, precum și apariția acesteia în documente pot fi văzute la I. Ghetie, *BDRL*, p. 161–162.

Articolul de masculin *al* se întâlnește în BB, Fac. în aproximativ 50 de ocurențe. O comparație cu textul ms. 45 este edificatoare în ceea ce privește preferința autorului acestui text pentru forma invariabilă *a*. S-a făcut observația mai demult că forma unică *a* a apărut mai întîi înaintea substantivelor. Această remarcă se confirmă și cu textul ms. 45, în care *a*, în loc de *al*, cunoaște utilizări de felul celor care urmează: *a[i] pasărilor* (7, 21); *a[i] dobitoacelor* (7, 21); *a[i] jiganiilor* (7, 21); *a[i] casei* (17, 12); *a[i] legătării* (39, 23); *a[i] Arraviei* (45, 9); *a[i] Araviei* (46, 34); *un rost* *a[i] tuturora* (11, 6). În afară de substantive, *a* mai apare în: *a[i] cui* (32, 17; 38, 25); *a[i] lui Avraam* (24, 15); *a[i] lui Iacob* (46, 8); *a[i] lui Dumnedzău* (50, 19); *a[i] lui Melha* (24, 24); *a[i] saptelea* (29, 27); *a[i] celui mai mare* (41, 12); *a[i] celora* (43, 34); *a[i] mieu* (49, 3). Nu apare forma unică *a* înaintea numeralelor ordinară: *al doilea* (11 ocurențe), *al treilea* (3 ocurențe), *al patrulea*, *al cincilea*, *al seaselea* (dar *a[i] şaptelea*, vezi mai sus) și nici înaintea pronumelor polisessive: *al mieu* (dar există și o excepție, vezi mai sus), *al tău* (6 ocurențe), *al vostru* (3 ocurențe), *al ei*.

2.2.1. Forma de masculin plural *ai* apare de cîteva ori în ms. 45 ca *a*, înaintea unor substantive care în BB, Fac. au *ai*. În ms. 45: *a[i] impăratului* (40, 5); *a[i] ieftinătății* (41, 34); *a[i] foamelei* (41, 36); *a[i] foamei* (41, 53); *a[i] dzilelor*; *a[i] casei lui* etc. În schimb, se menține *ai* în *ai lui slugi* (14, 14); *ai lui* (32, 22); *ai miei* (48, 5); *ai tăi* (48, 6). În două cazuri, cei care au tipărit BB au preluat din textul de proveniență moldovenească forma invariabilă *a*: *ani a foamei* (BB, Fac., 48, 34); *celor doi frați a lui* (9, 22).

¹ Adăugăm următoarele atestări moldovenești: *ii Ionășăsă* (Ghibănescu, *Ispisoace*, III, p. 238, nr. 181, anul <1657>; *ii Lazăro* (Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 7, nr. X, anul 1660; *ii Pătrășcoae* (ibid., p. 9, nr. XIII, anul 1661); *ii Udroe* (Ghibănescu, *Ispisoace*, III, p. 198, nr. 142, anul 1662); *ii Bălăncioae* (ibid., III₂, p. 36, nr. 25, anul 1660); *ii Iordăchiōae* (ibid., p. 45 nr. 33, anul 1667); *ii Zoloae* (Ghibănescu, *Surete*, V, p. 29, nr. XVII, anul 1675); *ii Pătrășcoae* (ibid., III, p. 219, nr. 131, anul 1641; *i Bucioae* (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III₁, p. 121, nr. 90, anul 1659); *i Secheloae* (Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 305, nr. CCLXVIII, anul 1660); *i Pătrășcoae* (ibid., p. 9, nr. XIII, anul 1661); *i Cărsioae* (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II₂, p. 141, nr. 87, anul 1648); *i Bălăncioae* (Ghibănescu, *Ispisoace*, III₂, p. 37, nr. 25, anul 1666); *i Mîrdușoae* (Ghibănescu, *Surete*, II, p. 277, nr. CCXLV, anul 1669. Datele din această notă mi-au fost puse la dispoziție de colegul I. Caproșu, căruia îl aduc, și aici, mulțumirile mele.

2.2.2. Forma de feminin plural *ale*, cu 42 de ocurențe în BB, Fac., apare în textul ms. 45 în numai 24 de ocurențe, și anume înaintea unor pronume posesive: *ale măre* (2 ocurențe); *ale tale* (7 ocurențe); *ale sale* (1 ocurență); *ale lui* (7 ocurențe); *ale noastre* (2 ocurențe); *ale lor* (2 ocurențe) și în sintagmele alcătuite cu pronume posesive: *ale lăzine-mieu* (41; 51); *ale lăzine-nostru* (31, 1). O singură dată apare *ale* înaintea unui substantiv: *ale feteilor* (31, 43), căci, de regulă, în asemenea cazuri, se întâlnește în ms. 45 numai forma invariabilă *a*: *a[le] lunei* (7, 11; 8; 4, 14); *a[le] oilor*; *a[le] grumadzii* *lui* (27, 16). Forma *a*, în loc de *ale*, este prezentă în acest text și înaintea unor pronume: *a[le] cui* (32; 17; 38, 25); *a[le] lui* (2, 21; 19, 16; 30; 42; 39; 4, 5, 6; 41, 43). În alte patru cazuri, se întâlnesc construcții fără articolul posesiv.

Demn de reținut este faptul că textul BB, Fac., ca de altfel și cel din ms. 4 389, respectă normă sudsică, devenită literară, în privința formei *ale* de feminine plural.

2.2.3. O întrebuițare specială a articolului genitiv-al, și se întâlnește atunci cînd acesta se află înaintea pronumelor nehotărîte *fieștecare* și *fiecine*. Exemplul provin din ms. 4 389. Articolul *al* separă pe *fiește* de forma oblică a pronumelui relativ înaintea căruia stă: *fiește-al-căruia* (42, 25); *fiește-a-cui* (42, 35). Dar apare o dată și *a fiecui* *a fiecărui* (44, 1). Exemplul similar, din secolul al XVI-lea, la O. Densusianu, *ILR*, II, p. 125: *fie-al-căruia*, *fieș-al-căruia*, *fiești-a-cui*.

2.3.0. Articolul adjectival are la genitiv-dativ singular numai forma etimologică (*a*) *cei* (< **eccu[m]+illaei*). Forma cu *-l-*, (*a)celei(a)*, ca și formele *aceleiași*, (*a)celeilalte*, au apărut în texte abia pe la mijlocul secolului al XVIII-lea și s-au impus în limba română literară începînd de pe la mijlocul secolului următor (vezi C. Frâncu, *Din istoria demonstrativelor românești: formele (a)celei(a), aceleiași, (a)celeilalte, (a)cestei(a)*, în vol. *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, 1972, p. 25–52). Într-adevăr, în toate cele trei texte studiate, în pușinele atestări existente, apare la genitiv-dativ singular numai varianta *cei* (feminin). Astfel, în BB, Fac.: „*Slugii lui cei mai bătrîni*” (24, 2; la fel în ms. 45; iar în ms. 4 389: „*Slugii sale cei mai bătrîni*”); „*Numele cei mai mari, Lia*” (BB, Fac., 29, 16; la fel în ms. 45; în ms. 4 389, altă formulare); „*Și cei tineri, Rahil*” (BB, Fac., 29, 16; la fel în ms. 45, cu adosul după *Rahil*: *numele*; în ms. 4 389, altă formulare).

Pronumele demonstrativ feminin de dativ, *acei* (= *aceleia*) se întâlnește în următorul pasaj din BB, Fac.: „*Si plini și acei 7 ani*”, căruia în ms. 45 îl corespunde textul „*Si plini seaptelea acestiia*”.

Într-un singur exemplu din ms. 4 389 apare articolul adjectival în forma *cela*: „*Păstorul său cela odolomitaneanul*” (38, 20).

3. ADJECTIVUL

3.1.0. Forma de masculin *roșiu*, scrisă în BB și în ms. 45 *roșuș* (< lat. *rūssus*), a fost înregistrată ca atare în 3 ocurențe. În ms. 4 389, apare varianta *roșu* (25, 25; 38, 28) și *roșul* (*la mină*) (38, 30).

3.1.1. Adj. *supfîr* are două forme de plural: *supfîri* și *supfîii*. Ultima apare atât în ms. 45, cit și în BB, Fac.: 41, 3, 4, 6, 7, 19, 20. Prima formă, cu *-r-*, cunoaște 4 ocurențe în BB, Fac. (41, 23, 24; 27, 27) și 3 în ms. 45. În ms. 4 389, această formă, *supfîri*, este atestată în 5 ocurențe.

3.1.2. Numai în ms. 4 389 a fost întâlnită forma de plural masculin *goli*, a adj. *gol*: „*Si grumazii lui pre unde era goli*” (27, 16).

3.1.3. Consemnăm și derivatul feminin singular de la adj. *pușin*, anume *pușinea*, în „*Adapă-mă pușinea apă*” (BB, Fac., 24, 17, 43; la fel și în ms. 45).

3.1.4. Adj. *inalt* (< lat. *in alto*) apare în BB, Fac. mai ales în varianta *nalt* (12, 6; 14, 18, 19, 20; 22, 2); *nalși* (7, 19, 20); *naltul* (*lui*) (6, 15). Se întâlnește o dată și varianta *innaltu* (14, 22). Acestei norme din BB, Fac. îi corespunde în ms. 45 forma cu *-nn-*, cu *-u* și cu *-i-*: *innaltu* (12, 6; 14, 18, 19, 20, 22); *innalși* (7, 19, 20); *nnalți* (6, 15). Forma *inaltu* apare în 14, 19. Scrierea cu *-nn-* se întâlnește și în cazul verbului să *innălu* (7, 20).

3.2.0. Pentru superlativ se folosește uneori construcția *mult foarte*: „*Gru ca nășipul mării mult foarte*” (BB, Fac., 41, 49). Aceeași modalitate se află și în cele două variante manuscrite, 45 și 4 389. Ideea de superlativ este exprimată și prin repetarea adv. *foarte*: „*Si să îmbogăți omul foarte, foarte*” (BB, Fac., 30, 45); „*Si te voi crește foarte, foarte*” (BB, Fac., 17, 6). Construcția, prezentă și în ms. 45, precum și în ms. 4 389, reprezintă o calchieră după gr. *τοφόδρα*, *τοφόδρα* ‘fortemente, beaucoup’.

4. PRONUMELE

4.1.0. Pronumele personale. La persoana I: sg. dat. forma conjunctă este *îm*, atestată în BB, Fac. de 10 ori, pe cînd forma fără *î*, are o frecvență de mai multe zeci de ori. Consemnăm și faptul că la persoana a II-a singular se folosește o formă fără *-i*: *-i*, *i*, în zeci de ocurențe, în toate cele trei texte studiate. Varianta *i*, care va deveni mai tîrziu normală în limba literară, apare o singură dată în textul BB, Fac. (48, 22).

Forma de dativ plural *noao* cunoaște în BB, Fac. 29 de ocurențe, iar în ms. 45, 20 de ocurențe. În ultimul text apare însă și varianta *noăă* (6 ocurențe), precum și *noă* (11, 4; 42, 2; 43, 5), care, în ciuda grafiei imprecise, pare a marca începutul procesului de inchidere a diftongului *oă* urmat de sunet labial, în cuvintele bisilabice, proces care începește în unele grauri populare (vezi I, 2.2.0.). Forma mai veche se păstrează ca atare și în ms. 4 389, în care se folosește pentru *-uă* grafia *-oă*: *noaoă*.

4.1.1. La dativ plural, persoana a II-a, în BB, Fac., întîlnim forma *voao*, în 28 de ocurențe. Această variantă cunoaște în ms. 45 numai 8 ocurențe (față de 20 ale lui *noao*), în timp ce forma cu *-ă*, *voăă*, are 12 ocurențe, un număr dublu față de ocurențele formei *noăă*. Dar mai importantă pare a fi cifra care indică ocurențele formei noi *văă* (cu o grafie imprecisă, dar care ascunde rostirea *vouă*, cu diftongul *-oă*-redus la *-o*): 7 ocurențe, față de numai 3 în cazul lui *noă*. Putem conchide că în ms. 45, Fac. se găsesc suficiente exemple pentru a ilustra fază incipientă de trecere de la formele vechi *noao*, *voao* la norma nouă, de astăzi, *noăă*, *vouă*. Cît privește textul din ms. 4 389, Fac., acesta rămîne la formă veche *voaoă* (cu 10 ocurențe).

La persoana a II-a plural, forma neaccentuată de dativ este uneori *vă*, ca în unele texte din secolul al XVI-lea (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 117): „*Tufele ierbii vă li-am dat toate voăă*” (ms. 45, Fac., 9, 3). Această trăsătură arhaică mai apare și în ms. 4 389: („*Argintul*) care vă se-a intorsu” (Fac., 43, 12), precum și în BB: „*Ce vă s-au intorsu*” (ibid.; la fel și în ms. 45).

4.1.2. Persoana a III-a singular a pronumei personal masculin de dativ este uneori *ii*, în loc de *îi*, în ms. 45: „*Si lui Avram ii făcură bine pentru însă*” (12, 16). În BB, textul corespunzător are pe *-i* unit de verb: „*Si lui Avram făcu-i bine pentru dinsa*”.

Forma de feminin apare într-un context ca acesta : „*Ce Saraii va fi numele*”, din ms. 45, 17, 15, față de forma *ti*, din BB. În ms. 4 389 nu există construcțiile respective. Dar *ii*, dativ plural masculin, se întâlnește în acest text în „*Feciori... carei ii născuse Asinetha*” (Fac. 46, 20, cu 2 ocurențe); apare și *ti* : „*Care fi născu*” (46, 22).

4.1.3. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 117, include printre „trăsăturile specifice ale morfologiei românei vechi” și „întrebuițarea intensă în secolul al XVI-lea a descendenților în română” ai lat. *ipse* : sg. *ins(u)*, *insă*, pl. *însi*, *inse*, cu valoare de pronume personal de persoana a III-a, care îl concura în acea vreme pe *el*, *ea*, *ei*, *ele*. În cele trei texte de care ne ocupăm, dătind din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, folosirea acestui pronume cu valoarea menționată se prezintă diferențiat. Astfel, în BB, Fac. *ins(u)*, *insă*, *însi*, *inse*, cu funcție de pronume personale, nu apar niciodată. În proporții aproape egale, sunt folosite pronumele *el*, *ea*, *ei*, *ele* și *dinsul*, *dinsa*, *dinsii*, *dinsele*; de exemplu, *el* are aproximativ 140 de ocurențe, iar *dinsul*, 160. Față de secolul anterior, acum, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, *dins(u)* are o circulație mult mai mare. În secolele următoare, *el*, *ea* etc. își vor recăști poziția, în timp ce *insu* se va menține în construcții cu *intru*, *dintru*: *intr-insul*, *dintr-insul*. Acestea din urmă sunt prezente în textul BB, Fac. : *intr-insul* (4 ocurențe); *dentr-insul* (4 ocurențe); *pentr-insul* (1 ocurență); *intr-insa* (5 ocurențe); *intr-insele* (1 ocurență); *intr-insii* nu apare în acest text. Ca în BB, Fac., se prezintă situația și în ms. 4 389, unde găsim *intr-insul* (3 ocurențe); *intr-insa*; *dentr-insa*.

Față de aceste două texte aparținând normei literare sudice, muntenești, în ms. 45 contopirea dintre *intru*, *dentră* etc. + *insu* nu-i realizată încă: *intru insul* (3 ocurențe); *dentră insul* (3 ocurențe); *den. insul*, *pre insul* (în ultimele cazuri cîte o ocurență). O singură dată apare în loc de *intr-insul* construcția *intru sine* (Fac., I, 29), atât în ms. 45, cit și în ms. 4 389. Formele de feminin singular sunt în ms. 45 *intru insă* (3 ocurențe); *dentră insă* (1 ocurență) și, o singură dată, *intr-insă* (23, 11).

Revenind la pronumele personal de persoana a III-a masculină *ins(u)*, trebuie să precizăm că prezența lui în ms. 45 este masivă. Din zecile de cazuri, am urmărit, comparativ, acest pronume, în cele trei texte, de la capitolul al 12-lea pînă la al 18-lea ale cărții *Facerea*. Pe cînd în BB există în toate cele 22 de ocurențe numai *dinsul* 'el', iar ms. 4 389, în cele 12 ocurențe, de asemenea *dinsul* (o dată, apare *dentr-insul*, 17, 16), în ms. 45 forma predominantă este cea articulată, *insul* 'el', precedat de prepozițiile *pre*, *cu*, *la*, *cătră*, *dentră*, *după*. O singură dată apare în ms. 45, Fac. forma *cătră insu*, fără articolul -l. Forma de feminin *dinsa* este folosită în BB, Fac. alături de *ea*, primul cîndint cunoscind 54 de ocurențe, iar al doilea, 43. Pentru celelalte două texte, pentru care n-am dispus de datele computerizate, am făcut un sondaj pe porțiunea de text cuprinsă între capitolul al 19-lea și al 29-lea. Pentru ms. 4 389, am făcut constatarea că și aici, ca în BB, se folosește pronumele *dinsa*, alături de *ea*. Acestei norme, căreia i-am putea spune sudice, i se opune norma nordică, moldovenească, din ms. 45, în care apare forma simplă *insă* (<lat. *ipsa*), cu sensul 'ea', în 17 ocurențe din fragmentul analizat. În restul de 2 ocurențe, apare construcția cu pronumele reflexiv de *pre sine* (24, 46), respectiv (*la*) *dinsă*, cu -ă, nu cu -a.

Situația este asemănătoare și la plural. În BB, Fac., pe baza unui sondaj asupra capitolelor 18–36, am

putut constata că forma de masculin *dinsii* 'ei' cunoaște 18 ocurențe. În porțiunea corespunzătoare din ms. 4 389, *dinsii* este înregistrat de 4 ori. Dar în ms. 45, întâlnim forma simplă, articulată, *însi 'ei'*, de 12 ori, pe cea nearticulată, *insii 'ei'*, de 3 ori. Într-un caz, a fost folosită o altă construcție, în alt caz, printre greșeală de acord, apare forma de feminin plural *pre insă* (35, 4), iar într-un al treilea caz, a fost folosit pronumele *ei* (19, 18).

Forma de feminin plural articulată, *dinsele*, este prezentă în BB, Fac. în 8 ocurențe, iar varianta fonetică *dinsile*, în 2. În ms. 4 389, *dinsele* apare de 3 ori. Pe cînd, în ms. 45, Fac., forma simplă articulată *insele* se întâlnește în 2 ocurențe, forma nearticulată *inse*, în 5, iar varianta fonetică *insă* (pl.), o singură dată. În 41, 5 este folosită în mod eronat forma *însii*, în loc de *inse*.

Concluzia evidentă este că norma din ms. 45 este arhaică. Trecerea spre fază modernă, adică spre folosirea mai mult a formelor *el*, *ea*, *ei*, *ele*, se va petrece în secolele următoare. Din acest punct de vedere, textele din BB și ms. 4 389, Fac. sint mai avansate decit ms. 45.

4.1.4. Pronumele de întărire *insumi*, *insuși* etc. nu apar în textul BB, Fac. și, probabil, nici în ms. 45. Se întâlnesc, însă, de cîteva ori în ms. 4 389: „*Socotește însuș!*” (31, 29); „*El însuș*” (32, 6); „*Si ieși Emor însuși... să vorbească*” (34, 6); „*Numai stăpînu-mieu însuș*” (44, 5).

Tot ca o formă specială de pronume de întărire, în ms. 4 389, trebuie considerat *a dinséis* din următorul context: „*Iară ei [frații lui Iosif], deaca văzură că-i duc în casa lui Iosif, ziseră a dinséis*” (44, 5). În această formă se recunosc: pronumele *dins*, precedat de prepoziția *a*, pronumele personal *ei* în cazul acuzativ + -s(i), particulă de întărire, din exemple ca *eluși*, *noiși*, *mieși* etc.: *a dinséis* este echivalent cu *ei însiși*, *ei înde ei*, *laolaltă*, *către ei însiși*. Forma aceasta n-am întîlnit-o în sursele folosite de limbă veche și s-ar putea să fie unică. Ea se asemănată cu expresia „amplificată” de *cisi însiși* ‘singuri’, înregistrată de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 118, la Coresi, *Tetraevanghel*, Marcu, 38. (Cf. la M. Eminescu: „*Îndrăgiți de singuri eisi*”).

4.1.5. Pentru a exprima ideea de ‘lui însuși’, în ms. 45 se recurge, o dată, la adv. *intru* ‘înăuntru’ (<lat. *intro*): „*Si nărodul il robi intru să-i fie robi*” (47, 21). Diortositorii BB, Fac. au înlocuit însă acest cuvînt impropriu prin *luîș*: „*Il robi luîș să-i fie robi*”; *luîș* este o formă des atestată în româna veche (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 118).

4.2.0. Pronumele reflexiv. Forma accentuată de dativ *sie* (<lat. *sibi*) nu a fost folosită în BB, Fac., dar apare de cîteva ori în ms. 45: „*Dumnedzău va vedea sie oiaia pentru ardere de tot*” (22, 8) (în BB, pentru *sie* apare *lui*: *Is va vedea lui oiaia*); „*După ce au născut sie pre Arfaxad*” (11, 11). Pronumele *sie* este apoi notat, în același manuscris 45, pe margine, de aceeași mînă, la cap. vers. 11, ve. 13, după verbul *născu*. O altă atestare a formei accentuate se află în 28, 6: „*Să-s ia sie fămîie*”. În acest caz, textul BB recurge la pronumele *lui*: „*Să-s ia lui fămîie*”. Forma *sie* nu a fost înregistrată în textul ms. 4 389, Fac. Se poate trage concluzia că spre sfîrșitul secolului al XVII-lea *ea* era eliminată din norma literară sudică, muntenească.

4.2.1. Forma neaccentuată de dativ a pronumelui reflexiv *si*, *și* cunoaște nenumărate ocurențe în textele studiate. În BB, Fac., -i a dispărut în *si* în toate cele aproximativ 60 de ocurențe, pronumele fiind -s. Suntem -i a dispărut și din forma cu *i*- protetic, *is*, care are 7 ocurențe.

4.2.2. La acuzativ, *sine*, forma accentuată normală, este atestată în BB, Fac. de 4 ori: *în sine* (1, 30); *pre sine* (18, 11); *întru sine* (18, 12, 13). În ms. 45, în loc de *întru sine*, din 18, 12, apare *întru însă*. Forma neaccentuată se este preponderentă în B, Fac., cunosind peste 130 de ocurențe. Varianta să apare și ea de 14 ori în acest text. Aceasta din urmă este generală în ms. 45, pe cind prima, *se*, este singura folosită în ms. 4389. Se poate conchide că norma de astăzi cu *se* intrase în vigore în cele două texte de proveniență sudică de la sfârșitul secolului al XVII-lea : BB și ms. 4389 (vezi I.3.9.4.).

4.3.0. Pronumele și adjectivul posesiv. În toate cele trei texte studiate, pronumele posesiv masculin singular este *mieu*, iar la plural *miei*. Forma actuală *mieu* (pl. *mei*) nu apare, adică nu se petrecuse modificarea analogică după formele de feminin *mea*, *mele*. În textul BB, Fac., a fost întâlnită o singură dată forma *miu* : *tată-miu* (50, 15). Mai pot fi consemnate forme în genitiv-dativ: ca : *mume-sii* (BB, Fac., 27, 14); *mume-sei* (ms. 4389, Fac., 44, 20); dar și *mume ei* (BB, Fac., 24, 52); *mumei lui* (BB, Fac., 8 ocurențe); apoi *nurori-sa* (BB, 38, 11, 13); *surori-sa* (BB, 24, 30; ms. 4389, 30, 1). În BB, apare și *surorii lui* (24, 30; 29, 13).

4.3.1. În funcție de adjective posesive, apar uneori și pronumele reflexive și personale, în formele conjuncte de dativ. Astfel, substantivul *feliu* este însoțit de mai multe ori de pronumele reflexiv în dativ -*s(i)* : *feliu-s*, în BB, Fac. : 1, 11, 11, 11, 21, 24, 25; 6, 20, 20; 7, 14, 14, 14, 14; aceeași ocurență există și în ms. 45, cu singură deosebire că aici apare o dată forma cu -*si* *feliu-si* (1, 11). Forma *feliu-s* cunoaște și în ms. 4389, Fac., 3 ocurențe (1, 11, 21, 24). În BB și în ms. 45, apare și *asemănare-si* (Fac., 1, 11). În ms. 45 mai întâlnim *feciori-si* (32, 11), iar în ms. 4389: *neamu-s* (1, 24); *agru-s* (30, 16); *bărbatului-s* (20, 7); *bărbatu-s* (39, 18, scris pe marginea de aceeași lină); *acasă-s* (39, 16); *cămară-s* (43, 30); *brațe-s* (24, 18, 46).

4.4.0. Pronumele și adjectivul de măiestrie. Alături de pronumele *acesta*, cu peste 90 de ocurențe în BB, Fac., apare o singură dată și *cesta* (2, 13) : „*Cesta încungură tot pămîntul Ehiopiei*”. Forma de feminin *ceastă* este înregistrată în ms. 4389 : „*Ceastă dulamă*” (37, 32). Accentuarea *acestăia* a fost folosită în BB, Fac., 27, 46. Se întâlnește și forma cu -*a* a adjectivului demonstrativ : *acea lucru* (ms. 45, Fac., 39, 11; BB, ibid), iar forma cu -*s*; *aceaș*, în contextul : „*Întruaceaș chip*”, este prezentă o singură dată în BB, Fac. (39, 11). La feminin, semnalăm prezența, de mai multe ori, în ms. 45, a adjectivului demonstrativ cu -*d* înaintea unui substantiv, în exemple ca: *aceașă movilă* (31, 47). Forma veche de genitiv-dativ singular *aceașia* este folosită în toate cele trei texte (21, 13). Ea apare, apoi, în 29, 27, din BB și ms. 45 Fac. Nu a fost înregistrată varianta mai nouă, devenită ulterior literară, *(a)cestei(a)*.

4.4.1. Pronumele demonstrativ-determinativ de deparțare *acela*, *aceea* nu prezintă situații prea deosebite față de stadiul lingvistic actual. Citeva particularități pot fi totuși semnalate. Astfel, varianta sără *a*- se întâlnește în : „*La Valea ceea a Sărăii*” (BB, Fac. 14, 3; ms. 45, ibid. : „*La Rîpa ceea a Sărăii*”); „*Cel om*” (ms. 4389, Fac., 24, 65). La genitiv-dativ singular feminin, este în uz forma etimologică. Astfel, în ms. 4389 găsim: „*În vrêmea acei zi*” (17, 23); „*În vrêmea acci zile*” (17, 24); „*În vrêmea aceeaș zile*” (17, 26). Forma cu -*a* a adjectivului demonstrativ feminin, aflat înaintea unui substantiv, este prezentă în : „*Întru acéea zi*” (BB și ms. 45 Fac., 15, 18; ms. 4389 are : „*În zioa acéea*”); „*Într-acéea vrême*” (BB, ms. 45, 21, 22; ms.

4389 : „*Într-acéea vrême*”. Textele BB și ms. 45 conțin și construcția „*Întru vrêmea aceia zile*” (17, 23, 26). Consemnăm și *acéeas' ea* însăși, în ms. 4389, 3, 12.

4.5.0. Pronumele relative-interrogative. La singular masculin, nominativ-acuzativ, apare în BB, Fac. forma *carele* în aproximativ 70 de ocurențe. Varianta *carile* este semnalată o singură dată. Pe de altă parte, forma *care are* și ea, în același text, peste 120 de ocurențe. Se poate spune, așadar, că în normă este încă o situație nedecisă, dar se întrevede tendință spre forma unică de astăzi, *care*. La feminin singular nominativ-acuzativ, forma *carea* este utilizată în ms. 45 într-o mai mare măsură decât în textul BB, Fac. Dintr-un sondaj, care a urmărit această formă în capitoalele al 18-lea – al 23-lea (în total 16 ocurențe în BB), din toate cele 3 texte, a rezultat că formei *care* din BB, singura folosită în acest text în portiunea respectivă din cartea *Facearea*, îi corespunde în ms. 45, în 7 ocurențe, forma feminină *carea*. În rest, apare și aici *care*, sau alte construcții. Prin urmare, textul din manuscrisul 45 are, în acest caz, o normă mai arhaică, pe care o posedă și manuscrisul 4389 : 9 ocurențe cu *carea* în aceeași portiune de text.

La genitiv-dativ masculin singular consemnăm pe căruia din ms. 45 (1, 11), iar la feminin, *carei* (BB, 46, 15). În ms. 4389, forma *carei* este prezentă și la masculin plural nominativ-acuzativ : „*Feciorii... carei ii născuse Asinetha*” (46, 20); „*Au mai rămas 5 ani în carei nu va să fie arături sau secerișuri*” (ms. 4389, 45, 6). Dar în acest text apare și forma de plural masculin *carii* (46, 20), prezentă în 14 ocurențe în BB, Fac. În acest din urmă text, tendința spre o formă unică de masculin plural nominativ-acuzativ s-a realizat într-un număr foarte mare de ocurențe.

Forma feminină de plural *carele* apare în următorul context din ms. 45 : „*Si vădini cările carele au trimis Iosif*” (45, 27).

4.5.1. Pronumele *ce* apare adesea în locul lui *cine* (ultima situație există în limba din secolul precedent, vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 122). Din cele aproximativ 250 de ocurențe ale lui *ce* din BB, Fac., în jur de 125 au valoarea de *care*, ca în exemplele : „*Zise celui ce era prește casa lui*” (43, 16); „*Cuvintele ce s-au grăbit de Iosif*” (45, 27); „*Toată agonisita ce au agonisit*” (46, 6); „*Ceia ce au ieșit den coapsele lui*” (46, 26); „*Sufletele...cèle ce au intrat cu Iacob în Egipt*” (46, 27); „*Îngerul cela ce mă mintuiesc*” (48, 16); „*Porunci...celor ce era îngropători*” (50, 2); „*Pestiră cea îndoită ce iasă în preajma Mamvrii*” (49, 30) etc. Dintr-un sondaj făcut asupra textului cuprins în capitoalele 18–34, în care BB, Fac. conține 20 de atestări ale pronumelui relativ-interrogativ *ce*, a rezultat că în manuscrisul 45 situația utilizării acestuia este aproape aceeași ca în BB : *ce*, în locul lui *care* apare în 19 ocurențe. O singură dată se întâlnește forma *carii* (27, 17). Acest uz, care poate fi caracterizat ca fiind mai vechi, a fost preluat, așadar, de diortositorii BB din textul moldovenesc, care a stat și la baza manuscrisului 45. Față de aceste două texte, manuscrisul 4389, care reflectă, în genere, tendințele mai noi și, totodată, sudice, conține în capitoalele menționate, 11 ocurențe ale pronumelui *care* (*cărui*, *carea*), acolo unde BB și ms. 45 au *ce*. Acestea din urmă și atestat numai de două ori (*celora ce*, *ceia ce*). În alte 7 cazuri, au fost folosite alte construcții.

4.5.2. Pronumele interrogativ *ce*, atestat în BB, Fac. de 35 de ori, este folosit de două ori împreună cu -*că* : „*Că ce au dzis...?*” cu sensul adverbului interrogativ ‘pentru ce?’ (BB, Fac., 3, 1; 18, 13). Construcția apare și în ms. 45, precum și în ms. 4389, în aceleași versete și capitoale. Din totalul de 17 atestări ale pro-

numelui interrogativ *ce*, atestări identificate în capituloare 3–31, din carte *Facerea*, în ms. 45 că ce mai pare de trei ori, în afară de exemplele menționate, și anume în 26, 9; 31, 26, 37; iar în ms. 4 389, încă o dată.

4.6.0. Pronume și adjective nehotărîte. Forma de genitiv-dativ singular feminin *uniia*, cu sensul 'intia', apare în BB și în ms. 45, Fac.: „*Numele unia Ada și numele al doilea Sella* (4, 19). Cuvântul *tot*, împreună cu *cine*, are valoare de 'oricine', de exemplu: „*Tot cine se va alinge de omul acesta*” (BB, Fac., 26, 11). Acest pronume nehotărîtit mai apare în BB în cap. 14, vers. 14, 15, precum și în ms. 45 (4, 14; 15, 15; 26, 11) și în ms. 4 389 (26, 11). *Tot* se combină și cu *care*: „*Tot carele era pre uscat au murit*” (BB, Fac., 7, 22; la fel și în ms. 45), precum și cu *ce*: „*Tot ce au numit Adam susțet, viu*” (BB, 2, 19; 17, 10; 30, 33, 35; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: 2, 19; 30, 33, 35).

4.6.1. Cu sensul 'niecare', *cineș* se întâlnește în BB și în ms. 45, în 4 ocurențe: 13, 12; 44, 11, 11, 13. În ms. 4 389, nu apare acest cuvânt. În 44, 11, se găsește aici *fieștecare*. În acest din urmă text, apare o dată și *cinevaș* (33, 10).

4.6.2. Pronumele nehotărîtit *neștine* (<lat. *nescio quem*) este întâlnit de două ori în BB, Fac. (13, 17; 33, 10; aici *nistine*) și de două ori în ms. 45 (*ibid.*). Aceste pronume nu apare în ms. 4 389, Fac.

4.6.3. Forma *fieștecarele* are în BB, Fac. 7 ocurențe, în ms. 45, 6 ocurențe, iar în ms. 4 389, 5 ocurențe (aici lipsesc mai multe capitole din text). În ms. 45, a fost folosită o dată și varianta *fieșcarele* (41, 11); într-un loc apare la inițială silaba *fi-*; *fieșicarele* (49, 28). Acest pronume nehotărîtit are în BB, Fac., la genitiv-dativ singular, forma de masculin *fieștecăruia*; la fel și în ms. 45; în total, 4 ocurențe: 42, 25, 35; 43, 21; 44, 1. În ms. 4 389, la genitiv-dativ singular masculin, se întâlnesc și formele, menționate și sub II 2.2.3., *fiește-ai-căruia* (42, 25); *fiește-a-cui* (43, 21); *a fieciui* (44, 1).

4.6.4. Pronumele nehotărîtit *culare*, în funcție adjectivală, a fost folosit în ms. 4 389 în contextul: „*Pașă și te du după culare oameni*”, având nuanță de adjectiv demonstrativ (44, 4). Este singura atestare a acestui cuvânt în cele trei texte studiate.

4.6.5. Pronumele negativ *nice unul* apare o dată în BB, Fac. (23, 6), iar *nice una*, tot acolo (39, 8). Aceeași situație se întâlnește și în ms. 45, cu specificarea că în primul caz apare forma *nici*. Față de ac este text, în ms. 4 389 se recurge la cuvintele *nimeni* (23, 6) și *nimic* (39, 8). Varianta *nice* cunoaște în BB, Fac. 12 ocurențe, iar *nici*, 3 ocurențe. În ms. 45, *nice* se întâlnește de 13 ori, iar *nici* de 2 ori. În ms. 4 389 predominantă este forma *nici*, cu 11 ocurențe; *nice* apare în acest text numai o singură dată. Asistăm, aşadar, la fază incipientă de înlocuire a formei arhaice *nice*, prin *nici*, în limba română literară, proces dinsul de departe în textul ms. 4 389, care are trăsăturile caracteristice dialectului literar sudic.

4.6.6. Celălalt pronume negativ, *nimeni* (<lat. *nemini*), alături de variantele *nime*, *nimea*, *nimene*, apare în BB, Fac. după cum urmează: *nime* (19, 31; 20, 9); *nimea* (39, 11); *nimenea* (31, 50); *nimeni* (31, 44; 41, 44; 45, 1). Ms. 45 are: *nime* (19, 31; 30, 11; 31, 50; 41, 44; 45, 1); *nimerile* (20, 9); *nimirile* (31, 44), dar niciodată în a fost înregistrat în carte *Facerea* forma *nimeni*. În schimb, în ms. 4 389 *nimeni* apare de 6 ori, *nimene* de 2 ori și o dată un alt cuvânt (*nimic*), acest text fiind, și de data aceasta, cel mai apropiat de normă literară modernă. Pentru situația actuală, din graiuri, precum și pentru cea din limba veche

vezi Gheție–Mareș, *Gr. sec. XVI*, p. 238–240; Gheție, *BDRL*, p. 163.

5. NUMERALUL

5.1.0. Numeralul colectiv *amândoi* are la genitiv-dativ formele *amândură* („*Si să deschiseră ochii amândură*”), *amândură* (BB, Fac., 3, 7) și *amânduror* („*Si, să să mustre întru mijlocul nostru amânduror*”, BB, Fac. 31, 37; ms. 4 389: 3, 7; 9, 22; 31, 33). Numeralul colectiv *cite trîle* este atestat, o singură dată în BB, Fac., 7, 13; în ms. 45 fi corespunde o formă alcătuită cu *tot*: *tustrei fâmeile*. Construcțiilor *cite doao*, *cite doao* din BB, Fac. (6, 19; 20, 7, 9) le stau față în față *doă*, respectiv *cite doaă-doaă*, din ms. 45. Si în ms. 4 389, C1, au fost consemnate 2 ocurențe ale numera-lului *cite trîle*. Numeralul *intunerece* 'zeci de mii', calc după vsl. *împăratul*, apare în sintagmele *mii de intunerece* (ms. 45, Fac. 24, 60); „*O mie de intunerece*” (ms. 4 389, Fac., 24, 60), în locul cărora BB, Fac. are „*Mii de zeci de mii*”.

5.2.0. Numeralul ordinal prezintă, de asemenea, puține trăsături specifice față de situația actuală. Forma curentă este *al doilea* etc., dar o singură dată se întâlnește în BB, Fac., 41, 43, și *al doile*. Altădată întâlnim forma de masculin în locul celei de feminin: *la la unsprâzăcelea lună* (BB, Fac., 8, 5). Varianta dialectală *adoară*, din ms. 45 (27, 36), este înlocuită în BB prin *a doao oară*.

5.3.0. Numeralul multiplicativ de la șase este *înșesit* (ms. 45, Cuv., p. 2, col. 1), iar de la opt, *înoptit* (*ibid.*).

5.4.0. Numeralul substantiv a este ilustrat prin două exemple mai deosebite: *încinceală* 'a cincea parte' (ms. 4 389, Fac., 47, 26) și *zeciuială* 'a zecea parte' (ms. 4 389, Fac., 28, 22). Pentru primul caz ms. 45 are *a cincea* (la fel și BB), iar pentru al doilea, *a dzecca* (BB: *a zecce*).

6. V E R B U L

6.1.0. Conjugări. Verbul *a adaoge* cunoaște în toate cele trei texte numai formele de la conjugarea a III-a. Verbul *a finea* se menține la conjugarea a II-a în toate cele trei texte; faptul rezultă și din forma de infinitiv lung substantivat *înfine* (cu *-k-*), atestată în BB, Fac. și în ms. 45 de două ori (17, 8; 48, 4), iar în ms. 4 389, o singură dată (17, 8). Verbul *a adeveri*, din ms. 45 („*Si să adeveri*”, 23, 20), este trecut în textul BB la verbele în *-ă*: „*Si să adeveră*”. Sensul 'a confirma', pe care îl are acest verb în contextul de față, este exprimat în ms. 4 389 prin verbul *a întări*. Verbul *a agiutori*, de conjugarea a IV-a, apare în ms. 45 și în BB, Fac., 15, 1: *agiuloresc*, respectiv *ajuloresc*.

6.2.0. Verbe reflexive. Reflexivul cu valoare de pasiv se întâlnește în cazul unor verbe ca *a finea*, *a urî*, *a îngropa*, *a aduce*, *a arde*, *a crede*, *a opri*. Citeva exemple: „*Locul unde legății (=osindijii) împăratului să fi în tărîie*” (=închisoare) (BB, Fac., 39, 20; la fel în ms. 45; în ms. 4 389, altă construcție); „*Văzind Domnul... cum să urăste Lia*” (BB, ms. 45, Fac., 29, 31; în ms. 4 389 înșă: „*Văzind că Lia este urită*”); „*Si să îngropă mai giros de Vethil suplu ghindă*” (ms. 45 Fac. 35, 8; la fel în BB); „*Iosif se aduse la Eghipet*” 'su adus' (BB, 39, 1); „*Scoateți-o pre ea și să să arză*” (BB, Fac., 38, 24; ms. 45, la fel); „*Se va crede cuvîntul vostru*” 'va fi crezut' (ms. 4 389, Fac., 42, 20); „*Un jrate al vostru să se opreasă în temniță*” 'să fie oprit' (ms. 4 389, Fac., 42, 19).

Verbul *a crește* este folosit la diateza pasivă: „*Crăște-vă și vă înmulțif*” (BB, Fac., 1, 28 [30]; 9, 1; în ultimul loc, *vă mulțifi*). Verbul *a naște*, cu sensul ‘a se naște’, apare în ms. 45: „*Carele m-am luat...dintru pămînt care am născut*” (24, 7; și versetul 4; tot așa în BB). În ms. 4389: „*Den care m-am născut*”.

6.3.0. Verbele iotacizate. Prezentul indicativ și prezentul conjunctiv. Gerunziul.

Conjugarea a II-a. Verbul *a putea* are la persoana I singular a prezentului indicativ forma *poci* (<lat. **pōteo*) (BB, Fac., ms. 45, 31, 35; ms. 4389: 19, 22). Nu se găsește în cele trei texte studiate forma cu *-t* analogic.

Verbul *a cădea* cunoaște la conjunctiv prezent forma *să căză* (ms. 4389, Fac., 49, 17).

Verbul *a vedea* are la conjunctivul prezent, persoana I singular, forma *să văză* (BB, Fac., 44, 34; ms. 4389, *ibid.*, precum și în 18, 21; 21, 16; 31, 5; 45, 2), respectiv *să vădzu* (ms. 45, *ibid.*); la persoana a III-a singular și plural, *să vază* (BB, Fac., 2, 19; 8, 7, 8; 48, 10; ms. 4389, 2, 19; 24, 21; 31, 44) respectiv *să vadă* (ms. 45, *Fac., ibid.*). În ms. 4389, a fost consemnată și forma de perfect simplu *văzuiu* (Fac., 40, 9; 46, 30).

Verbul *a părea* are forma *păie* în „*Nu-ți păie cu greu*” (BB, Fac., 31, 35; la fel în ms. 45 și în ms. 4389); „*Nu vă păie rău*” (BB, ms. 45, 45, 5).

Verbul *a rămînea* are conjunctivul prezent persoana a III-a singular *să rămîne* (BB, Fac., ms. 45: 6, 3; 24, 55; 45, 7; pentru ms. 4389, vezi 45, 7). Forma *miind*, de la verbul *a mînea*, se găsește în ms. 4389, (24, 45).

Conjugarea a III-a. Dintre formele iotacizate de la această conjugare, unele dintre ele create pe cale analogică, menționăm, din cele trei texte studiate, exemplile care urmează.

Verbul *a apune* are gerunziul *apuind* (ms. 4389, Fac., 15, 12). Verbul *a ascunde* face conjunctivul prezent, persoana a III-a singular, *să ascunză* (BB, Pred. I p. 2, r 33 de sus). De la verbul *a arde*, la același mod și timp, avem *să arză* (BB, Fac., ms. 4389, 38, 24; în ms. 45, *să ardă*). De la verbul *a pune*, consemnăm: *puiu* (<*pono*, dar modificat pe cale analogică) (BB, Fac. 9, 13; 41, 41; la fel în ms. 45; în ms. 4389, 9, 9; 41, 41); *să puie* (ms. 4389, Fac., 41, 34); *puind* (BB, Fac., 42, 26; în ms. 45, *puindu*). De la *a pierde*, *să piarză* (ms. 4389, Fac., 9, 15). De la *a răspunde*, *să răspunză* (BB, Fac., ms. 4389, 45, 3), *să răspundă* (ms. 45, *ibid.*); *răspunzind* are în BB, Fac. 13 ocurențe. Verbul *a ride* (<lat. *rideo*, -ere) are conjunctivul *să rîză* (BB, Fac., ms. 45, ms. 4389, 39, 17; în ultimul text, și în 38, 23). Verbul *a spune* (<lat. *expōno*; -ere) are prezentul conjunctiv *să spuiu* (BB, Fac., 49, 1; ms. 45: 32, 5; 49, 1; ms. 4389: 32, 5; 49, 1); *să spui* (BB, 31, 20; 32, 5); apoi *spuind* (BB, Fac. 43, 6), *spuindu* (ms. 45, *ibid.*). Verbul *a scoale* (<lat. pop. *excōlio*, -ere) are conjunctivul *să scoafă* (BB, Fac. 1, 20, 24; 24, 13, 20; la fel în ms. 45; în ms. 4389, o singură atestare, *să scoafă*, în 1, 24); *scoșind* (BB, Fac., ms. 4389, 24, 53; BB, 40, 10), *scoșindu* (ms. 45, 24, 53). De la verbul *a tinde*, gerunziul *tinzindu-ș* (ms. 4389, Fac., 19, 10; 22, 10); de la verbul *a trimite*, conjunctivul *să trimijă* (BB, Fac., 41, 34; 43, 14; la fel și în ms. 45). De la verbul *a tunde* (<lat. *tūndo*,

-ere), conjunctivul *să tunză* (BB, Fac., 31, 19; 38, 13; la fel în ms. 4389), *să fundză* (ms. 45, *ibid.*).

De la *conjugarea a IV-a* sint următoarele forme verbale iotacizate: de la verbul *a auzi*, conjunctivul *să auză* (BB, Fac., 11, 7), *să audză* (ms. 45, *ibid.*); de la verbul *a pieri* (<lat. *pēreo*, -ire), prezentul indicativ *eu pieiu* (ms. 4389, Fac., 15, 2; dar în BB și în ms. 45, *ibid.*: *eu pier*); prezentul conjunctivului, persoana a II-a singular, *să piei* (ms. 4389, Fac., 19, 15; 45, 11); persoana a III-a singular, *să piiēie* (năre (ms. 4389, Fac., 9, 11; 19, 21; 41, 30, 36); de la verbul *a răsări*, conjunctivul *răsaie* (ms. 45, Fac., 1, 11; în, BB, *răsară*); de la verbul *a veni*, *să viu* (ms. 4389; Fac., 37, 10), *să vie* (BB, ms. 4389, 24, 39; 32, 11; 49, 6; ms. 45, 32, 11), *viind* (ms. 4389, Fac., 19, 33; 24, 42, 63; 37, 25).

Verbul *a muri* prezintă o situație specială. La indicativul prezent, persoana I singular, avem *eu moriu*, în toate cele trei texte studiate (BB, Fac., 48, 21; 50, 24; la fel în ms. 45 și în ms. 4389; în ultimul caz, în 45, 28). La persoana I, conjunctivul prezent, de asemenea (*eu*) *să moriu* (BB, Fac., ms. 4389, 25, 32; 26, 9; 46, 30; în ms. 45, 26, 9). Rostirea cu *r* dură este și ea consemnată: *eu mor* (ms. 45, Fac., 25, 32; ms. 4389, 27, 4). Explicațiile propuse pentru acest verb pot fi văzute la G. Ivănescu, *Probl.*, p. 296—301.

S-a văzut în mod clar din materialul de fapte prezentat că în cele trei texte studiate, datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, verbele care au astăzi *t*, *d*, *n*, *r* (cu excepția formelor *pier*, *răsară*, *mor*) aveau forme iotacizate. Norma actuală nu începusă încă să prindă contur. Abia către sfârșitul secolului al XIX-lea formele nordice cu *t*, *d*, *n*, *r* se vor impune în limba română literară (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 166—167: *passim*).

6.4.0. Imperfectul indicativului. Caracteristica acestei forme verbale este în epocă terminația *-iță* (și *-iā*), la verbele de conjugare a IV-a, simultan cu apariția formelor actuale în *-a*. Astfel, verbul *a (se) apropia* avea la imperfect forma *apropīta* (BB, Fac., 12, 11; 33, 3; 37, 18; la fel în ms. 45: 33, 3; 37, 18, și în ms. 4389: 37, 18). Imperfectul verbului *a dori* este *dorīta* (ms. 4389, Fac., 50, 21). Forma *dormīta* este prezentă în BB, Fac. și în ms. 45 (19, 33). De la verbul *a fugi*, imperfectul *fugīta* se întâlnește în BB, Fac., 35, 1 și în ms. 4389 (*ibid.*), iar *fugīa* în 35, 7 (în ms. 4389 și în 31, 40). Verbul *a gindi* are imperfectul *gindīta* în BB, Fac. (41, 1, 17) și în ms. 45 (41, 1) și *gindīam*, în ms. 45, Fac., 40, 16, scris pe margine, de aceeași mînă, pentru *mi să părea* din text. Imperfectul *grăbiă* se întâlnește în BB, Fac., 19, 15; *gonīă*, în ms. 4389, Fac., 31, 10; *ișīla*, în BB (2, 6; 24, 45), în ms. 45 (*ibid.*) și în ms. 4389 (*ibid.*; 41, 5, 6, 22, 23); *ispitiă*, în toate cele trei texte (22, 1); *iubiă*, în BB, Fac. (27, 14; 25, 28, 28; 29, 20; 37, 3) și în ms. 45 (*ibid.*; cu excepția 25, 28); în ms. 4389 este întrebuită expresia *a-i și drag*; în BB și în ms. 45 (7, 18); *intăriă*, în BB și în ms. 45 (7, 18, 19), precum și în ms. 4389 (28, 13); *murila*, în toate cele trei texte (35, 18); *nemerīta*, în BB și în ms. 45 (39, 2); *pieriă*, ms. 4389 (47, 13); *plătiăam*, în BB și în ms. 4389 (31, 39); *plutiă*, ms. 4389 (1, 2, scris pe margine, de aceeași mînă; 7, 8); *priiciă*, în BB (26, 21) și în ms. 4389 (26, 35, scris pe margine, de aceeași mînă, pentru *se certa*, din text); *povestīam*, în BB (41, 12); *pripită*, în BB (18, 7); *răsărīla*, în BB și în ms. 45 (41, 6), precum și în ms. 4389 (19, 25); *rătăciă*, în BB și în ms. 45 (21, 15); *slujiă*, în BB și în ms. 45 (14, 4); *slobozīla*, în ms. 4389 (35, 18); *socoliă*, în ms. 4389 (37, 11); *stăpiniă*, în ms. 4389 (36, 30); *tocniă*, în ms. 4389 (39, 3);

venitam, în BB și în ms. 4 389 (48, 7); *venita*, în BB și în ms. 45 (29, 6, 9; 37, 25; 42, 5), precum și 4 ocorente în ms. 4 389; *viclenita*, în BB și în ms. 45 (37, 18); *zămislița*, în BB (30, 39, 41; 31, 10), în ms. 45 (30, 39; 31, 10) și în ms. 4 389 (30, 41; 31, 10).

Terminarea -*ila* se întâlnește în *pogorîla*, prezent în toate cele trei texte (28, 12).

În epocă, se manifestă tendința de apropiere a acestor forme de imperfect în -*ită*, de la conjugarea a IV-a, de cele în -*ā* sau -*lā*, -*gā*, de la conjugările a II-a și a III-a. Această tendință poate fi ilustrată cu exemple ca cele următoare: *apropia*, în ms. 45, față de *apropita*, din BB (12, 11); *flămînzia*, în BB (41, 55); *fugeai*, în ms. 45 (35, 1), față de *fugîlat*, din BB (vezi mai sus); *grăia*, în BB și în ms. 45 (16, 13; 39, 10), precum și în ms. 4 389 (35, 13); *gîndea*, în ms. 45 (41, 1); *iubea*, în ms. 45 (25, 28), alături de *iubîta*; *lăcuia* (λάκω⁸α), în 9 ocorente din BB și din ms. 45, și în 4 ocorente din ms. 4 389; *obreziuia*, în BB și în ms. 45 (17, 24; 34, 24); *plăteam*, în ms. 45 (31, 39); *pricea*, în ms. 45 (26, 21, 35); *plăcea*, în ms. 4 389 (27, 14); *strguia*, în ms. 45 (19, 15); *suita*, în ms. 4 389 (28, 11); *veniam*, în ms. 45 (48, 7); *zemeslea*, în ms. 45 (30, 41). Tendința de care vorbim este mai bine ilustrată în textul manuscrisului 45.

Consemnăm și faptul că la imperfectul indicativului nu apar niciodată la persoana a III-a plural forme cu -*u*, ci numai exemple ca: *ei era* (de zeci de ori); *ei intra*; *ei se suita*; *ei se pogorîa* etc.

Mai ales în BB și în ms. 45, au fost consemnate și cîteva forme perifrastice de imperfect, care sunt alcătuite din imperfectul verbului a fi și gerunziul verbului de conjugat. Cîteva exemple: *era stînd 'stătea'*, în BB (18, 22) și în ms. 4 389 (*ibid.*); *era lucrînd*, în BB (4, 2; în ms. 45: *lucra*); *era zidînd*, în BB, în ms. 45 și în ms. 4 389 (4, 17); *era făcînd*, în BB și în ms. 45 (39, 22); *erai mescind*, de la vb. *a mește* 'einschenken, kredenzen', în BB, (40, 13); *erai păhîrni-* *cind*, în ms. 45 (40, 13). Modelul acestei forme perifrastice se află în originalul grecesc; de exemplu ἦν ἐστηκώς (*Fac.*, 18, 22) este redat în română, cuvînt cu cuvînt, prin *era stînd*.

6.5.0. Perfectul simplu. Conjugarea I. Singular, persoana I, în -*ātu*: *culcăiu*, în ms. 4 389 (41, 21); *închinaiu*, în ms. 4 389 (24, 48; în BB și în ms. 45: *am îngropat*); *luoaiu*, în BB (40, 11); *strigaiu*, în toate cele trei texte (39, 14).

Singular, persoana a II-a, în -*as*: *schimbaș*, în ms. 4 389 (31, 41).

Singular, persoana a III-a, în -*ā* sau în -*é*: *adăpă*, în BB (21, 19; 24, 18); *ajutoră*, în BB (30, 8); *ajută*, în BB (49, 25; în ms. 45: *agiută*) și în ms. 4 389 (30, 8); *giudecă*, în ms. 45 (30, 6 [5]); *incue*, în ms. 4 389 (19, 5; 20, 18); *îngrecă*, în ms. 4 389 (16, 4; 21, 1; 25, 21; 29, 33, 34, 35; 30, 4, 7, 10, 12, 19; 38, 3, 4, 18); *împorcișă*, în ms. 4 389 (49, 23); *înlîmplă*, în ms. 4 389 (30, 11); *întră*, în ms. 4 389 (24, 32); *înțarcă*, în ms. 4 389 (30, 9); *judecă*, în ms. 4 389 (30, 6); *luoă*, în ms. 4 389 (30, 9); varianta *luo* cunoaște în BB, *Fac.* peste 40 de ocorente.

Plural, persoana I, în -*ām*: *aflăm* 'aflărăm', în ms. 4 389 (43, 21); *dăzlegăm* (*ibid.*); *luoăm* (*ibid.*).

Plural, persoana a III-a, în -*áră*: *adăpară*, în ms. 4 389 (19, 32, 33, 35); *aflară*, în ms. 4 389 (11, 2); *apucară*, în ms. 4 389 (19, 10); *îmbătară*, în ms. 4 389 (19, 33, 35); *îngrecară*, în ms. 4 389 (19, 36); *jungheară*, în ms. 4 389 (37, 31); *mîncară*, în ms. 4 389 (26, 30). Aceste forme se găsesc și în BB și în ms. 45. Ultimul exemplu, *mîncară*, cunoaște în BB 9 ocorente.

Conjugarea a II-a. Singular, persoana I, în -*ālu*: *văzuiu*, în ms. 4 389 (31, 10; 37, 9; 40, 9, 16; 41, 22; 48, 11), *vădzuia*, în ms. 45.

Conjugarea a III-a. Forme slabe în -*ālu*: *cunoscuiu*, în ms. 4 389, *Fac.* (22, 12); *începuia*, în BB, *Fac.* (18, 29); forme slabe în -*lu*, persoana a II-a singular: *învincis*, în ms. 45 (Pref. M., p. 1; persoana I singular, la Dosoftei: *învincîu*, vezi H. Tiktin, *DRG*, II, p. 848, sub a *învinge*).

Forme tari. Persoana I singular, în -*s*, -*su*, -*șiu*: *adus*, în ms. 4 389 (41, 9); *întorsiu*, în ms. 45 (30, 8 [7]; în BB: *întorșu*); *pus*, în ms. 45 și în BB (24, 47); *spus*, în ms. 4 389 (41, 28); *storșu*, în BB și în ms. 45 (40, 11); *storș*, în ms. 4 389 (*ibid.*); *zis*, în BB (24, 39, 42, 45, 47; 31, 11), în ms. 4 389 (24, 42, 45; 31, 11); *dziș*, în ms. 45 (24, 39, 42, 47; 31, 11); *dziși*, în ms. 45 (24, 45).

Persoana a II-a singular: *zisești*, în ms. 4 389 (18, 5); *ziseș*, în ms. 4 389 (31, 49).

Persoana a III-a singular: *fiarsă*, în ms. 45 (25, 29); *fiarse*, în BB (25, 29); *fiérse* (cu -*lā-*), în ms. 4 389 (*ibid.*); *jéce* (cu -*A-*, -*K-*), în ms. 45 (1, 21; 7, 10; 9, 24; 19, 28; 29, 28); *rumpse*, în BB (37, 29).

Persoana a III-a plural: *fêceră*, în ms. 45 (5, 17; 20, 23, 27; 12, 6).

Conjugarea a IV-a. Singular, persoana I, în -*īlu*: *adormiū*, în BB și în ms. 45 (41, 21); *auziiu*, în BB (41, 15), în ms. 4 389 (41, 15; 3, 10); *audziū*, în ms. 45 (41, 15); *blagosloviiu*, în ms. 4 389 (24, 48); *întăriū*, în toate cele 3 texte (30, 8); *întocmiū*, în ms. 4 389 (30, 8); *săvîrșiiu*, în ms. 4 389 (24, 45); *lipsiū*, în BB și în ms. 45 (48, 11).

Singular, persoana a II-a, în -*s*: *grăiș*, în ms. 4 389 (19, 21); *măriș*, în BB și în ms. 45 (19, 19); *semeñiș*, în BB și în ms. 45 (49, 3); *suîș*, în BB și în ms. 45 (49, 4, 9).

Singular, persoana a III-a, în -*i*, -*î*: *pipii* 'pipăi', în ms. 4 389 (27, 22); *ajutori*, în ms. 45 (30, 8); *vîri*, în ms. 4 389 (31, 34).

Plural, persoana I: *tăbărim* 'tăbărirăm', în ms. 4 389 (43, 21).

Verbul *a da* are la perfectul simplu, persoana I, singular, formele *ded*, în ms. 4 389 (40, 11) și *dediu*, în BB și în ms. 45 (*ibid.*). Forma de persoana a III-a, singular, este *dêde*, cu 34 de ocorente în BB, cu 36, în ms. 45, și cam cu tot atîtea, în ms. 4 389; aici și *dete* (25, 5); *deale* (25, 6). Persoana a III-a plural este *dêderă*, în toate cele 3 texte. După cum se vede, formele de perfect simplu ale acestui verb sint încă cele arhaice, ale românei vechi.

Verbul *a fi* are la perfectul simplu, persoana I, a III-a, singular, sensul 'a se întimplă', ca în modelul grecesc după care acest sens a fost calchiat, *έγένετο*. De exemplu: „*Si fu după ce purcaseră ei de la răsărit*“ (ms. 4 389, 11, 2); în grecește: *χαλ έγένετο ἐν τῷ κυνῆσαι αὐτοὺς ἀπὸ ἀνατολῶν*. Uzul acesta este atestat de zeci de ori în toate cele trei texte studiate, constituind o caracteristică a limbajului biblic.

6.6.0. Perfectul compus. Auxiliarul de perfect, persoana a III-a singular *au* (< lat. pl. *habunt*) (*el au făcut*), formă general folosită în textele studiate, poate apărea uneori după particiipul trecut al verbului de conjugat: *îndreptat-*au** 'el a îndreptat', în ms. 4 389 (24, 21); *făcutu-*m-*au**, în BB și în ms. 4 389 (45, 9). Construcția actuală este totuși generalizată.*

În BB și în ms. 45, este folosit uneori un perfect perifrastic alcătuit din perfectul simplu al verbului *a fi* + gerunziul verbului de conjugat. Forma se întâlnește și în secolul al XVI-lea (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 143). Ea este modelată după grecește. Exemplu: „*Si fu audzindu sluga lui Avraam*“, în ms. 45

(24, 52; la fel și în BB), după gr. ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἀκοῦσα τὸν παῖδα τοῦ Ἀβραὰμ; „Si fu născindu“, în ms. 45 (38, 28); „Si fu deșerțindu“, în ms. 45 (42, 35). Traducătorul ms. 4 389 recurge la alte construcții. Pentru primul caz, întâlnim în ms. 4 389: „Si fu deaca auzi; pentru al doilea: „Si născind“; pentru al treilea: „Si fu cindu-s dășărta“.

6.7.0. Mai mult - ca - perfectul. Persoana a II-a singular: *mîniases*: în ms. 4 389 (41, 40). Formele de persoana a III-a singular și de persoana a III-a plural, în -se sau -să, sînt, în cele mai multe cazuri, identice.

Persoana a III-a singular: *apucase*, în ms. 4 389 (28, 11); *grâise*, în ms. 4 389 (21, 1, 2); *născuse*, în ms. 4 389 (46, 15, 20, 27); *porâncisă*, în ms. 4 389 (47, 11); *spurcase*, în ms. 4 389 (34, 13); *zisese*, în ms. 4 389 (21, 1, 23, 3).

Persoana a III-a plural: *astupase*, în ms. 4 389 (26, 18); *ieșise*, în ms. 4 389 (9, 18); *îngreuiasă*, în BB (48, 10); *rămăsese*, în ms. 4 389 (30, 36); *scăpase*, în ms. 4 389 (26, 15, 18); *venise*, în ms. 4 389 (23, 10). Terminația -seră este prezentă în *purciseră*, în ms. 4 389 (11, 2).

Verbul *a da* are la mai-mult-ca-perfect persoana a III-a singular forma *dedese*, în ms. 4 389 (46, 23).

Uneori apare și forma perifrastică alcătuită din perfectul compus al verbului *a fi* + participiul trecut al verbului de conjugat: *au fostu pus*, în ms. 45 (28, 18); *s-au fostu dus*, în ms. 45 (31, 19). Forma a fost preluată și în BB (dar fără -u la cuvîntul *fost*). Acestei forme, care, în genere, poate fi considerată nordică și, parțial, moldovenească, î se opune în textul ms. 4 389, care are trăsături sudice, forma simplă de m.m.c.pf., de exemplu *pusese* (28, 18).

6.8.0. Viitorul. În toate cele trei texte studiate, formele auxiliarului de viitor sunt ca cele actuale. Se poate, astfel, constata că variantele arhaice din secolul al XVI-lea, ca *veri*, de la persoana a II-a singular, *vrem*, *vâm*, *vem*, de la persoana I plural, și *vreți*, de la persoana a II-a plural, fuseseră abandonate la sfîrșitul secolului al XVII-lea în cele două principale aspecte ale româniei literare vechi.

Pozitia auxiliarului poate fi și după verb, de regulă în propozițiile interogative: *avea-vom*, în ms. 4 389 (24, 23); *da-m-vei*, în ms. 4 389 (38, 17); *merge-voiu*, în ms. 4 389 (24, 58); *pierde-i-vei*, în ms. 4 389 (18, 24); *fi-va*, în ms. 4 389 (26, 11). Pronumele reflexiv poate să apară și după verb: *nu va săvîrși-se* 'nu se va sfîrși', ms. 4 389 (49, 10).

Există și cîteva exemple cu forma de viitor alcătuită din *voi* + conjunctivul, folosită mai ales la persoana a III-a singular: *va să facă*, în ms. 4 389 (32, 7); *va să fie*, în BB și în ms. 4 389 (41, 30); în ultimul text și în 25, 22); *va să piarză*, în ms. 4 389 (19, 14); *va să fărime*, în BB, Fac. (19, 14); *va să grăbească*, în ms. 4 389 (41, 32); *va să prinzească*, în BB (43, 25; în ms. 45, aceeași formă, dar cu africată -dz-); *va să se ţie minte*, în ms. 4 389 (41, 31); *va să te ucigă*, în ms. 4 389 (27, 42); *va să se uile*, în ms. 4 389 (41, 30); *va să vie*, ms. 4 389 (41, 29). La persoana a III-a plural: *vor să fie*, în ms. 4 389 (41, 34, 36).

Viitorul verbului *a fi* + verb la gerunziu alcătuiesc o formă verbală care are, poate, valoare de viitor, și nu de prezumtiv (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 146); „*Poate fi că frații tăi nu vor fi păscind oile în Sichem*“, în ms. 4 389 (37, 18); „*Voiu și susținând și tremurând*“, în BB și în ms. 45 (4, 12, 14; în ms. 45, cu -u la cele două gerunzi).

În mai multe cazuri, în cele trei texte analizate se menține situația mai veche de a nu se face deosebire între formele auxiliarului *voiu* și cele ale verbului vo-

iesc, astfel încît *tu vei înseamnă* 'tu vrei': „*Să vei în stinga, eu în dreapta*“ 'dacă vrei...', în ms. 45 (13, 9); „*De vei tu în stingă*“, în BB (13, 10); „*Vei să iai*“, în BB și în ms. 45 (30, 15); *el nu va*, în ms. 4 389 (39, 8; pe margine, de aceeași mină, pentru *el nu vrea*, din text); *vei să luoi*, în ms. 4 389 (46, 36).

6.9.0. Conjunctionul present. Aspectele mai semnificative au fost prezentate în paragraful despre „verbele iotațizate“ (vezi II, 6.3.0.). Menționăm formele verbelor *a ucide* și *a avea*. În primul caz, în toate trei texte apar forme cu -g: *să ucig* (27, 41); *să ucigă*, în BB și în ms. 45 (20, 2), precum și în ms. 4 389 (20, 2; 26, 7, 32, 11; 37, 18). Referitor la apariția lui -g, cf. H. Tiktin, *DRG*, s.v.

Verbul *a avea* cunoaște la conjunctiv prezent și formele *să ail*, în ms. 4 389 (41, 40); *să aibu*, în ms. 4 389 (32, 11); *(să) aibi*, în BB și în ms. 45 (35, 17).

6.9.1. În locul morfemului de conjunctiv *să*, apare în cîteva locuri din ms. 45 și din BB și. La prima vedere, s-ar părea că avem a face cu primele exemple de folosire a lui și la conjunctiv. În realitate, ne găsim în fața unei imitații servile a modelului grecesc. Îi apare numai la persoana a III-a, în exemple ca următoarele:

a) „*Si facă faraon și tocmască mai mari preste locuri pre pămînt și să trimișă tote pînile (=cerealele)*“, în ms. 45 (41, 34); prima parte a frazei, cu cei doi și, este reproducătoare și în BP; dar în ms. 4389, verbele sunt la conjunctivul cu *să*: „*Să puie faraon...; să strîngă toată roada griului*“; tot așa și în B. 1975: „*Să poruncească... să se pună....*“. De asemenea, în textul latinesc și în cel german, apar construcții cu conjunctivul: „*Qui constitual praepositos per cuncias regiones...*“; „*Und sorge dafür, daß er Amtsleute verordne im Lande*“. Apariția lui și în ms. 45 și în BB se clarifică dacă punem față în față versetul de mai sus cu textul grecesc: „*Kαὶ ποιησάω φραώ καὶ καταστησάτω τοπάρχας ἐπὶ τῆς γῆς*“ în care se găsesc două imperitive precedate de *καὶ* (=și), pe care traducătorul român, spătarul Nicolae Milescu, le-a tradus cuvînt cu cuvînt: *facă și tocmască* sunt forme de conjunctiv cu valoare de imperativ, echivalentele imperativelor gr. *ποιηάω*, respectiv *καταστησάτω*.

b) „*Iată Răveca înaintea ta: luind-o să o ia și fie fămîie fîciorului stăpinului tău*“, în ms. 45 (24, 51); în BB: „*Si fie fămîie*“; în ms. 4 389: „*Si fie muiere*“. Conjunctivul apare în versiunile latinească și germană: „*Et fit uxor filii domini tui*“; „*Daß sie die Frau sei des Sohnes deines Herrn*“. Dar textul grecesc conține un și urmat de imperativ: „*καὶ ἔστω γυνὴ* (=și fie femeie).

c) „*Si-m dea peșterea cea înDOIITĂ*“, în ms. 45 (23, 9); „*Si-m dea mie peștră cea înDOIITĂ*“, în BB (*ibid.*). Dar în ms. 4 389 apare morfemul de conjunctiv *să*: „*Să dea mie peșteră cea înDOIITĂ*“; tot așa în B. 1975: „*Să-m dea peșterea Macpela*“. Tot conjunctivul este folosit în versiunea latinească și în cea germană: „*Ul del mihi speluncam duplicum*“; „*Daß er mir gebe seine Höhle in Machpela*“. Însă, în versiunea grecească avem *καὶ* + imperativul: „*καὶ δώτω μοι τὸ σπήλαιον τὸ διπλοῦν*“, pe care traducătorul român, al ms. 45 a transpus-o cuvînt cu cuvînt, numai că în loc de imperativ a folosit persoana a III-a conjunctiv, cu valoare de conjunctiv hortativ. (Referitor la conjunctivul popular cu și din unele graiuri dacoromâne, vezi Romulus Todoran, *Contribuții de dialectologie*, București, 1984, p. 114–133).

6.9.2. Conjunctionul perfect. Auxiliarul de la această formă verbală cunoaște uneori în textele studiate flexiunea după persoană și număr, o trăsătură apartinând unei fază mai vechi din istoria limbii române: „*Să nu fim greșit*“, în BB și în ms. 45 (20, 9);

„[Ele] să fie făcă“, în BB și în ms. (44, 7); „Zic unii să le fie făcă împăratul...72 de cămări și acolo să le fie scos cinește a sa carte și... să fie afiat loate pe un cuvint într-un chip tămăcite“, ms. 45 (C1, p. 1).

6.10.0. Condiționalul-optativ. Auxiliarul are, de regulă, formele din limba literară actuală. Uneori, însă, la condiționalul-optativ prezent (și perfect), persoana a III-a singular și plural, apar formele *ară*, *are*: „Are fi 7 spice“, în ms. 45 (41, 22; în BB: *ar fi*); „Are vedea neștine“, în ms. 45 (33, 10; în BB: *ar vedea niștine*); „Ară fi fost“, în ms. 4389 (26, 10; 31, 41); „Ară fi fost ieșind“, în ms. 4389 (41, 2).

6.11.0. Modul imprezativ. Desinența -ește se întâlnește în: *serăște-l*, în BR (19, 9); *gătește-l*, în BB (43, 16; la fel și în ms. 45); *jîrluiște-l*, în ms. 45 (22, 10, scris pe margine, de aceeași mină); *lăcuiște-l*, în ms. 45 (24, 44; în BB, Fac., sănt 7 atestări); *păzește-le*, în ms. 4389 (24, 6) și în BB (31, 24, 29).

Consemnăm următoarele forme de imperativ:

Conjungarea I: *adapă-mă*!, în BB (24, 17, 43, 45); *adune-se*!, în md. 4389 (1, 9); *junghe*!, în ms. 4389 (43, 16); *mustre*!, în ms. 45 (31, 37).

Conjungarea II-a: *bea*!, în ms. 4389 (24, 18); *sădești*!, în ms. 4389 (22, 5).

Conjungarea III-a: *ado-mi*!, în ms. 4389 (27, 7; în BB: *adu*!); *ado*!, în ms. 4389 (27, 4, 13); *fă*!, în ms. 4389 (27, 4); *te du*!, în ms. 4389 (27, 13); *vă ducești*!, în ms. 4389 (42, 19).

Conjungarea IV-a: *vino*!, în BB (19, 32; 31, 44; 37, 13), în ms. 45 (37, 13, scris pe margine, de aceeași mină, pentru *ia-mblă*! din text) și în ms. 4389 (31, 44; 37, 13). Formei *vino*!, din BB și din ms. 4389, îi corespunde în textul ms. 45 *ia-mblă* (vezi mai jos). În cap. 19, vers. 32, *Facerea*, găsim în ms. 4389 *bläm*!, pentru *vino*!, din BB. Repartitia teritorială actuală a lui *vino*!, în opozitie cu forma *vină*!, poate fi văzută în ALR SN, h. 1440, *vino altă dată*. Prima formă, *vino*!, este sudică, formând arie în Dobrogea, Muntenia, Oltenia, zona Brașov (2 puncte), zona Sibiu (1 punct), sud-estul Banatului (3 puncte). Ceaalătă, *vină*!, este cunoscută în aria nordică. Distribuirea dialectală a acestor variante se seamănă cu aceea a formelor de vocativ feminin: în -o! (în jumătatea de sud) și în -ă! (în jumătatea de nord). De la a *a slobazi*, imperativul este *slobóz-i-mă*, în ms. 4389, Fac. (30, 25).

6.11.1. Din unele forme ale verbului latinesc *ambulo*, -āre (>*a imbla*, *a umbla*), au apărut în limba veche cîteva forme speciale de imperativ; unele din acestea mai dăinuie pînă astăzi prin graiuri. Este vorba de: *blem*! 'să mergem!' 'haideți!', din conjunctivul latinesc, persoana I plural, *ambulēmus*; *bläm*! 'haide!', din indicativul prezent, persoana I plural, *ambulanus*; *blaſi*!, 'haideți'!, din indicativul prezent, persoana a II-a plural, *ambulatis*; *bleſi*! 'haideți'!, din forma de conjunctiv prezent, persoana a II-a plural, *ambulētis*. Silaba inițială din aceste forme ar fi dispărut; după O. Densușianu, *ILR*, II, p. 150, prin aferență. După H. Tiktin, *DRC*², I, p. 342, scurtarea s-ar fi produs în situațiile în care formele erau precedate de interjecția *ia*!: *ia-mbläm*!, *ia-mblaſi*!, *ia-mbleſi*!, *ia-mbleſi*! au fost analizate ca fiind alcătuite din interjecția *ian*!, *ian*! și *bläm*, *blaſi*, *blem*, *bleſi*. După modelul formelor din *blämaſi*!, *blemaſi*!

Forme de felul celor de mai sus se întâlnesc în ms. 45. Ele au fost eliminate în textul tipărit la București. De asemenea, foarte rar, ele apar și în ms. 4389; este vorba, de fapt, numai de *bläm*! (Fac., 11, 4; 19, 32).

Situația din ms. 45 este mai interesantă din acest punct de vedere. Mai întii, trebuie spus că întîlnim în acest text, în cartea *Facerea*, alături de imperativul

normal de la verbul în discuție, anume *imbă*! (13, 17), și o formă în care acest imperativ este precedat de interjecția *ia*!, confirmîndu-se, astfel, explicația propusă de H. Tiktin: „*Ia-mblă la pămîntul carele-i voi arăta și*“ (12, 1; în BB: *să mergi*; în ms. 4389: *te du*); „*Ia-mblă, dară să adăpăm pre tatăl nostru vin*“ (19, 32; în BB: *vino, dară*; în ms. 4389: *bläm, dară*); „*Ia-mblă intră în lontru*“ (24, 31); *ia-mblă* (37, 13 [12]; pe margine, de aceeași mină, care nu poate fi decit cea a copistului muțean Dumitru din Cîmpulung, *vino*!; în BB: *ia vino*!; în ms. 4389: *vino*!); „*Ia-mblă să punem săgăduință*“ (31, 44; în BB și în ms. 4389: *vino*!).

Alături de formele de mai sus, care au la bază un imperativ, în manuscrisul 45 se mai întâlnește și forma de plural *ia-mblaſi*! (în următoarele contexte: „*Ia-mblaſi să facem cărămizi*“ (11, 3; în BB și în ms. 4389: *veniſi*); „*Ia-mblaſi și să zidim noaște cetate*“ (11, 4; în BB: *veniſi*; în ms. 4389: *bläm*); „*Ia-mblaſi și pogorîſti*“ (11, 7; în BB: *veniſi*); „*Ia-mblaſi să-l omorim pre el*“ (37, 20 [19]; pe margine, de aceeași mină a copistului muțean, *veniſi*; în BB și în ms. 4389: *veniſ*).

După constatarea lui H. Tiktin, variantele analogice *ia-mblă* și *ia-mblaſi* sunt prezente în scrisul lui Dosoftei. Ele se găsesc și în Herodot-ul de la Coșula (vezi L. Onu, *Herodot*, Glosarul, p. 705). Chestiunea a fost discutată de N.A. Ursu, *Din nou despre paternitatea primei traduceri românești a Istorilor lui Herodot și despre revizia Vechiului Testament tradus de Nicolae Mileșcu*, în „*Limba română*“, anul XXXIV, nr. 1, ian.-febr. 1985, p. 30–45. Este evident că aceste forme constituie o trăsătură caracteristică a limbii din manuscrisul 45, *Facerea*. Utilizarea lor pare a fi, totodată, o trăsătură caracteristică a scrisului unui singur sau al unui anumit autor, astfel incit acest fenomen poate fi invocat, alături de altele, în problemele de paternitate a celor trei texte menionate, paternitate atât de controversată și atât de greu de rezolvat. Pînă acum este sigur că formele discutate se întâlnesc la un autor cunoscut: Dosoftei.

6.11.2. Verbul defectiv *a păsa* (<lat. pop. *passo*, -āre <*passus* 'Schritt') este prezent în textele studiate numai cu forme de imperativ. Astfel, în ms. 45 găsim: *pas*! 'du-te!', 'pleacă!', în exemplul: „*Si pas la pămîntul cel înnalțu*“ (=la munte) (22, 2). În BB, Fac. apare în același loc varianta *pasă*, repetată și în: „*Pasă de vezii de sănt sănătoși frații tăi*“ (37, 14; la fel în ms. 45 și în ms. 4389); „*Pasă la pămîntul nașterii tale*“ (31, 13; la fel în ms. 45; *du-te*, în ms. 4389). *Pasă*! mai apare în ms. 4389: „*Pasă de-acii*!“ (19, 9); *pasă*! (27, 9; 33, 14; 37, 14) și în ms. 45: „*Pasă de vedzi*“ (37, 14).

Forma de plural *păsaſi* este atestată de două ori în BB (32, 16; 42, 19), iar *păſaſi*, fără -i, de patru ori (29, 7; 41, 55; 43, 2; 44, 25). În ms. 45, în toate aceste ocurențe, apare forma cu -i, *păſaſi*. Fără -i este scris acest cuvînt și în ms. 4389, în toate cele 6 ocurențe, dintre care numai 4 coincid cu cele din BB și din ms. 45; în două cazuri, a fost folosit alt verb, *duceſi-vă* (43, 2) și *vă duceſi* (12, 19); se adaugă două ocurențe în plus: 42, 2 și 43, 13.

6.11.3. Imperativul negativ. La persoana a II-a singular se folosește forma actuală: *nu te teme!*, în toate cele trei texte studiate (Fac. 15, 1). La persoana a II-a plural, alături de *nu vă temeſ(i)*!, din toate cele trei texte (43, 23), apoi din ms. 45 și ms. 4389 (50, 19, 22), apare și varianta mai veche *nu vă témereſ(i)*! (50, 19, 21). De asemenea, în ms. 4389 a fost întîlnită forma *nu vă certareſ!*! (45, 24), în locul căreia în ms. 45 și în BB apare forma actuală *nu vă scîrbiſ!*.

6.12.0. În infinitivul lung. Consemnăm un singur fapt: *a să isprăvirea*, care apare în ms. 45, Pref. M, p. 2, în contextul „*Pentru ca multe ca acâstea și alte ca acelașa lucruri dumnezăiesți a să isprăvirea, iar mai apoi...*”

6.13.0. Gerunziu. Mai multe forme de gerunziu pot fi văzute în II. 6.3.0. (verbe iotațizate). În textele studiate, apare uneori construcția și spuse zicind, pe care O. Densusianu, *JLR*, II, p. 360, a identificat-o în greacă și în slavonă, în latină și în maghiară etc., cu punctul de plecare în ebraică. De asemenea, se întâlnește o altă construcție alcătuită dintr-un gerunziu + forma de viitor a aceluiasi verb, de tipul: „*Dominind ne vei domini*”, în ms. 4 389 (37, 8); „*Împărășind vei împărăști*”, în ms. 4 389 (37, 8); „*Știind vei ști*”, în BB și în ms. 45 (15, 13).

Citeodată, după gerunziu apar și alte timpuri. Astfel, în cîteva cazuri urmează prezentul indicativ, de exemplu în „*Mintuind mintuieste*”, în toate cele trei texte (19, 17); alteori, perfectul simplu: „*Inchizind inchise*” (care calchiaza construcția din greacă συγχέλεων συνέχελεσεν), din BB și din ms. 45 (20, 18); „*Încuiind încuié*”, în ms. 4 389 (*ibid.*). După gerunziu, mai poate apărea perfectul compus: „*Văzind te-am văzut*” (în gr. Ἰδόντες ἐώρακτον), în BB, în ms. 45 și în ms. 4 389 (26, 28), sau conjunctivul prezent: „*Luind-o să o ia*”, în ms. 45 (24, 51); în BB, gerunziul este urmat de imperativ: *luind-o du-te*; în ms. 45: *ia-o și te du*.

7. A D V E R B U L

7.1.0. Făcind o comparație cu sistemul tripartit latinesc al adverbelor de loc, anume *hic - ibi - illīc* (cf. și fr. *ici - là - là-bas*, germ. *hier-da-dort*) (H. Tiktin, *DRG*, sub *acotea*), constatăm că *aici(a)* (și *ici*) ocupă primul loc, urmat fiind de *aci(a)* sau *acoleă*, ambele indicind un loc mai apropiat și corespunzînd persoanei a II-a, după care, pe locul al treilea, vine *(a)colō*, indicind un loc mai îndepărtat, și corespunzînd persoanei a III-a. Această situație generală se reflectă parțial și în cele trei texte studiate.

7.1.1. Adverbul *aicea* (<lat. *hicce*; *a*- și *a*-sau adăugat mai tîrziu) cunoaște în BB, Fac. 12 ocurențe, cărora li se adaugă 3 ocurențe cu forma *aci*. În ms. 45, în 14 ocurențe apare *aicea* și numai într-o acii (22, 5). Forma *aci* este generală în ms. 4 389. Varianta simplă *aci* (<lat. *hicce*) este atestată în ms. 4 389: „*Apropie-te aici*” (23, 11).

7.1.2. Pentru poziția a doua, se folosește, uneori forma *aci*, care provine din lat. *eccum-hic* (>*aci*); varianta *aci* a avut un *-e*-<-ce, care a devenit *-i*. Această formă, *aci*, a fost întîlnită o dată în BB (Fac. 22, 5), de două ori în ms. 45 (22, 5): „*Sădești acii cu măgariul, iară eu și copilașul vom mîrge până-acii*”. Acest pasaj este modificat în BB în sensul schemei de mai sus: *sădești acii* devine *sădești aicea*, aşadar se folosește, în mod corect, adverbul propriu primei poziții, sau poziției celei mai apropiate; pentru poziția a doua, textul BB menține adverbul *aci*. Textul respectiv din BB este: „*Sădești aicea cu măgariul, iară eu și copilașul vom mîrge până acii*”. Forma *aci* există și în ms. 4 389: „*Pasă de-acii!*” (19, 9), text care conține și o variantă fără *a-*; „*pînă-cii*” (22, 5); iar *aci* se întâlnește în ms. 45 și în BB, Fac. (31, 37).

Celălalt adverb care indică un loc mai apropiat, *acoleă* (probabil din lat. *eccu[m]-[i]llīc* sau *-[i]llāc*, după H. Tiktin, *DRG*, s.v.), este atestat numai o singură dată în textul BB (19, 9), fiind preluat, ca atare, din textul moldovenesc care a stat și la baza manuscrisului 45. Pentru că acest adverb este propriu dialectului

nordic, moldovenesc. În ms. 45, *acoleă*, în afară de locul citat mai sus din BB, mai apare și în cap. 28, vers. 3. De asemenea, *acoleă* este prezent și în ms. 4 389 (20, 1; 26, 21; 34, 5), dar nu la loc potrivit.

7.1.3. Adverbul de depărtare (poziția a III-a) *acolō* este atestat în BB, Fac. de aproximativ 100 de ori. Aceeași număr de ocurențe există, desigur, și în cele două texte manuscrise. O singură dată a fost găsită varianta fără *a-*, *colō*, în ms. 4 389 (33, 2).

7.1.4. În ms. 4 389, adv. *aci* apare și în compusul cu *-s(i)*, *aciș*, având sensul ‘îndată, imediat’ (38, 28); iar *de-acii* înseamnă ‘apoi, după aceea’, în ms. 4 389 (29, 27).

7.2.0. Adverbul *acum* (<lat. **eccū[m]-mo[do]*) are în BB aproximativ 60 de ocurențe și cam tot atâtea în cele două manuscrise. Dar în ms. 45 apare și varianta *acmu* (8 ocurențe: 2, 23; 15, 16; 17, 5; 20, 7; 31, 29; 11, 6; 27, 43; 31, 16), al cărei etimon este lat. **eccū[m]-mó[do]*, sau *-mó[do]-hūc*. După datele ALR-SN h. 1 489, 1 490, aria variantei *amu*, care este continuarea formei vechi românești, *acmu*, cuprinde aproximativ jumătatea de nord a teritoriului dacoromân. În epoca veche, *acmu* era frecvent folosit în textele rotacizante și în scrierile din Moldova din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea și chiar pînă la începutul secolului al XIX-lea (vezi G. Ivănescu, *Probl.*, 339–341; I. Gheție, *BDRL*, p. 175). Din această cauză, putem presupune că textul de bază pe care l-a transcris copistul muntean Dumitru din Cîmpulung va fi avut peste tot numai forma *acmu*. Considerată, pe drept cuvînt, prea aberantă față de norma muntenească, această formă a fost înălțatură de copist, dar nu în toate ocurențele. În schimb, diortositorii BB au înălțurat-o complet din cartea *Facerea*, și, probabil, din tot textul *Vechiului Testament* tipărit la București. Este însă demn de consemnat detaliul că *acmu* are în Herodotul de la Coșula 13 ocurențe, în timp ce *acum* este prezent numai o singură dată, ca adverb corelativ: *acum... acmu* (vezi L. Onu, *Herodot*, Glosar, p. 664).

7.3.0. Adverbul *aiáve* ‘exact, întocmai, (<vsl. *ajavē*) apare o singură dată în BB, Fac.: „*Si voi vă legăți până se vor face aiave cuvintele voastre*” (42, 16).

7.4.0. Adverbul *au* (<lat. *aut*) este folosit în propoziții interogative, exprimînd mirarea că cel întrebăt consideră că adevărat conținutul propoziției interogative (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.); este însoțit de *doară* sau de *nu*: *au doară, au nu*. În BB, Fac., este atestat de 13 ori. Probabil că și în cele două manuscrise numărul ocurențelor este asemănător.

7.5.0. Adverbul *ba* ‘nu’ (<sl. *ba*) cunoaște în BB, Fac. și în ms. 45, 7 ocurențe, iar în ms. 4 389, 6 ocurențe.

7.6.0. Adverbul interogativ *că ce?* este folosit în BB, Fac. în următoarele locuri: 24, 31; 26, 9; 31, 36, 36; varianta *că ci?*, rezultată prin confuzie cu conjuncția *căci* (vezi O. Densusianu, *JLR*, II, p. 164), este atestată în același text de 7 ori: 4, 6; 12, 9; 26, 27; 29, 25; 32, 29; 44, 4, 18, fiind întotdeauna precedată de *pentru*: *Pentru că ci....?* ‘de ce....?’ În linii generale, situația din ms. 45 se asemănă, în cazul acestui cuvînt, cu cea din BB. De asemenea, acest adverb interogativ apare și în ms. 4 389: „*Că ce stai afară?*” (24, 31); „*Dară dumnezei meiei că ce i-ai furat?*” (31, 30; cf. și 26, 9, 10; 29, 15 etc.). De cîteva ori a fost consemnată și forma inversă *ce că?*: „*Ce că au zis Dumnezeu?*”, în BB (3, 1; în ms. 45 la fel); „*Ce că au risu Sarra?*”, în BB și în ms. 45 (18, 13).

7.7.0. Adverbul *cindai* ‘poate, intimplător, posibil’ (<lat. *quando+vis* sau *vult*), caracteristic limbii vechi, cunoaște în textul BB 14 ocurențe. Situația este probabil asemănătoare și în celelalte două texte.

7.8.0. Adverbul *decinde(a)*, însoțit de *de* (<lat. *de-ecc'-inde*), cu sensul 'dincolo de', este folosit în textul BB, Fac. în 4 locuri (35, 16, 20: „*Decindea de turnul Gader*”; 50, 10, 11: „*Decindea de Iordan*”). Exact aceleași ocurențe se întâlnesc și în ms. 45, numai că aici fără -a.

7.9.0. Pentru 'impreună' se folosesc și adverbul *denpreună*, în BB, Fac. (22, 6) și *depreună* (<lat. *de-per-unam*), în ms. 4 389 (37, 7).

7.10.0. Adverbul *fășis* 'de față' apare în sintagma *fășă-fășis*: „*L-am văzut pe Dumnezeu fășă-fășis*”, în ms. 4 389 (32, 30; în BB și în ms. 45: *fășă cătră fășis*).

7.11.0. Adverbul *încai* 'cel puțin': „*Încai să nu fie zmineala*”, în ms. 4 389 (42, 12).

7.12.0. Despre adverbul *încă*, H. Tiktin DRG, s.v. face observația că acesta este folosit în mod abuziv în textul BB, atribuindu-i-se sensul 'mai' după modelul cuvintului grecesc *έτι* 'encore, en outre'. Tiktin citează un verset din Psalm., 82, 4: „*Si să nu se pomenească numele lui Israël încă*” (=... să nu se mai pomenească...), care urmează în mod servil originalul grecesc: „*καὶ οὐ μὴ μνησθῇ τὸ ὄνυμα Ἰραχὴλ ἔτι*”.

Construcții similare se întâlnesc și în cartea *Facerea*, atât în BB, cât și în ms. 45, de exemplu: „*Si zemislind născu șiu încă*”, în ms. 45 (38, 4; la fel și în BB), în loc de:mai născu, după modelul grecesc: „*καὶ σύλλαβοῦσα ἔτενεν υἱὸν ἔτι*”; în ms. 4 389: „*Si iar îngrecă și născu fecior*”; „*Avraam era încă slind*”, în BB, Fac. (18, 22), în loc demai slădeacă..., exact ca în grecești: *Ἄβραμ δὲ ἔτι ἦν ἐστηρως*. Influența construcției grecești există și în ms. 4 389: „*Avraam încă e<ra> slind*”, precum și în ms. 45: „*Avraam încă sta*”. Exemplile pot fi ușor înmulțite.

7.13.0. Adverbul *maiñe* 'înainte (ca, de a)' (<mai+ainte; din lat. *abante*>**ainte*>*ainte*) apare în ms. 45: „*Maiñe de ce adormi*” (19, 3; vezi și 2, 5), constituind una din particularitățile 'nordice' ale acestui text. În BB, dimpotrivă, întâlnim *mai înainte* (<lat. *in abante*), cu 12 ocurențe, și *mai nainte*, cu 22 de ocurențe. Ultima variantă este caracteristică și textului ms. 4 389 (de exemplu în 19, 3; 27, 7; 29, 26).

7.14.0. Adverbul *unde* este întrebuișat de mai multe ori în textul ms. 4 389 cu sensul 'cum'. H. Tiktin, DRG, s.v. ilustrează acest sens, care apare după un așa-numit *verbum sentiendi*, cu un exemplu din *Îndreptarea legii* (1652), p. 130: „*Boieriul.... văzu unde intrără voiniți călări în chip de înger...*” (al doilea exemplu este din Barac, Halima VI, 172). Din ms. 4 389, cîteva exemple: „*Se făcea unde sta pe fărmurile unui riu*” (41, 1); „*Se făcea unde eram în mijlocul cîmpului*” (37, 7); „*Văzuu în vis unde era o vie*” (40, 9); „*Se făcea unde fineam*” (40, 16); „*Se făcea unde stam pre fărmurile unui riu*” (41, 17); „*Se făcea unde ieșita 7 spică*” (41, 22).

7.15.0. Sufixul adverbial *-ête* apare în *sîlnicête*, de la *sîlnic*, în BB (49, 3, de 2 ori); *năsîlnicête*, în ms. 45 (*ibid.*; 42, 7; 30), apoi *elinête*, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 1, 2); *jidovête* (*ibid.*); *ovreiête* (*ibid.*).

8. P.R.E.P.O.Z.I.T.I.A

8.1.0. Caracteristică pentru ms. 45 și BB este folosirea locuțiunii prepoziționale *întru mijlocul* (și *între mijlocul*), cu sensul 'între', după modelul grecesc *ἄντε μέσον* (gr. *μέσος -γ-ον* 'qui est au milieu, central'). În BB, Fac., *întru mijlocul*+genitivul cunoaște 31 de ocurențe. Dintre acestea, dăm un singur exemplu: „*Si osebi Dumneazu întru mijlocul luminii și întru mijlocul întunericului*” (1, 4; la fel și în ms. 45; dar în ms. 4 389: *între lumină și întru întuneric*), care reproduce cuvînt cu cuvînt versiunea grecească: „*Καὶ διεχώρισεν*

ó Θεός ἀνὰ μέσον τοῦ φῶτος καὶ ανὰ μέσον τοῦ σκόνους

În BB există încă 11 ocurențe în care în loc de *întru* 'între' apare *între*: *între mijlocul*+genitiv. Faptul merită a fi scos în evidență, deoarece în ms. 45, al cărui text, în altă redactare, a stat la baza celui din BB, nu se găsește niciodată, în cele 41 de ocurențe din cartea *Facerea*, prepoziția *între* în locuțiunea prepozitională în discuție. Traducătorul a reprobus în română fiecare element al construcției grecești, dar diortositorii BB, având în minte sensul 'între' al locuțiunii prepoziționale, au înlocuit pe *întru* prin *între*. *Întru*, ca adverb, însemna el însuși în româna veche 'în mijlocul, înăuntru', căci provine din adv. lat. *intro* 'înăuntru', pe cînd *între* are ca etimon prepoziția lat. *inter* 'între'. Construcția *întru mijlocul* a fost simțită ca pleonastică, de aceea se recurge în unele cazuri la prepoziția *între+mijlocul*. Pe de altă parte, folosirea în ms. 45 numai a cuvintului *întru*, la originea adverb cu sensul menționat, s-ar putea explica și ca o modificare semantică adăugată acestui cuvînt de către traducător, în cazul dat, Spătarul Milesescu, care, perfect cunoșător al limbii grecești, sub influența prepozițiilor gr. *ἐν*, *εἰς*, i-a atribuit și adv. românesc *întru* sensul 'între', pe care îl au cuvintele grecești menționate (vezi H. Tiktin DRG, s.v. *întru*).

În ms. 4 389, traducătorul a folosit, în genere, prepoziția românească *între*, în loc de *întru* (*între*) *mijlocul*+genitivul, în aproximativ 40 de ocurențe, cf. mai sus: *între lumină și întru întuneric*. Numai de două ori apare *între mijlocul* (*apei*) (1, 7, 7), poate sub influența textului provenit de la Milesescu, menționat în prefață de traducător. Nu este exclusă nici o calchiere a sl. *μεζάς*, prepoziție, dar și adj., cu sensul 'în mijloc' (vezi E. Berneker, SEW, II, p. 31–32). Locuțiunile prepoziționale *întru mijloc*, *în mijloc* 'între', printre sînt adesea folosite în alte texte vechi românești, de exemplu: „*Spînzurat în mijlocul a doi tilhări*” (vezi DLR, sub cuvîntul *mijloc*).

8.2.0. Pentru prepoziția *den* ('din'), vezi I. 2.6.1.

8.3.0. Prepoziția *de* cu sensul 'care' este întâlnită în exemplu ca: „*Vătahul de pușcărie de era cu Iosif*”, în ms. 4 389 (40, 4); „*O sor de o chiema Thamma*”, ms. 4 389 (36, 22); „*Feciorii de-i vei naște*”, în ms. 4 389 (48, 6); „*Cercei de aur de trăgea cîte o drachmă*”, în ms. 4 389 (24, 22).

8.4.0. În BB, Fac., prepoziția *pre* apare de aproape 950 de ori. Varianta mai nouă, fără -r-, care a devenit ulterior normă a limbii literare, este atestată în acest text abia de 35 de ori: *pe*. Norma literară veche, cu *pre*, se menține și în cele două manuscrise, 45 și 4 389.

8.5.0. În cazul prepoziției *pren* (<*pre+in*), constatăm că în BB, Fac. varianta *pren* cunoaște cele mai multe ocurențe, 12; *pen*, fără -r- (ca *pre-pe*, din paragraful precedent) are 4 ocurențe, iar varianta care s-a împus în limba literară modernă, *prin*, numai 3 ocurențe. Spre deosebire de cuvintele 'normale', de tipul *mente*, *credență*, închiderea la i a lui *e+n* din aceste prepoziții a avut loc mai tîrziu (vezi I. 2.6.1).

8.6.0. Prepoziția *preste* (<*pre+spre*) are, în această formă, 24 de ocurențe în BB, Fac., în timp ce forma actuală, fără -r-, are 31 de ocurențe. Prin urmare, tendința spre formă din norma literară actuală să facă progrese vizibile. În ms. 4 389, a fost înregistrată și varianta mai veche *prespre* (Fac., 9, 19).

8.7.0. Prepoziția *după* (<lat. *de+post*) cunoaște în BB, Fac. aproximativ 160 de ocurențe în această formă. Totuși, normă sudică, muntenească, preluată din grajuri, este și ea reprezentată în acest text prin variantele *dupe* și *dupre*. Ultima formă a rezultat prin amestecul dintre *după* și *dă pre*, și are circulație prin graiul muntenesc și transilvănean. A doua, *dupe*, provine din

dupre, prin căderea lui -r-, ca în cazurile precedente : *pre-pe*; *pren-pen*; *presle-peste*.

Varianta *dupe* 'după' este atestată în BB, Fac. de 6 ori (5, 4; 22, 17; 30, 41; 34, 22; 50, 6, 6), iar *dupre* 'id.', de 22 de ori (vezi Indicele de cuvinte, s.v.). Raportate la cele 160 de ocurențe ale formei literare actuale, *după*, variantele *dupe* și *dupre* sunt destul de multe la număr (28 de ocurențe). Ele au fost cu siguranță introduse de dijtoristorii muntenești în locul variantei *după* din textul de proveniență moldovenească. Într-adevăr, în ms. 45 întâlnim în aceste 28 de cazuri cu *dupe* și *dupre*, din BB, de 21 de ori forma *după*: 4 din 5 ocurențe, în cazul *dupe*, și 17 din 22 de ocurențe, în cazul *dupre*. De cîteva ori, apar în ms. 45 alte construcții. Dar, în mod surprinzător, în 3 cazuri se întâlnește și în acest text varianta muntenească *dupre* (5, 10, 13; 15, 8). Ea nu se poate explica decât prin intervenția copistului muntean, într-un text a cărui normă era *după*. Tot *după* caracterizează și textul ms. 4 389, în care variantele muntenești *dupe* și *dupre* nu apar în cartea *Facerea*.

Confuzia dintre *dupe* și *de pe*, existentă în unele graiuri populare sudice, se întâlnește o singură dată și în BB, Fac., 27, 17 : „Ca năspul cel dupe fără murei”.

8.8.0. Prepoziția *prejur+acuzativul*, atestată ca atare la Miron Costin și Dosofetei (vezi H. Tiktin DRG, sub *jur*), cunoaște în BB Fac. 5 ocurențe, fiind preluată, cu siguranță, din textul ms. 45. Aici ea are africata -gi- : „*Pregiur lăr*”, în BB (13, 13; în ms. 45: „*Pregiur lără*”); „*Pregiur stejarul de la Mamvri*”, în BB (13, 19; în ms. 45: „*Pregiur stăjarul*”); „*Pregiur brașile lui*”, în BB (27, 16; în ms. 45: „*Pregiur brațele lui*”); „*Pregiur el*”, în BB (37, 23; în ms. 45: „*Pregiur el*”); „*Pregiur grumazul lui*”, în BB (41, 52; în ms. 45: „*Pregiur grumadul lui*”).

Cu valoare temporală, *pregiur* apare în ms. 45, Fac. : „*Pregiur apusul soarelui*” 'spre apusul soarelui' (15, 12).

Prepoziția compusă *pen împrejurul+genitivul* a fost consemnată în BB, Fac. în 35, 5 („*Pen împrejurul lor*”) și 41, 48) „*Pen împrejurul ei*“). Echivalentul ei în ms. 45 este *prenpregiurul+genitiv*. Ultimul cuvînt, alături de *împrejurul*, sunt folosite și ca substantive (vezi IV. 2.3.48., sub *hotar*).

8.9.0. Prepoziția *supt* (<lat. *subitus*) apare ca atare în toate cele 17 ocurențe din BB, Fac. Nu am întîlnit însă în această carte varianta *sup*, pe care H. Tiktin, DRG, s.v. o găsește în altă parte a BB (Jes., 3, 5), și care stă la baza actualei forme literare *sub*. În ms. 45, acest cuvînt are -u în 16 ocurențe : *suptu*.

9. CONJUNCTIA

9.1.0. Conjuncția (și adverbul) *au* (<lat. *aū*) cunoaște în BB, Fac. 20 de ocurențe. Probabil că aceeași situație există și în ms. 45. În ms. 4 389, se întâlnește în 5 cazuri *sau* (probabil din lat. *seu+au*). Tot în acest din urmă text, *au* apare în propozițiile interogative terminate în *au ba?* (24, 21; 27, 21; 37, 32; 42, 16; la fel și în BB și în ms. 45).

9.2.0. Conjuncția *sau* cunoaște în BB, Fac. numai 5 ocurențe, în ms. 45, numai 3 (aici, în cele două cazuri pînă la 5, apare *au*). O utilizare ceva mai ridicată se întâlnește în ms. 4 389, dar nu dispunem, din păcate, de date statistică în acest caz. Conjuncția actualmente foarte mult folosită în limba literară *ori*, precum și varianta ei mai veche *veri*, nu apar niciodată în vreunul din cele trei texte studiate.

9.3.0. Conjuncția *căce* 'pentru că' 'căci' apare destul de des în textul BB și în ms. 45. În multe cazuri, este precedată de *pentru* : „*Am zis pentru căce cîndai să nu*

mor pentru dînsa”, în BB, Fac. (26, 9). Conjuncția *pentru căce* mai este atestată în : 20, 9; 26, 9; 29, 15; 31, 26, 35; 32, 32; 38, 14; 41, 32; 42, 1; 44, 5. Cam tot la fel de mult folosită este varianta *pentru căci*, în BB, Fac. : 19, 9; 20, 7; 25, 28; 26, 5, 22; 30, 18; 31, 30; 38, 29. Din textul ms. 4 389, consemnăm următorul exemplu : „*Si voi pune să mîncă și după aceasta vej trîce la calea voastră pentru căci v-aș abătut pre aici*” (18, 5).

9.4.0. Conjuncția *căci* că 'căci', pentru că' este folosită de cîteva ori în ms. 4 389 : „*Căci că den vînatul lui era mîncarea lui*” (25, 28; vezi și 26, 5; 31, 35).

9.5.0. Conjuncția *ce* (<lat. *quid 'was?*, sau *quin 'vielmeh'*) apare în BB, Fac. în 20 de ocurențe (vezi Indicele de cuvinte). Varianta actuală *ci* se întâlnește o singură dată în BB, Fac. : „*Ci-i adu aminté de mine*” (40, 14), pe cînd cele două manuscrise au în acest caz tot *ce*. Dar *ci* există deja în limba veche, cum se poate vedea din H. Tiktin, DRG, s.v. Valoarea din citatul de mai sus este 'so... doch', ca în Eminescu : „*Ci nu-mai nu te mînia, Ci slai cu binisorul*”.

9.6.0. Conjuncția *de*, introducind propoziții de scop, se întâlnește într-un exemplu ca : „*Si turnă de adăpă toate cămilele*”, în ms. 4 389 (24, 20). În același text, se mai găsește construcții similare și în 24, 23; 26, 30; 27, 13; 37, 14; 46, 31.

9.7.0. Conjuncția *decii* (și *deci*) este folosită mai des în ms. 4 389, confundându-se uneori cu adverbul *de-acii*, din care provine. Este atestată în acest manuscris în : 27, 8 (aici *deci*); 24, 46, 49, 59; 27, 45; 40, 23; 43, 11. Valoarea adverbială este prezentă în : [„*De acei*] se întoarce Iosif în Eghipei”, în ms. 4 389 (50, 14). În BB, Fac., *decii* apare o singură dată, iar *deci* de 11 ori.

9.8.0. Conjuncția *deaca* are în BB, Fac. 3 ocurențe, iar *deca*, 9 (vezi Indicele de cuvinte). Varianta *dacă* nu există în acest text. Dar ea cunoaște în ms. 45 11 ocurențe. Editorii BB au eliminat-o din textul tipărit, de unde rezultă existența a două norme în epocă : una moldovenească cu *dacă*, devenită mai tîrziu literară, și alta muntenească cu *deaca*, respectiv *deca*. Norma muntenească se reflectă și în ms. 4 389, care are numai forma *deaca* (18, 2, 3; 24, 30; 26, 18; 27, 34; 29, 10, 13; 34, 7; 38, 29; 39, 14, 18, 19). Alte amânunte, la I. Gheție, BDRL, p. 177–178).

9.9.0. Locuțiunea conjuncțională *deaca vrême ce 'deoarece'* apare numai în ms. 4 389, Fac. : 19, 19; 22, 16, 23, 13; 41, 39; 45, 28. În ultimul caz : „*Mare lucru iaste acesta, deaca vrême ce iaste fiu-mieu Iosif viu!*” N.A. Ursu, *Un cărturar pușin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea : Daniil Andreian Panoneanul*, în „Cronica”, XVI, nr. 43 (821), din 23 oct. 1981, p. 5, 8, invocă această locuțiune conjuncțională, pe care o mai întâlnește și în *Îndreptarea legii*, în *Învățările lui Neagoe Basarab* și în romanul *Varlaam și Ioasaf*, alături de ms. 4 389, printre argumentele filologice și lingvistice în sprijinul paternității cărturarului menționat asupra traducerii *Vechiului Testament* din acest manuscris 4 389. Adăugăm că ea mai apare și în *Mărgăritare* (1746), în H. Tiktin, DRG, p. 1 781, col. 2, sub *vreme*.

9.10.0. Conjuncția *să* (<lat. *sī>se, ca în *vecin<vicinus**) 'dacă' este prezentă în ms. 45 : „*Să vei în slină*” (13, 9); „*Să vei putea număra pre élle*” (15, 5); „*Să nu ar fi Dumnedzăul părintelui meu*” (31, 42). Ea mai apare și în : 17, 7; 18, 3; 24, 818. Considerată drept o trăsătură arhaică în textul moldovenesc de proveniență milesiană, această conjuncție a fost eliminată din BB și înlocuită prin conjuncția *de*. În ms. 4 389, alături de *de* apără, uneori și *deaca*, pe care îl întâlnim în locul lui *de* și în locuțiunea conjuncțională *deaca vrême cē*, din paragraful precedent.

10. INTERJECTIONA

10.1.0. Interjecția *iată!* (cf. alb. *játe*, sl. *eto*; echivalentul grecesc este *ἴδού* 'voici, voilà' cunoaște în textul BB, Fac. 93 de ocurențe. Foarte probabil că același număr de ocurențe există și în ms. 45 și 4 389. În 5 ocurențe, BB și ms. 45 conțin sintagma *iată eu!* 'iată-mă!', care reprezintă în română echivalentul gr. *ἴδούς ἔγω*, lat. *adsum*!, germ. *hier bin ich!*, sl. *съзъмъ* (BB, Fac. : 22, 1, 11; 27, 1, 18; 37, 13). În ms. 4 389 întâlnim aceeași sintagmă în primele 4 ocurențe menționate din BB și ms. 45; dar în 37, 13 apare aici cuvântul *bucuros*!

În BB, Fac., 42, 28, *iată* este urmat de pronumele neaccentuat în acuzativ, masculin: *iată-l!*, formă prezintă și în ms. 4 389, *ibid.* În ms. 45, echivalentul este *iată-lăi!* Pe de altă parte, în BB, Fac., 18, 9, apare *iată-o!*, cu pronumele neaccentuat feminin în acuzativ, cărei și corespunde în ms. 45 *iată-o!* În cazul formei cu pronumele masculin din ms. 45, -ăi din *-lăi* a rezultat prinț-o modificare a lui *si=e este*. După acest model, Dosoftei a creat variante noi și pentru persoanele I și a II-a singular și pentru persoana a III-a singular feminin: *iată-măi*, *iată-tei*, *iată-oi*, în care -i este, cum spune H. Tiktin, DRG, p. 749, sub *iată*, „neorganic“ („mit unorganischem -i“). Dacă este adeverată observația lui H. Tiktin cu privire la rolul lui Dosoftei în crearea formelor menționate, atunci prezența în ms. 45 a formei cu pronumele feminin -o urmat de un -i „neorganic“ constituie un fapt lingvistic cu totul remarcabil, care vine în sprijinul părerii că textul ms. 45 a cunoscut o revizie din partea lui Dosoftei și a unor cărturari din jurul acestuia, părere susținută de N.A. Ursu. Exemplele invocate de Tiktin din Dosoftei se găsesc în *Vieșile Sfinților*, din sept. 4; aprilie 28; sept. 29.

Nu putem să dămăca textul de proveniență moldovenescă folosit la tipărirea BB conținea formele *iată-lăi* și *iată-oi*, dar constatăm că în BB Fac. aceste variante moldovenesci nu apar. Dacă vor fi existat, ele au fost cu siguranță eliminate de diortositorii bucureșteni, ca fiind prea aberante față de norma muntenească.

III. FORMAREA CUVINTELOR

1. SUFFIXE

1.1.0. Sufixul *-aci(u)* (<lat. *-ax*, *-acis+sl. ač*) se întâlnește în derivatul *hrăncaci*, care însă nu are sensul 'mîncăciós', ci, calchiind gr. *κτηνότροφος*, înseamnă 'cel care crește sau care ține animale'; vezi IV. 2.2.32, sub *hrăncaci*.

1.2.0. Sufixul *-ăreł* (<lat. *-aricius*; Pascu, *Suf. rom.*, p. 104) este întâlnit în derivatul *cuvînlăreł* 'care posedă însușirea de a cuvînta', în: „*Oile cele cuvînlărełe*“, în ms. 45 (Pref. M., p. 1). Există la Dosoftei, Amiras (vezi H. Tiktin, DRG, s.v.).

1.3.0. Sufixul *-ciune* (<lat. *-tione[m]*; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 23), (-iciune) apare în derivate ca: *în-trebăciune* 'întrebare', în ms. 4 389 (43, 7); *puteciune* 'putere virilă', în exemplul: „*Fu în puteciune*“, în ms. 4 389 (49, 3); *smericiune* 'smerenie, suferință', în ms. 4 389 (41, 52); *desfășăciune*, în „*Grădina desfășăciunii*“ 'paradis, rai', ca după gr. (ἡ) *τρυφή*, -ῆς 'mollesse, bonne chère, delices; plaisir, luxe', folosit în sintagma ἐκ τοῦ Περρᾶς εἰσεν τῆς τρυφῆς, în BB, Fac. și în ms. 45 (3, 23, 24); *întristăciune*, în: „*Zicăc întristăciunii măle*“, în ms. 4 389 (35, 3); *împuțăciune* 'ocără, oprobriu' în:

„*Dăschise Domnul pînțecile mieu și au luat împuțăciunea mea*“, în ms. 4 389 (30, 23).

1.4.0. Sufixul *-icos* (G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 75–76) se întâlnește în derivatul *întunicios*, -cioasă, din: „*Frică întunicioasă mare căzu pre dînsul*“, în BB, Fac. (15, 12; în ms. 45: *întunecoasă*), de la verbul *a întuneci*, atestat în DA.

1.5.0. Sufixul *-ie* (<lat. *-ia; lat. *-ilia*; gr. *-λεῖα*; sl. *-ia*; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 180–189; V. Arvinte, Român, românesc, România. *Studiu filologic*, p. 174–183) se întâlnește în derivate ca: *elinie* 'limba elină', în: „*Iară Nicolae [Milescu] vrînd să aducă și el cartea aceasta den elinie la rumânie*“, în ms. 45 (Cuv., p. 2, col. 2); *rumânie* 'limba românească', în: „*Nefiind alta scoasă la rumânie*“ (*ibid.*); *slovenie* 'limba slavonă'; versiunea slavonă a Bibliei, în: „*Precum se aſlă la slovenie*“ (*ibid.*).

1.6.0. Sufixul *-înăd*, variantă a lui *-inăd* (<lat. *-entia*; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 43–45), se întâlnește în derivatul *pricepînăd*: „*După pricepînă ta*“, în ms. 4 389 (C1, p. 2).

1.7.0. Sufixul *-toriu* (-itoriu), fem. *-toare* (<lat. *-torius*; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 129) formează derivate ca: *bătătoriu* (de *ciocane*) 'faur', 'fierar', în BB, Fac., și în ms. 45 (4, 22; în ultimul text: *bătător de ciocan*); este un calc după gr. *σφυροκόπος* 'qui travaille au marteaú'; *năcăjitor* 'înșelător, 'mîncinos', în ms. 4 389, Fac. (27, 12); *pre<puitoriu>* 'traducător', în ms. 4 389 (C1, p. 1); *strigătoriu* 'craicnic, pristav', în ms. 45 (41, 43); *tiritoriu*, în: „*Vite tiritoare*“, 'reptile, vietăți care se tirăscă', în ms. 45 (1, 21); *viitor* 'care vine, venind': „*Văduză cämilele viitoare*“, în ms. 45 și în BB (24, 63; dar în ms. 4 389: „*Văduză cämilele viind*“); este, în primele două texte, un calc după gr. *ελδε καμῆλον* ἐρχομένας; *visuitor* 'care visează', în: „*Iată, visuitorul acela vine*“, în ms. 45 (37, 19 [18]); *despuitoriu*, în: „*Despuitoriu, Doamne!*“, în ms. 45, Fac. (15, 2); „*Despuitoroare Doamne!*“, în ms. 45, Fac. (15, 8).

1.8.0. Sufixul *-şag* (<magh. *-ság*; G. Păscu, *Suf. rom.*, p. 414), în varianta *-uşag*, apare în derivatul *furtuşag*: „*Eu plăteam de la mine furtuşagurile dzilei și furtuşagurile nopții*“, în ms. 45, Fac. (31, 39).

1.9.0. Sufixe verbale *-a* și *-i*. La conjugarea I, de la temelie s-a format verbul *a întemeliā*: „*Toată legea noastră cu aceasta să întemeliăză*“, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 1); de la *adevără*, a (se) *adevără* 'a se confirma': „*Și să adevără farina și pestera care era într-insă a lui Avraam*“, în BB, Fac. (23, [20] 19; în ms. 45: *adeveri*); de la *samar*, a *însămără* 'a pune samarul pe un animal', în BB, Fac. (22, 3). La conjugarea a IV-a, de la *povață*, a *povăți*, iar din acesta, subst. *povășitori*, în BB, Fac. (49, 10; în ms. 45: *povășitorii*); de la *obicei*, a *obiciuī*: „*Pren a domnului bune obicee obiciuiescă și fi supuereea acestuia cuvînt*“, în ms. 45 (Pref. M., p. 1).

2. PREFIXE

2.1.0. Prefixul *în-*, *îm-*. Verbul *a* (*se*) *înmulți* cu noaște în BB, Fac., 19 ocurențe, în timp ce varianta fără prefix, a (se) *mulți*, 10. Verbul *a plini* apare în BB, Fac. de 4 ori, în timp ce varianta cu *îm-* nu este înregistrată niciodată. În ms. 4 389 (C1, p. 1), adj. *suflat*, pentru *însuflat*, se întâlnește în: „*Aceasă sfîntă și de Dumnezeu suflată carte*“. Alte exemple: *a* (*se*) *înmulta*, în ms. 45 (26, 17), față de *a* (*se*) *muta*, din BB, Fac. (*ibid.*); *a se îndesloinici*, în ms. 45 (Pref. M., p. 2).

2.2.0. Prefixul *s-* apare în verbul *a sărîma*, în BB, Fac. în 2 ocurențe, în timp ce varianta fără prefix, *a sărîma*, în 3 ocurențe. Verbul *a sîrși*, cu *s-* din etimonul slav, apare ca atare în ms. 45, dar în BB, Fac.,

cunoaște și o atestare fără *s-*, a *fîrși* : „*Să fîrși apa den foale*” (21, 15) (фършъ).

2.3.0. Prefixul *a-* apare la verbul *a apipăi* (<sl. *pipati*), în : „*Te voi apipăi*”, în ms. 45 (27, 21), pe cind în BB, Fac. se întâlnește, în 3 ocurențe, varianta *a pipăi*.

IV. VOCABULARUL

1. CUVINTE PROPRII LIMBII ROMÂNE VECHE; CUVINTE PUȚIN CUNOSCUTE SAU PĂSTRATE ÎN ANUMITE ARII DIALECTALE

1.1.0. Elemente de origine latină. În ordine alfabetică, urmează o serie de cuvinte care prezintă un anumit interes istoric, dialectologic, semantic, etimologic etc.

1.1.1. *agru* (<lat. *ager, agrum*) este folosit în ms. 4 389 cu sensul 'gorj, tarină, pămînt cultivat' în 12 ocurențe (Fac.: 23, 9, 11, 13, 17, 17, 17, 20; 25, 9, 10; 30, 16; 49, 29, 32). În BB, Fac. și în ms. 45, cuvîntul folosit este *farină*: în BB, cu 18 ocurențe, iar în ms. 45, cu 16 ocurențe. Diferența de 6 atestări mai puțin din ms. 4 389 se explică prin apariția în acest text a cuvintelor *cîmp* (3 ocurențe: 27, 27; 30, 14; 39, 5), *farină* (1 ocurență) și a sintagmei *loc de arătură* (33, 19). Într-un loc, nu apare conceptul de care ne ocupăm.

Apariția cuvîntului *agru* într-un text de la sfîrșitul secolului al XVII-lea este mai puțin obișnuită, deoarece acest termen caracterizează limba secolului precedent, cum se poate vedea din datele oferite de DA și din O. Densusianu, *ILR*, II, p. 313, precum și din alte surse. Cîteva atestări moderne provin din Banat și din nord-vestul Olteniei (vezi CDDE, nr. 22) și este posibil ca baza dialectală a celui care a făcut traducerea acestei variante a *Vechiului Testament* să fi avut acest termen. Dar mai degrabă este de admis că traducătorul s-a lăsat influențat de modelele străine: cel latinesc, care are cuvîntul *ager*, *agi* în toate ocurențele menționate, precum și cel grecesc, cu ó ἄγρος, prezent în aceleasi locuri din cartearea *Facerea*, ca și *agru* din ms. 4 389.

1.1.2. *arete*, pl. *areți* 'berbece' (<lat. *aries, artem*) se întâlnește în BB și în ms. 45 cu forma nearticulată de plural, *areți* (31, 12; 32, 14) și cu forma articulată de plural, *areții* (31, 10). În ms. 4 389, este folosit o singură dată (32, 14). În alte 6 ocurențe, cele trei texte de care ne ocupăm folosesc termenul *berbec(e)* (<lat. *vervez, -cem*).

1.1.3. *arină* 'nisip' (<lat. *arēna*), în : „*Ca arina pămîntului*”, în ms. 45 (28, 14). Pentru acest concept, în alte 5 locuri din ms. 45 apare cuvîntul *năsip*, întocmai ca în BB, Fac. și în ms. 4 389.

1.1.4. *arm* 'partea de sus a piciorului, în interior' (<lat. *armus* 'der oberste Teil des Oberarms, Schulterblat, Vorderbug der Tiere; vezi Walde-Hofmann, *LEW**, I, p. 69) este atestat în BB, Fac.: „*Pune-l mîna ta supr armul meu*” (24, 2); „*Supt armul lui Avraam*” (24, 9). În ms. 45 apare, în ambele locuri, *stinghe*, iar în ms. 4 389, *șold*, în 24, 2 și *coapsă*, în 24, 9 (Cf. și DLRLV, s.v.).

1.1.5. *aşa* ! 'adăvarat, da !' (<lat. *eccu[m]+sic*) se întâlnește în ms. 45, Fac.: „*Si dzise Dumnedzău cătră Avraam : Aşa ! Iată Sarra, fămîlia ta, va naște fie fîcior*” (17, 18; la fel și în BB). *Aşa* traduce gr. *vai* 'certes'; 'fürwahr, wahrlich, ja', iar această accepție a rom. *aşa* este atestată în română veche și în cea modernă

pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, în graiurile populare fiind în uz pînă astăzi (vezi P. Miron, *Rumanisch „da“*, în *Romania historică et Romania hodierna, Festschrift für Olaf Deutschmann*, herausgegeben von Peter Wunderli, Wulf Müller, Frankfurt/M.-Bern, 1982, p. 107–115).

1.1.6. *a cura* 'a curăti (de coajă)' 'a beli' (<lat. *curo, -are*) a fost folosit în 3 ocurențe în textul BB, Fac. (30, 37, 37, 38), în locul verbului *a beli*, din ms. 45. Ultimul cuvînt apare și în ms. 4 389. (Cf. și DLRLV, s.v.).

1.1.7. *a custa* 'a trăi, a fi în viață' (<lat. *consto, -are*) este folosit o singură dată în ms. 45: „*Tatăl vostru cel bătrîn... cum custă ?*” (Fac. 43, 27). Copistul muntean al manuscrisului a adăugat pe margine sinonimul *trăiește*. Cuvîntul *a custa* era folosit în mod curent în scrierile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea din Moldova, Banat, Transilvania de sud-vest, Crișana, cum rezultă din datele oferite de DLRLV, s.v.

1.1.8. *despuitoriu* 'stăpinitor' (<lat. *despuns* 'a stăpini' <lat. *dispōno, -ere*): „*Despuitoriale, Doamne !*”, în ms. 45, Fac. (15, 2); „*Despuitorare, Doamne !*”, ms. 45, Fac. (15, 8).

1.1.9. *a dezvoalbe* 'a se desprinde de ceva, a se desface' a fost întlnit în : „[Ei] se închipuiesc (= se asemănă) celor ce călătoresc pre căi rătăcite și neumbrate și nu pot nicidecum dăzvoalbe să se îndirepteze”, adică „nu se pot desprinde, desface de ceva”. Verbul a fost creat cu prefixul *des-* (dez-, dăz-) adăugat unui radical care există și în *învolabe* 'a rostogoli, a (se) răsuci, a se face sul', acesta din lat. *involvero, -ere*. Altfel spus, prefixul *în-* a fost substituit prin prefixul *des-* (dez-), iar sensul s-a inversat: de la 'a răsuci, a face sul', s-a trecut la sensul opus 'a derula, a desfășura'; figurat 'a (se) desprinde', a (se) desface de ceva'. Cum a arătat H. Tiktin, *DRG*, p. 541, 850, de la participiul **involtus* al lat. *involvere*, devenit în română *învolt* 'voll, gefüllt' (=plin, umplut), și de la verbul *a se învoltă* 'sich ballen' (=a se strînge, a se face bulgăre, cocoloș), s-au creat, prin același procedeu constând în substituirea sufixului *în-* prin sufîxul *des-* (dez-), adj. *dezvolt* 'ungefüllt' (despre flori : 'nebătut, cu petale mai rare, „neinvolt“, neplin') și verbul *a dezvoltă*, devenit apoi termen abstract, filozofic.

Deoarece ms. 4 389 datează cam din perioada cuprinsă între 1665–1680 (după N.A. Ursu), se poate spune că acum avem prima atestare a vb. *a dăzvoalbe*.

1.1.10. *a ima* 'a murdări' (<lat. *limus* 'noroi, murdărie'), în : „*Si imară haina cu singele [iedului]*”, în ms. 45, Fac. (37, 31 [30]). Pe margine, de aceeași mînă, este scris sinonimul *întinără*. În BB, Fac., este folosit cuvîntul *unseră*, iar în ms. 4 389, *mînjiră*. Verbul *a ima* este frecvent folosit, împreună cu deriveata ca *imare* 'murdărie', *imăciune*, de scriitorii moldoveni ca Dosoftei, Cantemir, Nicolae Costin (vezi DLRLV, s.v.).

1.1.11. *a îngreca* 'a rămîne gravidă' 'a însărcina' (<lat. **ingrēvīco, -are*, din **grevis* [rom. *greu*] = lat. cl. *grāvis*) a fost înregistrat numai în textul ms. 4 389, Fac., *îngrecă* : 16, 4; 25, 21; 29, 32, 33, 34; 30, 5, 7, 10, 19; 21, 2; 29, 35; 30, 23; 38, 3, 4; *îngrecind* : 4, 1; 29, 32; 30, 23); *îngrăcind* (4, 17); *îngrecară* : 19, 36. În cîteva cazuri, apare în acest text și sinonimul *a zămisli*.

1.1.12. *a mîneea* 'a se trezi dis-de-dimineață' (<lat. *manīco, -are*) există în toate cele trei texte studiate: BB, Fac., 19, 27; 20, 8: „*Si mîneea*”; în ms. 45, *ibid.* : „*Si se mîneea*”. Gerunziul *mîneel(u)* apare în cap. 19, vers. 2, din BB, Fac. și din ms. 45, precum și în 19, 27, din ms. 4 389.

1.1.13. **mînecate**, s.n. 'foarte de dimineață', 'disde-dimineață' (<*a mîneca*) : „*Și cîndu se fêce mînecate*”, în ms. 45, Fac. (19, 15).

1.1.14. **a mește** 'a turna în pahar', 'a servi o băutură' (<lat. *mîscere, CADE, s.v.) : „*Și vei da paharul lui Iaraò în mîna lui și după boieriiia ta cea mai denainte, după cum erai mescind*”, în BB, Fac. (40, 13). În ms. 45 : „*Erai păhănicind*”, în PO : „*Erai păhănic*”; în ms. 4 389, altă construcție.

1.1.15. **a numeni** 'a denumi, a da nume' [<lat. *nomen*, pl. *nominâna*, cu *ō>u*, poate și sub influența lui *număr* 'nombre' <lat. *numerus*, -um; cf. *cōtem*>*cute*; *scōria*>*zgură*; *mōrus*>*mur*; *mōra* (n. pl.) >*mură*. Influența lui *număr* s-a exercitat, cu siguranță, și la plural, având ca rezultat schimbarea formei *numene* (<*nominâna*) în *numere* (a contribuit și analogia cu alte pluriile în -re); de la pluralul *numere* 'nume', s-a refăcut singularul *nume* (CDDE nr. 1 258). Verbul arhaic și regional *a numeră* 'a numi' (atestat în Cod. Voron. provine de la pluralul *numere* 'nume' (sau din lat. *nominare*), verbul *a numeni*, de care ne ocupăm, de la pluralul *numene* 'nume', iar verbul *a numi*, astăzi general folosit, de la singularul *nume*. Există și substantivul neutru (*un*) *numere* (sg.) 'nume' – (*două*) *numere* (pl.), precum și (*un*) *numene* (sg.) – (*două*) *numene* (pl.)] : „*O numeni Lavan Movila Mărturiei, iar Iacob o numeni Movila Mărturilor*”, în ms. 4 389 (31, 47; vezi și 1, 5, 8, 10; 2, 19). Fiind caracteristic pentru textul ms. 4 389 și aflându-se și în pasajele traduse de Panoneanul din *Îndreptarea legii*, verbul *a numeni* a fost folosit drept argument de către N.A. Ursu, *Un călător puțin cunoscut...*, p. 5 pentru a atribui lui Panoneanul calitatea de traducător al acestei versiuni a *Vechiului Testament*. Precizăm că în acest text (ms. 4 389), precum și în ms. 45 și în BB, Fac., celălalt verb, folosit astăzi, *a numi*, cunoaște mult mai multe ocurențe (54 de ocurențe în ms. 4 389; 61 de ocurențe în BB și, probabil, tot atât de în ms. 45).

1.1.16. **numere**, pl. *numere* (și *numerii*), s.n. 'nume' (vezi cuvântul precedent) caracterizează limbă din textul ms. 45 : „*Și numi Adam numere tuturor dobitoacelor*” (Fac., 2, 20); „*Acăstea-s numerile fiorilor lui Israîl, pre numele rudenilor lui*” (25, 13). Este de remarcat prezența în același context a ambelor forme: *numere* și *nume*. În nota marginală, scrisă de aceeași mină, în dreptul cuvântului *numerile* din versetul de mai sus, apare forma *numele*. Este evident că Dimitrie din Cîmpulung, copistul manuscrisului 45, a intervenit în acest caz, ca de altfel în multe alte locuri, arătând că forma „corectă”, după norma sa literară, este *numele*, nu *numerile*. Din ms. 45, mai dăm încă un exemplu: „*Și le numi pre înse [sintinile] cu numere și numerile carele li-au numit Avraam, tatăl lui*” (Fac. 26, 18).

Editorii *Bibilei de la București* au înlocuit sistematic varianta *numere* cu forma *nume*, cel puțin în cartea *Facerea*.

Merită să fi scos în relief faptul că forma *numere* (există și un singular *număr*, cu sensul 'nume'), atestată și în textele rotacizante (*numere*, *numerele*; în acest caz s-ar putea invoca și rotacismul lui *n* intervocalic: *numene*>*numere*), apare numai în textele de proveniență moldovenească, de pildă la Varlaam, în Herodotul de la Coșula (aici sunt 9 ocurențe, vezi L. Onu și Lucia Sapcaliu, *Herodot*, Glosar), la N. Coștin, la Dosoftei, D. Cantemir, Amfilohie Hotinul (vezi DLR, s.v.). Prin urmare, s-ar putea vorbi de o trăsătură lexicală e caracteristică variantei moldovenești a limbii literare vechi, cu punctul de plecare poate fi în textele rotacizante, aşadar de un nou fapt lingvistic care s-ar alătura celor invocate de G. Ivănescu în lucrările sale, în sprijinul acestei idei.

1.1.17. **rost** 1. 'limbă', 2. 'gură' (<lat. *rostrum* 'cioc', 'bot', '(la om) gură', în : „*Și era pămîntul un rost și un glas la loți*”, în BB, Fac. (11, 1; în ms. 45 : *rostu*; în ms. 4 389 : *gură*, după sl. *oțeta* 'gură'); „*Iată un neam și un rost tuturoră*”, în BB; Fac. (11, 6; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: lipsesc textul); „*Au turburat Domnul rosturile a tot pămîntul*”, în BB, Fac. (11, 9; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: *gura*). Sensul 'gură' el lui *rost* se întâlnește în : „*Pre rostul tău va asculta tot norodul*”, în BB, Fac. (41, 40; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389). În versiunile grecească și latinească, pentru conceptul 'limbă' apar denumiri care au sensul fundamental 'buza': gr. *χειλος*, lat. *labia*.

1.1.18. **semnat**, -ă, adj. 'însemnat, prevăzut cu un semn'; și *nesemnat* 'neînsemnat' (<lat. *signo*, -āre), în : „*Cele nesemnate [ile] ale lui Lavan, iar cele semnate ale lui Iacob*”, în ms. 4 389 (30, 42).

1.1.19. **a (se) spămînta**, fără -i, preluat din *spăimă*, vb. 'a spăima' (<lat. **expavimentare*): „*Să spămîntă*”, în ms. 45 și în BB (28, 17; 32, 7; 42, 28; aici numai în BB); „*M-am spămîntat*”, în ms. 45 și în BB, Fac. (3, 10); „*Să spămîntară*”, *ibid.*, 42, 35; 42, 28, numai în ms. 45. În ms. 4 389: „*Se spămîntă*” (42, 28).

1.1.20. **a șchiopăta** (<lat. **excloppico*, -āre), în : „*Văcile să șchiopătează*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (33, 13); „*Boii șchiopătează*”, în ms. 4 389 (*ibid.*). În acest din urmă text apare și forma *a șchiopa* (< *șchiop* sau din lat. pop. *excloppo*, -āre): „*El șchiopa cu soldul său*” (32, 31).

1.1.21. **a (se) zbea** (despre apă) 'a se suge, a se retrage, a scădea, a se scurge' (<lat. *exbibō*, -ēre, sau de la *a bea*, cu *s-*; vezi H. Tiktin, DRG, s.v.): „*Și să zbea apa mergind pre pămînt, să zbea și să împușina*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (8, 3); în ms. 4 389: „*Începu apa a se scură*” (8, 3).

1.2.0. Elemente slave.

1.2.1. **boz** 'idol' (<vsl. *bozi*, pl. al lui *bogū*) cunoaște 7 ocurențe în BB, Fac. și în ms. 45 (aici e scris cu *dz*).

1.2.2. **ciniie** 'unelte, scule, instrumente'; 'obiecte, lucruri'; 'avuție' (<sl. *cinije*, cf. polon. *czyn* 'Gerăt', *naczynie* 'vas, unealță'): „*Ia-ți ciniia la, arcul și tulba*”, în ms. 45, Fac. (27, 3; la fel și în ms. 4 389); „*Că ce ai cercat toate ciniile casei tale?*” (31, 37). Într-un loc, lui *ciniie*, din ms. 45, îi corespunde în BB, Fac. cuvântul *cort*: „*Iacob întâi calea ciniiei lui în munte*”, în ms. 45 (31, 25), respectiv „*Iacob au înfins cortul lui în munte*”, în BB, *ibid.* Textul grecesc are (ἱ) σκηνή 'cort'. După datele din dicționare, *ciniie* apare mai ales la scriitorii moldoveni.

1.2.3. **clucear** 'boier care avea în grija aprovisionarea cu alimente a curții domnești (cu legume, miere, unt etc.)' (<vsl. *ključari*): „*Cluceărul cel mare*”, în ms. 4 389, Fac. (40, 1, 2, 16, 22). În ms. 45: „*Cel mai mare preste pită*” (2, 16); „*Cel mai mare preste pâine*” (40, 22), iar în BB: „*Cel mai mare preste făcătorii de pîne*” (40, 1, 2, 16, 22); „*Făcătorului de pîne*” (40, 20).

1.2.4. **a se dodeci** 'a avea supărări, necazuri' (<vsl. *dodějati*): „*Și să porânci lui Iosif că tată-său să dodă iește*”, în ms. 45, Fac. (48, 1) și în BB, *ibid.*

1.2.5. **idol** 'divinitate păgână'; 'chip, statuie reprezentind o astfel de divinitate' (<vsl. *idolū*=gr. εἰδωλον), în ms. 4 389, Fac. 31, 19, 34, alături de sinonimul, la pl., *dumnezei* (5 ocurențe).

1.2.6. **a ispovedui** 'a spovedi' (<vsl. *ispovědati*, -děti; -dui< vsl. -dovati), în : „*Mă voi ispovedui Domnului*”, în BB, Fac., în ms. 45 (39, 35). În ms. 4 389: „*Voi mărturisi*”.

1.2.7. **a (se) jăleui** 'a (se) jeli' (Cf. rus. *žalkovati*, față de *a jeli*< vsl. *žaliti*, *željati*, sau de la rom. *jale*), în : „*Să se jăluiască*”, în ms. 4 389, Fac. (23, 2). În BB: *jăluiască*; în ms. 45: *jeluiască*.

1.2.8. lanțuh 'lanț (de aur)' (<sl. *lancuhū*, *lancugū*), în : „*Lanțuh de aur pregjur grumadzul lui*”, în ms. 45 (41, 42). În BB : „*Lanțul de aur*” (*ibid.*) ; în ms. 4 389 : „*Gherdan de aur pre cerbicea lui*” (*ibid.*).

1.2.9. mășcoi 'catir' [<vsl. *măskī* m., *măskā* f., bg. *măsk* m., *măskă* f., vrus. (<slavonă) *măskъ*, *măscata*, pl., 'Maultier'; alb. *mušk* 'Maultier'; cuvântul este de origine illyră; vezi M. Vasmer, *REW*, II, p. 123–124] este atestat în BB, Fac. (12, 16 ; 45, 23). În ms. 45, apare varianta *mușcoi* (*ibid.*). Ms. 4 389 are *catîr* (45, 23).

1.2.10. neobrezuit, vezi obrezui

1.2.11. nemernie 'străin, pribeg, care vine dintr-o străină, nomad' (<vsl. **namērinū* < **namēriti*, din care rom. *ă nimeri*), în : „*Strein și nemēnic sînt*”, în BB, Fac. (23, 4) și : „*Prișlef și nemēnic sînt*”, în ms. 45. În ms. 4 389 : *venetic*.

1.2.12. a nemernici 'a fi pribeg, venetic, a umbla nomad' (<*nemēnic*), apare numai în BB, Fac. : *nemernicescu* (49, 9 ; în ms. 45 : *prișleșescu*) ; *nemernicești* (17, 8 ; în ms. 45 : *prișleșești*) ; a nemernici (19, 9 ; în ms. 45 : a fi *prișlef*). Termenul lipsește în ms. 4 389, *Facerea*.

1.2.13. nemernicie 'starea de pribeg, de nomad' (derivat românesc, ca și cuvântul precedent, de la *nemēnic*), în : „*Să moștenești pămîntul nemerniciei*”, în BB, Fac. (28, 4) ; în ms. 45 : *pămîntul prișleșeniei* ; în ms. 4 389 : *pămîntul făgăduinței*.

1.2.14. a obîrși 'a duce (o acțiune) pînă la capăt' (<vsl. *obîršati*), în : „*Obîrșind, așă cupă în sacul lui Vînămin*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (44, 12). În ms. 4 389 : *sîrșind*.

1.2.15. obrezanie 'circumciziune' (<vsl. *obržanije*) în BB, Fac. și în ms. 45 (17, 12).

1.2.16. a obrezui 'a circumcidere' (<vsl. *obržovati*) cunoaște în BB, Fac. și în ms. 45 11 ocurențe. Uneori, apar expresiile a tăia imprejur, tăiat imprejur etc. De asemenea, există și adj. neobrezuit 'netăiat imprejur', în BB, Fac. și în ms. 45 (17, 14).

1.2.17. ocină 'moșie, avere care constă din pămînt, proprietate' (<vsl. *otîčina*), în : „*Peșteră întru ocină de mormînt*”, în BB, Fac. (50, 13). În ms. 45 : „*Avêre de mormînt*”.

1.2.18. posadnică; 'țiiatore', 'concubină' (<vsl. *posadnica*, cu schimbare de sufix; Tiktin, *DRG*, s.v.), în textul ms. 4 389, Fac. : 22, 24 ; 35, 22 ; 46, 20. Cuvântul apare însă în alte cărți ale BB (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.; DLRLV, s.v.), și probabil și ale ms. 45.

1.2.19. poslušanie 'ascultare, supunere, slujbă' (<vsl. *poslušanje*, influențat, sub aspect semantic, de *posluženje* 'slujbă', *poslužiti* 'a slui'), vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v., în BB, Fac. (29, 27). În ms. 45 : *poslușenie*. Nu apare în ms. 4 389, Fac.

1.2.20. a posluși 'a slui' (<vsl. *poslušiti*, vezi *poslušanie*), în *poslușăli* în BB, Fac. (29, 27) și *poslușești*, în ms. 45 (*ibid.*). În ms. 4 389 : *slujăsti*.

1.2.21. poslușnic 'slugă, slujitor, servitor' (<vsl. *poslušník* 'care ascultă', vezi *poslušanie*), se întâlneste în BB, Fac. și în ms. 45 (15, 3). În ms. 4 389 : *slugă*.

1.2.22. prisadă, pl. *prisăzi* 'pom. altoit' (cf. sîrb., slov. *presad* 'butaš', rus. *prisada* 'pom altoit', bg. *pri-sad* 'id.' ; vb. a *prásadi* <vsl. *présaditi*; la Dosoftei : „*Prásade ultuite*” etc., vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), în : „*Toate prisăzile care erau în agru*”, în ms. 4 389, Fac. (23, 17). În BB, Fac. și în ms. 45 : *copacii*.

1.2.23. pristaniște 'port la mare' (<vsl. *pristanište*), în : „*La pristaniștea corăbiilor*”, în ms. 4 389, Fac. (49, 13). BB, Fac. și ms. 45 au : „*Adăpostul vaselor*”, sintagmă 'calchiată după gr. ὄφρων πλοῖον, (gr. ὄφρως, -ou 'pot, rade, mouillage'; gr. τὸ πλοῖον, -ou 'bateau').

1.2.24. pristav 1. 'crainic', 'vestitor', 2. 'supraveghetor', 'ispravnic' (<vsl. *pristavă*), în : „*Strigă înaintea lui pristav*”, în BB, Fac. (41, 43 ; în ms. 45 : *strigătoriul*; în ms. 4 389 : *biglariul*) ; „*Pune-i pre însi pristavi preste dobitoacele mîle*”, în ms. 45, Fac. (47, 6 ; în BB : *mai mari* ; în ms. 4 389 : *ispravnici*).

1.2.25. prișleşenie 'pribegie, strămutare' (<a. *priș-leşe*), în : „*Să moștenești pămîntul prișleșeniei tale*”, în ms. 45, Fac. (28, 4 ; în BB : *nemernicie*).

1.2.26. a prișlești 'a pribegi, a se muta, a se strămuta, a și așeza (temporar) cortul' (<sl. *priiti* 'a veni', part. preterit, activ *prișliū*; vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), este folosit numai în ms. 45 : *prișleșescu* (47, 9 ; în BB : *nemernicescu* ; în ms. 4 389 : *am trăit*) ; *prișleșesti* (17, 8 ; în BB : *nemernicești*) ; *au prișleșit* (47, 9 ; în BB : *au lăciul* ; în ms. 4 389 : *au viețuit*) ; „*Să prișlești la Gherără* 'se stabili, se așeză' (20, 1 ; în BB : *lăciu* ; în ms. 4 389 : „*Să prinse de lăcaș la Gherara*”).

1.2.27. prișlef, adj. și subst. 'pribeg, venetic, străin oploșit' (<vsl. *prișlîci*), în : „*Prișlef și nemēnic sînt*”, în ms. 45, Fac. (23, 4) ; „*Ai intrat a fi prișlef*”, în ms. 45, Fac. (19, 9).

1.2.28. proșeă 'aruncătură, bătaie a unei arme' (<a. *improșca* <probabil sl. **prokū* 'praștie', cf. sîrb. *de est prok*, polon. *proki* ; vezi H. Tiktin, *DRG*, sub *improșca*) se întâlnește în toate cele trei texte studiate: „*De parte ca o proșeă de arcu*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (21, 16) ; „*Altă de departe cîl ar fi proșcă de o săgeată*”, în ms. 4 389 (*ibid.*)

1.2.29. a (se) rocoși 'a se răscula, a face rebeliune' (<polon. *rokoszyć się* ; cf. ucr. *rakaš*, rus. *rokosj*), în : „*S-au rocosit*”, în ms. 45, Fac. (14, 4 ; pe margine, de altă mină, explicația (eronată) : „*S-au lepădat*” ; în BB : „*S-au semelii*”). Cuvântul apare mai ales în scrierile moldoveniști din epocă.

1.2.30. sad 'pădurice, măraciniș' (<vbg. *sadū* 'copac, plantă, pădurice' <sl. com. *sadū* 'plantație' ; vezi M. Vasmer, *REW*, II, p. 567) apare în toate cele trei texte. În BB, Fac. : „*Un berbice prins într-un saad savec de coarne*” (22, 13; la fel în ms. 45 ; *sad* și în ms. 4 389. Pentru *savec*, cuvînt ebraic, cu sensul 'wild', 'sauvage', vezi cap. Note și comentarii, din volumul de față).

1.2.31. a se stidi 'a se rușina' (cf. vsl. *styđeti* s.e, rus. *styđity sja*, sîrb. *stidjeti* s.e ; *styđ* 'Schande, Scham' ; vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.; M. Vasmer, *REW*, III, p. 35), în : „*Nu să stidiu*”, în ms. 45, Fac. (2, 25). În BB : „*Nu să rușina*”; în ms. 4 389 : „*Nu le era rușine*”.

1.2.32. usnă 'margine, tărm' (<vsl. *uslina* 'buza'), în : „*Usnele mării*”, în ms. 45, Fac. (22, 17). În BB : „*Tărmurele mării*”; în ms. 4 389 : „*Marginea mării*”.

1.2.33. a zavistui 'a invidia, a pizmui' (<vsl. *zavistovati*, *zavistvujq*) este folosit în BB, Fac. și în ms. 45 : 26, 14 ; 30, 1 ; 37, 11 ; numai în BB : 49, 22. În ms. 4 389 : *a pizmui*, *a pizmi*, *a pune pizmă*.

1.2.34. a zămisli 'a rămine gravidă', 'schwanger werden' (<vsl. *zamysli*, din *za*-+subst. *mysli* 'cugetare') a fost discutat în I. 3.10.4. sub latura fonetică. Tot acolo sunt date și atestările din textele studiate. Aici ne vom ocupa de latura semantică. Cum a observat H. Tiktin, *DRG*, s.v., sensul concret 'a rămine gravidă' (despre o femeie) nu există în etimonul slav, fiind vorba de o creație a cărturărilor români care au tradus textele biblice și care s-au aflat în situația dificilă de a transpune în română verbul gr. συλλαγματικός și verbul lat. *concipere*. Echivalentul slav al acestora nu a fost preluat de traducători: vsl. *izačati*, de exemplu în *изаčатъ вдова...* и *роды*, Fac. 30, 5. Cărturării români, constatănd că lat. *concipere* avea atât sensul abstract 'a concepe cu mintea, a-si închipui', cât și pe cel concret 'a prinde rod', 'a zămisli', 'a deveni gravidă',

au atribuit, prin secolul al XVII-lea, împrumutului de origine slavă *a zāmisli*, care avea în această limbă numai sensul abstract 'a concepe cu mintea', și sensul concret 'a concepe un copil', 'a rămâne gravidă', 'a prinde rod'. Schimbarea semantică în discuție este înțeleasă de A. Scriban, *Dicț.*, s.v., ca fiind „o rară metaforă de la abstract la concret”. Însă, pe drept cuvânt H. Tiktin atribuia „acest ciudat transfer semantic” („diese merkwürdige Begriffsübertragung”) vechilor traducători români ai Bibliei, caracterizând procedeul lor ca fiind „îndrăzneț”. Pentru noi, este vorba de un transfer semantic cunoscut sub denumirea de *atracție sinonimică*, petrecut, de data aceasta, la nivelul limbii literare, transfer care a mai avut loc și în cazul altor cuvinte: cf. v. rom. *pădure*, cu sensul 'munte', după vsl. *gora*, care însema atât 'munte', cât și 'pădure', sau după rom. *codru*, care, de asemenea, are aceste două sensuri (vezi V. Arvinte, *Comentariu lingvistic la întrebarea 047 „le bois”, „la forêt” din ATLAS LINGUARUM EUROPAE (ALE)*). I. Denumiri pentru «pădurea» al căror sens primar a fost 'mlaștină', în ALIL, XXX, 1985, A, Iași, p. 65 – 82; despre acest transfer semantic, la p. 75 – 76). Îmbogățirea cu un sens nou, concret, a verbului *a zāmisli* a putut avea loc și din dorința pioasă de a evita pentru personajele sfinte ale Bibliei verbele sau expresiile populare echivalente, considerate a fi prea dure: *a fi tăoasă* (expresie întrebuințată în PO), *a îngreca*, *a rămâne* (sau *a fi* însărcinată) etc.

1.3.0. Elemente grecești.

Influența textului grecesc al Bibliei asupra limbii românești din cele trei texte studiate este prezentă în primul rînd în așa-numitele calcuri lingvistice, despre care vom vorbi în capitolul următor. Ea mai este vizibilă însă și în destul de numeroasele împrumuturi lexicale, care servesc pentru denumirea unor concepte sau procese pentru care româna literară nu dispunea de denumiri proprii. Este vorba de așa-numitele cuvinte de cultură, unele cu caracter internațional, cărora în lingvistica românească li s-a dat denumirea de *neologisme*, avându-se în vedere mai ales limba literară din secolele al XIX-lea – al XX-lea și împrumuturile savante greco-latino-franceze. Cuvintele grecești care urmează ar putea fi considerate drept „neologisme” sfîrșitului de secol al XVII-lea. Etimonurile lor aparțin în timp perioadelor medio- și neo-grecească timpurie din istoria limbii grecești. În unele cazuri, trebuie avute în vedere și echivalențele din slavonă.

1.3.1. anghel 'înger' (<gr. ἄγγελος), în: „*Să timpi nară pre dinsul ánghelii lui Dumnezeu*”, în BB, Fac. (32, 1). În ms. 45 și în ms. 4389, Fac., se folosește cuvântul moștenit din latină *înger*; acesta cunoaște un număr mare de ocurențe în cele trei texte studiate. De aceea, este greu de spus ce-i va fi determinat pe diortositorii bucureșteni ai BB să înlocuiască cuvântul moștenit cu împrumutul de lux *anghel* în acest singur caz din *Facerea*.

1.3.2. arravón 'arvună' 'zălog', 'amanet', 'gaj' (<gr. ἀρραβών, acuz. -ῶντα, în: „*Să (=dacă) vei da arravon*”, în ms. 45 (38, 17); „*Ce arravon își voi da ?*”, în ms. 45 (38, 18)). În BB, Fac.: *arvună*; în ms. 4389: *zălog*.

1.3.3. astrologie' astrologie' (<gr. αστρολογία); în: „*Învățatura ce avea la astrologie, ce să zice ceteletură de stîlă*”, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 2). Prima atestare din Tiktin este din anul 1683, din Dosoftei VS. Textul ms. 45 este cam din aceeași epocă, fiind datat de N.A. Ursu între 1665 – 1685. După filologul ieșean, *Cumulul înainte către cititori*, care precede textul *Vechiului Testament* al ms. 45, ar fi fost scris de Dosoftei.

1.3.4. canon 'instrument cu coarde' (<mgr. κανών; vezi H. Tiktin, DRG, s.v.), în: „*Iuval....au arătat canonul și copuzul*”, în BB, Fac., în ms. 45, și în ms. 4389 (4, 21). Textul grecesc are pentru *canon* cuvântul ϕωλήτης, iar pentru *copuz*, κιθάρα.

1.3.5. catastih 'cuprins, tablă de materii' (<gr. κατάστιχον), în: „*Calastih de toate cărțile a cei dumnezăiești Scripturi Vechi*”, în ms. 45 (Pref. M., p. 2).

1.3.6. chitos, pl. chitoși ; și chitoasă, f., pl. chitoase 'bălenă' (<gr. κῆτος), în: „*Si făcu Dumnezeu chitoșii cei mari*” (gr. τὰ κήτη τὰ μεγάλα), în BB, Fac. (1, 21 [23]; la fel în ms. 4389); „*Si fêce Dumnedzău chitoasele cîle mari*”, în ms. 45 (1, 21). În limba veche, *chit* 'id.' provine din sl. *kitū*.

1.3.7. chivot (și chivot) 'corabie, Corabia lui Noe' (<gr. κιβωτός, vsl. kivotū) cunoaște în BB, Fac. 21 de ocurențe. În ms. 45, cuvântul este folosit numai de 3 ori: 8, 6 (accentuat *chivót*), 9, 9, căci termenul preferat în acest text este *sicriiu* 'Corabia lui Noe', cu 25 de ocurențe. O singură dată apare, cu același sens, și *raclă*, dar acesta a fost scris pe margine, de aceeași mînă, pentru *sicriiu* din text. Este evident că editorii *Bibliei de la București* au preferat termenul din textul grecesc, κιβωτός, adaptat sub formele *chivot* și *chivot*, în locul cuvântului *sicriiu*, pe care trebuie să-l fi avut textul de proveniență moldovenească, aflat și la baza ms. 45. Dar *sicriiu* însemna în româna veche 'lădă' (vezi paragraful despre *Elementele maghiare*), înțocmai ca și cuvântul grecesc κιβωτός: 'hölzerner Kasten, Kiste, Schrank' (= dulap de lemn, lădă), care a căpătat apoi și sensurile 'Arca lui Noe' și 'Arca Aliantei' (*Chivotul Legii*), vezi Hj. Frisk, GEW, I, p. 848 – 849. O evoluție semantică asemănătoare a fost realizată pe terenul limbii române în cazul cuvintelor *sicriu* și *raclă* (vezi capitolul următor).

1.3.8. dascaleie 'învățare, știință' (<gr. διδασκαλία, și rom. *dascăl*), în: „*Dascalia cea desăvîrșită a vreunei limbi straine*”, în ms. 4389 (C1, p. 2).

1.3.9. didrahmă 'piesă de 2 drahme' [gr. (τὸ) δίδραχμον; adj. δίδραχμα 'de două drahme'] a fost întîlnit în 4 ocurențe în cele trei texte: Fac. 20, 14, 16; 23, 16, 16. Pluralul este în -e, în BB și în ms. 4389, și în -i, în ms. 45.

1.3.10. drahmă 'monedă și unitate de măsură de greutate' (<gr. δραχμή, δραχμά) este prezent în toate cele trei texte, Fac., 24, 22.

1.3.11. eunuuh 'eunuc' (<gr. εὐνοῦχος < εὐνή 'Bett; Bettenschützer, Kämmerer), în: „*Vindură pre Iosif...lui Peneleffii eunuhal*”, în ms. 4389, Fac. (37, 36). Pe margine, de aceeași mînă, este adăugat sinonimul *hadimul*, termen care este și în BB și în ms. 45 (în ultimul text cu forma moldovenească *hadimb*).

1.3.12. mandragoră 'măträgună' (gr. μανδραγόρα = *Daatura Stramonium*) denumește în textul *Facerii fructele* în formă de bobîte, de culoare galbenă, cu efect soporific, folosite în vrăjile de dragoste, ale unei plante din familia solanaceelor (*Mandragora Officinarum*). Cuvântul grecesc trăduce cuvântul ebraic *dūdaím* 'id.', dar originea lui este necunoscută (diferite ipoteze, la Hj. Frisk, GEW, II, p. 170). În textele de care ne ocupăm, *mandragoră* se întîlneste în BB, Fac.: „*Află mere de mandragora*” (30, 14); gr. εὔρε μῆλα μανδραγόρου, germ. Liebesapfel; „*Dă-mi din mandragurile feierului tău*” (30, 14; vezi și 30, 15, 15, 16). În ms. 45, în toate cele 5 ocurențe, se găsește forma-românească *măträgună* (cu fonetism insuficient clarificat). și în acest caz, modelul oferit de textul moldovenesc a fost abandonat de diortositorii bucureșteni, care s-a lăsat influența de versiunea grecească, poate și pentru că știau că *măträgună* (*Atropa belladonna*) este o altă plantă decât *mandragora* din textul biblic. De altfel, cuvântul în

forma din urmă apare atât în textul latinesc, cât și în cel slavon, precum și în PO. Căt privește al treilea manuscris, 4389, aici *mandragora* este folosit o singură dată (30, 16), însotit de adaosul pe margină, scris de aceeași mină, al cuvintului *māträgunā*, care este prezent încă în 4 ocurențe (vezi mai sus); expresia *măr de māträgunā* este și ea folosită (30, 14).

1.3.13. orthografie (< ορθογραφία), în: „Au (= sau) orthografia stricată”, în ms. 4389 (Cl., p.).

1.3.14. rubin ‘piatră prețioasă de culoare roșie’: „*Acolō iaste rubinul*”; în toate cele trei texte, Fac. (2, 12) (în ms. 4389: *robinul*). Cuvântul românesc trebuie să fie împrumutat din *it rubino*, germ. *Rubin*, care provine din lat. *rubeus* ‘rot’, lat. med. *rubinus* vfr. *rubin*, acesta din urmă pătruns în mhd. *rubin*. În PO se folosește termenul *bđelion* ‘rubin’, care-i lat. *bđellium*, -i ‘Harz der orientalischen Weinpalme’ (atestat la Plinius), acesta la rândul său din gr. βδέλλιον, βδέλλιον ‘id.’ (și varianta βδόλχόν), care provine dintr-o limbă semitică: assy. *badul hu*, ebr. *bđdolah* (vezi Walde-Hofmann, *LEW**, I, p. 99). Denumirea germană din textul biblic pentru *rubin* este *Bedolharz*; cea grecească (ό) ἀνθραξ, -ακος, pl. ἀνθράκες; sensul propriu al cuvintului grecesc era ‘Glutkohle’ (= cărbune aprins, jar), apoi ‘Karfunkel’ (= granat, o piatră prețioasă, mai ales de culoare roșie) (vezi Weigand-Hirt, *Dt. Wb.*, I, p. 757); denumirea slavonă: *anθaxu* din ms. 4389, Fac. (2, 12, pe margine).

1.3.14. bis. smaragd, pentru *pialta verde* din text, în ms. 4389, Fac. (2, 12).

1.3.15. stacăf ‘esență de mirt’ (< gr. σταχτή ‘Myrrhenöl’ și σταχτά, n. pl. ‘Harze’; vezi Hj. Frisk, *GEW*, II, p. 774, sub στάχτω; cf. și lat. *stacte*, -es, vsl. στακτά) în: „Duceſi...pocon răſină...și *stacti* și *nuci*”, în ms. 4389, Fac. (43, 11). În BB, Fac. și în ms. 45: *terevinthu* (vezi mai jos). Este de observat că traducătorul textului conținut în ms. 4389 a urmărit versiunea slavonă, dar și pe cea latinească; numai că el a pus cuvintul *stacti* în locul lui *terevinth*, care denumește o altă substancă (sau mirodenie).

1.3.16. stirac ‘arbore răšinos, denumit și înțific *Styrax officinalis*’ (< gr. στύραξ, -ακος ‘Bezeichnung einiger Gummiharzes und des entsprechenden Strauches oder Baumes’; vezi Hj. Frisk, *GEW*, II, p. 814–815), în: „*Toiag de stirac verde și de nuc și de paltin*”, în BB, Fac. (30, 37). În ms. 45: *stirascu*; în ms. 4389: *sturac*. Ultima formă a fost influențată de textul slavon, care are: στύρακην; pe cind varianta din ms. 45, cu finală -ascu, se poate datora unei erori de copist.

31..17. terevinthu (și *teremintho*) ‘arbore de terepentină’, ‘Terepinth Baum’, *Pistacia Terebinthus* (< gr. τερέβινθος și τέρπινθος, τρέμινθος) este folosit, o dată, în BB și în ms. 45, cu sensul ‘răšină de terevint’ (cf. lat. *terebintina* [resina] ‘Harz Terebinthe’, la Fr. Kluge-W. Mitzka, *EWDS**¹⁹, p. 778, sub *Terpentin*) și, de două ori, ca toponim: „*Teremintho(s)* a i Faranii”, în BB, Fac. și în ms. 45 (14, 6); „*Terevintul de la Sichima*”, în BB, Fac., ms. 45 (35, 4). Atât ms. 45, cât și BB Fac., urmăresc îndeaproape textul grecesc. Termenul în discuție nu apare însă în ms. 4389. Pentru toponim se dă aici sintagma: „*Stejarul care era la Sichem*” (vezi *stacti*).

1.3.18. višin(ă) (= vison) ‘țesătură foarte fină de in sau de cînepe’ (< gr. βύσσος ‘Feine Flachsart, auch auf baumwollene und seidene Stoffe bezogen’; cuvint de origine egipteană; vezi Hj. Frisk, *GEW*, I, p. 278). În textul grecesc al cărții *Facerea*, apare adj. βύσσινος ‘făcut din vison’, în sintagma στολὴν βύσσινην ‘haină de vison’. Traducătorul ms. 45 a apropiat acest adjecțiv grecesc de românescul *višin*, poate, aşa cum presupune H. Tiktin, *DRG*, s.v., și datorită asemănării sonore dintre gr. βύσσινος ‘de in’ și ngr. βύσσινος ‘višină,

fructul višinului’. Poate că traducătorul și-a închipuit cumva că *vísonul* avea culoarea roșie a višinei. În textul ms. 45, Fac.: „*Si-l imbrăcă pre el haină višină*” (41, 42); în BB: „*Si-l imbrăcă pre el podoabă de višin*”. În textul slavon, în loc de *víson*, apare un adj. cu sensul ‘roșu’: καὶ πῦσθ ψυκέθης, pe care traducătorul ms. 4389 îl redă întocmai: „*Si-l imbrăcă în haină roșie*”. În PO, insă: *víson*; la fel în BB, Luca, 16, 19.

1.4.0. Elemente maghiare.

1.4.1. bobou ‘sărnică, haină groasă de pănură mi-toasă, purtată mai ales de ciobani’ (< magh. *guba*; vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 391–392), în: „*Cu o haină de lină sau cu bobou*”, în ms. 4389, Fac., 37, 34; aceste cuvinte sunt scrise pe margină, de aceeași mină, ca explicație pentru termenul *tirsină* din text: „*Se imbrăcă cu o tirsină*”. În BB și în ms. 45: „*Puse sac*” (în gr. έπέθε σάκκον).

1.4.2. a fulăi ‘a înșela, a amăgi’; ‘a fura, a jefui’ [cf. rom. *fulău* ‘ pierde-vară’, ‘vaurien’; ‘Taugenichts, Bummler, Lump’ < magh. (probabil) *fulljtár* 1. ‘Vorreiter’, 2. ‘ungern arbeitender Bursche’; vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 365], în: „*M-ai fulăit și mi-am luat fetele*”, în ms. 45, Fac. (31, 26). În BB: „*M-ai jähuit*”; în ms. 4389: „*M-ai furat*”. Verbul *a fulăi* nu este înregistrat în nici un dicționar al limbii române.

1.4.3. marfă ‘vite’; ‘avere miscretoare’ (< magh. *marha* ‘Gut, Ware’, ‘Vieh’), în: „*Toată marfa lui*”, în ms. 45 (14, 12; în BB: „*toate uneltele lui*”); „*Vor ieși cu marfă multă*”, în ms. 45 (15, 14; în BB: „*gătire multă*”; în ms. 4389: *avuſie multă*); „*Toate uneltele și toată marfa*”, în ms. 45, Fac. (31, 18; în BB: „*Toate averile lui și toată marfa lui*”); în ms. 4389: „*Toată averea și toate uneltele*”. Editorii BB au preluat și ei cuvintul din traducerea moldovenească a Vechiului Testament în forma cu -f-, nu cu -h-, ca în etimon și ea în mareea majoritate a textelor vechi în care cuvintul *marhă* este atestat (vezi numeroase exemple în H. Tiktin, *DRG*, s.v., în *DLR* și în Lajos Tamás, *EWUR*, p. 516–517). Este foarte probabil că substituirea lui *h* prin *f* a avut loc în forma de plural, *măřhi* (pl. *măřfuri* este mai nou) în urma unui fenomen de hipercorectitudine sau hiperliterarizare, care putea avea loc numai în graiul moldovenesc cu palatalizarea labialelor. S-a crezut, în mod eronat, că -h- ar proveni dintr-un -f- și s-a refăcut de la un pl. *măřfi*, în sg. *marfă*. Prima atestare a acestei forme o avem din manuscrisul 45 (cca 1665–1685). Din textul moldovenesc de proveniență milesiană, forma a intrat în *Biblia de la București*, text în care, după datele din H. Tiktin, *DRG*, s.v., din *DLR* și din *EWUR*, apare pentru prima dată varianta cu -f-: *marfă, marfe*. Această formă este mai tîrziu vehiculată mai ales prin scrierile de proveniență moldovenească (vezi *DLR*) și a fost acceptată în norma limbii române literare. La acesta a contribuit, fără îndoială, și textul BB (mai ale în cazul scriitorilor ardeleni: Klein, Šincai, autorii *Lexiconului Budan* etc., la care se intilnește, de asemenea, forma *marfă*).

Forma *marfă* se alătură altor cîtorva exemple rezultate prin fenomenul numit hipercorectitudine sau hiperliterarizare, petrecut în cazul unor cuvinte care au fost analizate greșit, ca ‘avind sunete rezultate prin palatalizarea labialelor și a fricativelor labio-dentale: *movilă, viclean* (vezi I. 3.2.0.; 3.3.0.). Aceste forme au fost apoi acceptate în norma limbii române literare moderne.

Sub aspect semantic, trebuie reamintit faptul că magh. *marha* prezintă o evoluție semantică asemănătoare cu aceea a cuvintului slav *dobyťukъ*: ‘avere’ → ‘vîta’, ‘animal’ (vezi cap. IV. 2.3.38.). După unele opinii, etimonul cuvintului maghiar ar fi germanul medieval (mhd.) *markat* ‘Markt, Handel, Ware’ (< lat. *mercatus*

'Kauf, Markt'), care în maghiară a ajuns să însemne și 'vite'. Această evoluție semantică de la 'Ware, Habe', 'Habschaft' la '(Stück) Vieh' se reflectă și în ordinea attestării acestor sensuri în textele vechi românești. După alții, etimonul cuvântului maghiar ar fi ahd. *marah* (ags. *mearh*, engl. *mare*, vnor. *marr*) 'Pferd', dintr-un germanic comun **marha-*, pregerm. **mark-*, cu echivalenți în unele limbi celtice (Fr. Kluge-W. Mitzka, *EWDS*¹⁰, p. 463, sub *Marschall*). Astfel vede lucrurile A. Scriban, *Dicț.*, s.v. În acest caz, evoluția semantică ar fi asemănătoare cu cea a lat. *pecus* 'animal, vită' → 'avere' (in. animale) → (lat. *pecunia*) 'avere' → 'bani'.

1.4.4. ponoslu 'ocără, rușine' (<rom. *ponoslui* 'a dojeni, a face reproșuri, a o cări; a insulta' <magh. *panaszol* 'sich beklagen' <vsl. *ponosū* 'reproș'; modificarea semantică a etimonului maghiar în română s-a petrecut sub influența rom. *ponos* <vsl. *ponosū*; vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.; Lajos Tamás, *EWUR*, p. 631), în „*Luatu-mi-ai ponoslul*”, în ms. 45 (30, 23); „*Iaște a ponoslu noao*”, în ms. 45 (34, 14). În BB: *ponos*; în ms. 4 389: *imputăciune* (30, 23), *ocără* (34, 14).

1.4.5. sieriu (săcriu) 1. 'corabie', 'Arca lui Noe', 2. 'coșciug, racă de mort' (<magh. *szekrény* <lat. med. *scrinum*) cunoaște în manuscrisul 45, Fâc. un număr de 25 de ocorențe, în BB, Fac., 7 ocorențe, iar în ms. 4 389, Fac. 11 ocorențe (din acest text lipsesc unele părți din capitolele despre Arca lui Noe). În toate cazurile (cu o excepție), sensul este 'Arca lui Noe'. Sensul 2 se întâlnește o singură dată în ms. 4 389: „*Si-l îngropări în sieriu la Eghipet*” (50, 26; pe margine, de aceeași mină, este adăugat sinonimul *coșciug*; în BB: *mormint*; în ms. 45: *gropniță*). Sub aspect semantic, în română veche, ca și în maghiară, sensul era 'ladă', 'dulap'. După modelul cuvântului gr. ξιβωτός (vezi *chivot*, în cap. IV. 1.3.7.; vezi *racă*, în cap. IV. 2.3.126.), de la sensul 'ladă' s-a trecut, prin atracție sinonimică, la sensul 'corabie', 'Corabia lui Noe'.

1.5.0. Elemente germane-săsești.

1.5.1. biglariu 'crainic, pristav' (neînregistrat în dicționarele românești), în: „*Striga biglariul înaintea lui [Iosif]*”, în ms. 4 389 (41, 43). În ms. 45: *strigătoriu*; în BB, Fac.: *pristav*.

Pentru a clarifica etimologia acestui cuvânt, aducem în discuție, mai intii, cîteva elemente dialectale transilvănești, înregistrate de DA, elemente pe care le bănuim a fi din același radical care stă la baza cuvântului *biglariu*. Este vorba, mai intii, de *bighilușă*, pl. -e, s.f. 'bucăji de aluat frâmitat cu cartofi și puțină făină, fierite în apă; se frig (=prăjesc) apoi în unsolare (=untură)'; cuvântul a fost înregistrat de Viciu în *Glosarul său*, fiind cunoscut la Tohanul Vechi, din sud-estul Transilvaniei. Autorii DA, necunoscând etimonul, îl compară numai cu alți termeni dialectali: *bigură* 'cartof', *bighiroancă* 'id.', cárora, de asemenea, nu le este cunoscut etimonul.

Cuvântul *bighilușă* este un diminutiv, al cărui radical este *bighil*+suf. -ușă. Etimonul radicalului* *bighil* poate fi germ.-săs. *Bēgel* 'kreisrunde, ungefullte Kipfel' (=corn circular, neumplut), cuvânt atestat pe la anul 1600 sub forma *bejglen*, pe la 1707 sub forma *Biegel*. El denumește o prăjitură care era făcută în orașe de o breaslă specializată și se vindea la piață în orașele săsești. De asemenea, ea era oferită la anumite evenimente de familie. Pentru dialectul german-săsești de nord (Bistrița-Năsăud-Reghin), cea mai veche atestare datează din anul 1592, și are forma *begeln* (pl.). Sunt atestate și variantele *Bijel*, *boiel*. Cuvântul săsești-transilvănean are corespondență în dialectul silezian (*Beugel*) și în cel austriac de sus (*bäugel*); cf. și mhd. *bouc* 'Ring'. Sub formă *bägel* (=*Bēgel*), termenul este

înregistrat și de Fr. Krauß în dialectul german-săsești din satul Treppen (rom. Tärpiu), cu un sens mai apropiat de cel înregistrat de Viciu la Tohanul Vechi: (1.) 'gebogenes, ringformiges Gebäck, und zwar Krapfen, Kräppel, Berliner' (=gogoasă), *Bighilușele* de la Tohanul Vechi trebuie să fi fost un fel de gogoasă din aluat amestecat cu cartofi etc. Sensul (2.) al săs. de nord *bägel* este 'Kringel, Krengel, Brezel' (=covrig), care nu-i prea îndepărtat de sensul (1.) (vezi *SSW*, I, litera B, p. 575, sub cuvântul-titlu *Beugel*; Fr. Krauß, *Treppener Wörterbuch. Ein Beitrag zum Nordsiebenbürgischen Wörterbuch*, Marburg, 1970, p. 128, sub *Beugel*).

Forma săsească *Biegel*, atestată la Sibiu pe la anul 1700, este cea mai apropiată de rom. *bighil* 'gogoasă'. De la acest radical, cu sufixul -ușă, a apărut *bighilușă*. Celălalt cuvânt dialectal ardelenesc, *bigură*, prezintă dificultăți semantice și formale spre a putea fi pus în aceeași familie. Dar *bighiroancă* stă, fără îndoială, în legătură cu *bigură*. Etimonul lor însă rămîne necunoscut.

În ceea ce privește cuvântul *biglariu*, menționăm faptul că în familia săs. *Beugel* se află și un nume propriu, de familie, *Bugler*, cunoscut în localitatea Agnita, atestat în anii 1762 și 1810. Autorii dicționarului dialectului săsesc (*SSW*) specifică faptul că sensul acestui nume de familie este 'der Beugel (Kipfel) bächt' (=cel care coace gogoasele numite în românește, dialectal, *bighilușe*). Se face o trimitere la cuvântul săsesc *Bijel* (*Beugel*) (*SSW*, I, p. 808). Alături de *Bugler*, a putut exista în dialectul săsesc, format tot cu sufixul -er, un *Biegler*, din care să provină rom. dial. *biglariu*, încadrat în derivele românești în -ariu. Formal, etimologia este ireproșabilă. Din punct de vedere semantic, însă, diferența pare mai mare, căci rom. *biglariu* înseamnă 'crainic', 'pristav', 'cel care strigă', care anunță ceva în piață publică', pe cind cuvântul săsesc înseamnă 'cel care face și vine gogoasele numite în săsește *biegeln*, în românește *bighiluse*'. Si totuși, există o verigă de legătură între sensurile menționate. Este vorba de cuvântul săsesc *Bijellijmēt* din dialectul din Sibiu. Acest cuvânt este alcătuit din: *Bijel* (variantă a lui *Biegel*) 'gogoasă'+*lif*' (Verkaufs) laube' (=tarabă)+*mēt* 'Magd' (=femeie), deci 'Backmagd in der *Bijellijmēt*' (=femeie, sau precupeață, care coace și vine la tarabă gogoasele numite *biljeln*). Aceste vinzătoare de gogoase erau cunoscute ca „*bune de gură*”. Despre o asemenea femeie deosebit de bună de gură se spunea la Sibiu: „*Se hued e Mel [=Maul] wîte en Bijellijmēt*”, adică 'are o gură mare ca o femeie de la taraba de vindut gogoase'. În acest mediu săsesc sibian s-a putut dezvolta sensul 'cel care are o gură mare, care strigă tare' al unui cuvânt săsesc **Biegler*, care ar sta, astfel, la bază cuvântului românesc dialectal *biglariu*, folosit de traducătorul necunoscut al *Vechiului Testament*, varianta din ms. 4 389, în carte *Facerea* (41, 43). Din punctul de vedere al modului de apariție, acest cuvânt se asemănă cu echivalentul *strigătoriu*, din ms. 45, creație, desigur, a traducătorului, poate și pentru că pe atunci limba română nu dispunea de un termen propriu general folosit pentru 'crainic'. Modelul a fost gr.-(ō) κῆρυξ, υκος 'héraut, crieur', vb. κηρύσσω, 'crier'.

Localizarea originii acestui termen în partea de sud-vest a Transilvaniei poate oferi un indice și cu privire la zona din care provine traducătorul ms. 4 389, pe care N.A. Ursu l-a identificat în persoana lui Daniil Panoneanul.

1.5.2. Jane, pl. *jancuri* 'butaș, coardă de vie îndoită și acoperită cu pămînt, din care ieșe o nouă plantă'. Nu are o etimologie sigură, dar vom încerca, să dovedim că este germană-săsească. Dintre cele trei texte studiate, cuvântul se găsește numai în ms. 45, de proveniență moldovenească: „*Într-o vie era 3 jancuri și la ea odreslindu scoase văstare*”, în ms. 45, Fac.

(40, 10); „Cîte 3 jancuri 3 dzile sintu”, în ms. 45 (40, 12). În BB : *vîle*; în ms. 4389 : *lăslari* (40, 10) și *ödrasle* (40, 12). Se observă că în timp de *janc* este un termen propriu, aproape tehnic, ceci folosit în BB și în ms. 4389 săt „aproximativ”, neadecvat, căci ei nu spune nimic despre nota esențială „butăș”.

Cuvîntul *janc* este înregistrat în principalele dicționare românești pe baza unui citat din Dosoftei, din *Psaltirea în versuri*. Mai adăugăm unul din același autor, anume din *Psaltirea de-nălăs*, Iași, 1680, Psalmul 79, 11 : „Acoperi munții umbra ei [a viei] și *jancurile ei chedrii lui Dumnedzău*”. De la *janc*, s-a format verbul *a jencui* ‘a face jancuri, a pune butăși de vie în pămînt, a răsădi’ : „*Cale jeces naintea ei, s-ai jencuit rădăcinile ei, s-ai impluit pămîntul*”, în Dosoftei, *Psaltirea de-nălăs*, Psalmul 79, 10. Rostirea și scrierea cu șuierătoarele muiate, deci, în cazul de față, cu *je-*, în loc de *jă-*, cum cerea etimonul *janc*, constituie o particularitate a scrisului lui Dosoftei, dar și a textului din ms. 45, cum s-a văzut în capitolul de *Fonetica*.

Opiniile despre originea cuvîntului *janc* sunt difierite de la un autor la altul. H. Tiktin, DRG, s.v., este de părere că etimonul „probabil” este germ. *Senker*, fapt care, în ultimă analiză, corespunde adevărului. Există însă, unele dificultăți de natură formală, căci din punct de vedere al înțelesului identitatea este perfectă. Germ. *Senker* înseamnă chiar „butăș” : „Zum Wachstum in der Erde gesenktes Reis (=crenguță în-doită și băgată în pămînt ca să devină o plantă nouă) (vezi Weigand – Hirt, *Dt. Wb.*, II, p. 849). De aceeași părere este și A. Scriban, Dicț., s.v. : *janc* este „rudă cu germ. *Senker* ‘janc’”. Cuvîntul german a pătruns și în limba poloneză, în forma *zankiel*. Pe acest cuvînt polonez îl propun ca etimon autorii DA. Tot așa procedează și Al. Cioranescu, DER, nr. 4 585: „Al. *Senkel*, por medio del pol. *zankiel*” (cu -l, în loc de -r, eroare preluată din DA). La etimologia din DA aderă și N.A. Ursu, *Din nou....*, p. 39–40¹.

Dacă ținem seama că singurele atestări ale cuvîntului *janc* provin din scrieri din Moldova secolului al XVII-lea, atunci atit originea poloneză, cit și cea germană-săsească sunt posibile. Relațiile cu polonii au fost însă de așa natură, încît un cuvînt care se referă la cultura viei de vie și a altor plante care se înmulțesc prin butăși nu avea cum să pătrundă în Moldova. Dimpotrivă, raporturile Moldovei cu populația germană din nord-estul Transilvaniei au inclus și îndeletnicirea de care vorbim. Mai mult încă, în destul de numeroase așezări din Moldova au trăit, secole de-a rîndul, vorbitori de limbă germană : la Baia, Cotnari, Tg. Neamț Suceava, Siret, Iași, Roman etc., astfel că legăturile românilor moldoveni, atit cu centrele germane-săsești de pește munti, cit și cu cele situate chiar pe teritoriul Moldovei, au fost strînse și de lungă durată. Ele se reflectă în lexicul dialectului moldovenesc referitor chiar la terminologia viticolă și pomicolă, îndeletniciri în care sășii din nord-estul Transilvaniei erau mari specialiști. În acest sens, ne permitem să trimitem la lucrarea noastră *Imprumuturi de origine germană (săsească) în română. III. Etimologia cuvîntului perjă*, în ALIL, tomul XXXI, 1986–1987, A. Iași, p. 141–169; în același sens, poate fi văzut și studiul nostru *Note etimologice, la cuvîntele erihin, firjeușă* (*ibid.*, p. 172–178).

Un detaliu important, trecut cu vederea de cei care s-au ocupat de cuvîntul *janc*, este existența în română a fricativei palato-alveolare sonore *j-* (ż), în locul fricativei dentale sonore *z-*, prezintă atit în forma germană literară (nhd.) *Senkel*, cit și în cuvîntul polonez *zankiel*. Reflexul fonetic în discuție (ż, în loc de z) se întîlnește și în alte imprumuturi făcute de română din aceste limbi. El apare și în unele cuvînte românești de origine maghiară. În privința elementelor germane, trebuie făcută precizarea că *j* (ż), în loc de z, se întîlnește numai în imprumuturile mai vechi, medievale, de proveniență săsească-transilvăneană, sau de la germanii din așezările menționate de dincoace de Carpați. Dialectul german al sășilor transilvăneni, spre deosebire de germana literară, cunoaște fonemul consoană ž. În lucrarea de față (I. 3.6.7.), am prezentat cîteva exemple în acest sens. Aici, mai adăugăm pe : *jéchilda*, față de germ. literar *Säckel*; *jimblă* (cu variantele *jemlă*, *jemna*), față de germ. literar *Semmel* (cf. sâs. de nord *zāməl*, în Lajos Tamás, EWUR, p. 488, sub *jimblă*; în graiul moldovenesc, trebuie avut în vedere și polon. *żemla*); *jemlugă*, care poate proveni atit din magh. *zsemling* ‘Lachs’, ‘saumon’, cit și din sâs. *Semling* (EWUR, p. 477); *jold* ‘soldă’ poate fi atit magh. *zsold* cit și polon. *żold*, în ambele limbi din *geim*. *Sold joldunar* (atestat la 1444) poate veni din magh. *zsoldunár*; *joimir* însă, din Moldova, este ucr. *žóvmir*, *žomnir*, și nu polon. *żolnierz* (vezi Lajos Tamás, EWUR, p. 481, sub *jold*).

Sub aspect formal, dacă avem în vedere exemplele de mai sus, v. mold. *janc* putea proveni atit din dialectul săseasc transilvănean, cit și din limba poloneză, care are însă nu o formă cu ž, ci una cu z-, în cazul acestui cuvînt (*zankiel*; și *zaničiel*, *żenkiel*; vezi A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1970, p. 645). Este drept că nu dispunem de o atestare a formei săsești cu ž- (notată în SSW prin šch). În dialectul săseesc nordic, denumirea actuală pentru butăși de vie este *a gęsankən štuek* ‘gesunkener Stock’, în care apare verbal senken ‘a butăși’, în dialect *sinkn*; *sənk*; *gęsankn*, (adj. *gesankən*) ‘ablegen, einen Ableger, Senker machen (durch Versenken eines Triebes am Weinstock’ (=a butăși, a face un butăș, prin îngroparea unei mlădițe sau corzi de vie). Procedeul acesta este foarte răspîndit în zona săsească din nord-estul Transilvaniei (vezi Fr. Frauß, *Trepp. Wb.*, p. 915, sub *senken*; p. 966, sub *Stock*). De altfel, această regiune a fost încă din evul mediu un mare centru pomicol și viticol. Aici au fost create, prin altoire, numeroase soiuri de pomi, printre care și celebrul *prun de Bistrița*, numit în sâs. *părž*, de unde mold. *perj* (*perjă*) (vezi V. Arvinte, *Imprumuturi III*). Putem, de aceea, presupune că și procedeul înmulțirii prin butășire a viei de vie a putut fi văzut de români ardeleni la locuitorii săși cu care conviețuiau de multe secole și că tot de la aceștia au preluat și denumirea acțiunii : verbul *sinkn*; *sənk*; *gęsankn* și adj. *gęsankən*, cu rostirea lui z- ca ž, în tocmăi ca în exemplele menționate mai sus. Adăugăm faptul că nu este singurul exemplu de element săseesc cu un fonetism arhaic și dialectal păstrat în graiurile românești (vezi V. Arvinte, *Imprumuturi I*, în ALIL, XXX, 1983–84, p. 17–19).

Din datele existente, rezultă că termenul vechi moldovenesc *janc* ‘butăș’ (<sâs. **zankier*) apare numai în scrierile lui Dosoftei și în textul ms. 45. Atât timp cit descoaceri viitoare nu vor modifica aceste date, sătem îndrepărtății să admitem că un cuvînt atit de specializat nu a putut fi folosit în textele menționate decit numai de unul și același autor, care nu poate fi altul decit mitropolitul Dosoftei. În limba acestuia mai există și alte elemente de proveniență ardelenescă indisutabilă. Dintre cele

¹ Cu această ocazie, facem precizarea, completind susținerile lui N. A. Ursu din art. *cit.*, p. 37, că termenul vechi românesc *volvarcele*, folosit de Dosoftei, cu sensul ‘casele din afara cetății’ și provenit din polon. *folkwar*, este imprumutat, în această limbă, din germ. mediev. (nhd. spätahd.) *vorwerk* ‘vor der Stadt oder dem Herrensitz gelegenes Landgut’, nhd. *Vorwerk* ‘äußeres Festungswerk’ (Weigand-Hirt, *Dt. Wb.*, II, p. 1190).

invocate de N.A. Ursu, *Din nou....*, p. 40–43, scoatem în evidență unul singur, cu o putere probantă similară cu cea a cuvintului *janc*. Este vorba de formele de plural în-*auă* ale unor substantive neutre terminate la singular în-*-ău*, de tipul *pîrauă*, în loc de munt. *pîraie* și de mold. *pîrăie*. În scrierile lui Dosoftei apare forma *pîrauă*, pe care trebuie să o considerăm la fel de „ardelenescă” pe căt este și *janc*. Într-adevăr, aria de răspindire a terminației de plural -*auă* nu depășește linia Carpaților (vezi V. Arvinte, *Terminologia de plural -auă a unor substantive neutre*, în SCL, X, 1959, nr. 2, p. 213–239; R. Todoran, *Despre pluralul unei clase de substantive neutre românești*, în vol. *Contribuții de dialectologie română*, București, 1984, p. 98–111). Numai Dosoftei, dintre toți scriitorii moldoveni vechi, a putut avea „îndrăzneala” de a folosi în scrierile sale o formă de plural atât de dialectală și deci atât de străină de norma limbii literare din această provincie. O asemenea formă de plural trebuie să fi fost învățată de viitorul cărturar încă din copilarie, pentru a nu i se parea deloc aberantă, pe căt este ea în realitate. De aceea, este exclus faptul ca un cărturar care va fi trăit numai dincoace de munți să fi pus în circulație în scrierile sale o formă atât de caracteristică graiurilor de peste munți cum este forma *pîrauă*. Într-o situație asemănătoare se află și cuvintul *janc* (și verbul *a jencui*). Aceasta, spre deosebire de pluralul în-*auă*, apare și în textul ms. 45. Peste acest fapt nu se poate trece cu ușurință, atunci cind se discută paternitatea traducătorului sau rolul celui (sau celor) care vor fi revizuit acest text al lui Milesu. Credeam că este exclus faptul că acesta din urmă să fi avut în graiul lui românesc un termen atât de specializat, ardelenesc, cum este *janc*. Acest termen a fost introdus în textul ms. 45 de revizorul acestuia, care își dădea seama de proprietatea cuvintului în contextele respective.

1.5.3. *sold 'coapsă'* (<sās. *scholdar*, sās.n. *schäddar*)
1. 'Hüste' (=coapsă, la oameni); 2. 'vorderer oder hinterer Ober- samt Unterschenkel' (=but la animale, din față sau din spate); vezi Fr. Krauß, *Trepp. Wb.*, p. 889; vezi atestările sub *stinghe* (IV, 2.3.142).

1.5.4. *streang* 'ață groasă de păr impletită cu care se leagă încălțăminte' (<sās.n. *šrank*, *šrēŋk* 'gebinde Garn' (=ață de legat), Strähe Hanfgarn von gewissen Umfang' (=impletitură de cînepe de o anumită mărime); vezi Fr. Krauß, *Trepp. Wb.*, p. 935; V. Arvinte, *Dt. Entlehn.*, p. 83–86), în : „De la *streangu* pînă la *legătura încălțămintei*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (14, 23). Acest sens nu mai există astăzi în română, căci *streang* înseamnă : 1. 'funie', 2. 'funie de spinzurat' 3. 'curea de piele (sau funie groasă de cînepe) de înhămat caii' (DLR, s. v.) Cf. totuși echivalentul gr. *στράπιον* 'Tau Seil, Strick, dar și' Schnur'.

1.6.0. Elemente turcești.

1.6.1. *copuz* 'cobuz, instrument muzical cu coarde' (<tc. *kopuz*), în : „Au arălat (=inventat) *canonul și copuzul*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (4, 21); în ms. 4389 : *căpuzele* (4, 21); „Cu *copuzuri*”, în BB, Fac. (31, 27; în ms. 45 : *copuze*; în ms. 4389 : *căpuze*).

1.6.2. *eulă* 'închisoare, penitenciar' (<tc. *kule* 'Burg, Festung, Turm'), în ms. 4389, scris pe marginea textului, ca sinonim al lui *tărie* 'id.' din text (Fac., 41, 14). În BB : *temniță*; în ms. 45 : *tărie*.

1.6.3. *dulamă* 'haină lungă pînă în pămint' (<tc. *dolama*), în : „*Dulamă, frumoasă*”, în ms. 4389 (37, 3; în BB, Fac. „*Haină pestriță*”; în ms. 45 : „*Haină impistrită*”); „*Dulama cea frumoasă*”, în ms. 4389 (37, 23; în BB : „*Haina cea pestriță*”; în ms. 45 : „*Haina cea impistrită*”); „*Dulamă*”, în ms. 4389 (37, 31; 39, 12, 12, 13, 15, 16, 18; în BB și ms. 45 : *haină, haine*);

„*dulămi nu tot de un fel*”, în ms. 4389, Fac. (45, 22; în BB și în ms. 45 : „*Haine în feluri*”); „*Dulamă*”, în ms. 4389, Fac. (49, 11; în BB și în ms. 45 : *învălijură*”).

1.6.4. *ghierdan* 'lanț de aur la gît, gherdan, colan' (<tc. *gerdan*), în ms. 4389, Fac. : *ghierdanul* (38, 18, 25; în BB și în ms. 45 : *zgardă*, cuvînt probabil înrudit cu *gherdan*); „*Ghierdan de aur*”, în ms. 4389, Fac. (41, 42; în BB : *lanțul de aur*; în ms. 56 : *lanțul de aur*).

1.6.5. *hadim* 'eunuc' (<tc. *hadim*) apare în BB, Fac. : 37, 36; 39, 1; 40, 2, 7; la fel în ms. 4389, Fac. 37, 36 (aici, alături de *eunuh*); 39, 1; varianta *hadimb* apare în cele 4 ocurențe din ms. 45 și în 3 ocurențe din ms. 4389 (40, 1, 2, 7).

1.6.6. *a mozaviri* 'a calomnia, a defâima, a pone gri, a vorbi de rău' (<mozavir 'calomniator' <tc. *mūzavir*; cf. și ngr. μουζαβίης), în : „*Se sfătuiră și-l mozaviriră*”, în ms. 4389, Fac. (49, 22). În ms. 45 : „*Cătră carele [Iosif] sfătuindu suduia și finea intru el domnii săgătăturilor*” (49, 23); acest text, de neînțeles, preluat ca atare în BB, urmează îndeaproape versiunea grecească.

1.7.0. De origine necunoscută.

1.7. *zgău* 'uter, pîntece' cunoaște 7 ocurențe în BB, Fac. (vezi *Indicele de cuvinte*) și tot atitea în ms. 45. În ms. 4389, este întîlnit o singură dată (20, 18), în celalte cazuri folosindu-se termenul *pîntece*. Diferitele explicații propuse pentru etimologia acestui cuvînt sunt nesigure (vezi Al. Cioranescu, *DER*, nr. 7 748).

2. CUVINTE CU SENS DIFERIT DE CEL ACTUAL

2.1.0. De cele mai multe ori, deosebirile de înțeles ale cuvintelor care urmează față de semantismul lor actual se datorează calcurilor lingvistice, care abundă în textul biblic. Din această cauză, vom grupa la început o parte din marele număr de cuvinte și expresii din carteau *Facerea*, din toate cele trei variante vechi românești, al căror înțeles a fost preluat din limba greacă, uneori și din slavonă sau, mai rar, din latină. Fără comparația cu originalul, înțelesul multor cuvinte și propoziții este, adesea, obscur, uneori chiar imposibil de surprins. Absența semantismului abstract al limbii române vechi, pe de o parte, și obligativitatea unei traduceri căt mai fidele a textului sacru, pe de altă parte, explică recurgerea masivă la acest procedeu de îmbogățire a lexicului, în dauna clarității semantice.

2.2.0. Calcuri lingvistice.

2.2.1. a *adaoge* are în textul biblic sensurile : 1. 'a continua să', 'fortfahren zu', preluat în mod servil din verbul grecesc προστέθει (= προστέθη) 'aproccher; attribuer; inspirer; faire servir à un usage', în : „*Nu voiu mai adaoge de acum a blasfema pămintul*”, în BB, Fac. (8, 21; la fel și în ms. 45); „*Nu voiu mai adaoge a omor tot trupul viu*”, în BB, Fac. (8, 21; la fel în ms. 45 și în ms. 4389); „*Si nu mai adaose a să întoarece cătră dînsul iarăș*”, în BB, Fac. (8, 12; la fel și în ms. 45 și în ms. 4389); „*Si nu mai adaose a o cunoaște pre dînsa*”, în BB, Fac. (38, 26; aceeași construcție și în ms. 45; în BB, 6 ocurențe). 2. 'a avea îndrăzneala să, a îndrăzni să', în : „*De nu se va pogori fratele vostru cel mai tînăr cu voi, să nu mai adaogeli a vedea încă fața mea*”, în BB, Fac. (44, 32; la fel și în ms. 45; în gr. ... οὐ προθήσεθε ἔτι λδεῖν τὸ πρόσωπον με. 3. 'a se înviora' în : „*Si văzind carăle cîle ce-au trimis Iosif ca să ia pre dînsul, să adăugea duhul lui Iacob, tatălui lor*”, în BB, Fac. (45, 27).

2.2.2. *alergătura* 'cailor, în toate cele trei texte (48, 7), calchiaza gr. 'Ιππόδρομος'.

2.2.3. a alătura 'a tilcui vise', în : „*Si ne alătură noao*”, în ms. 45 (41, 12) ; „*Si fu după cum ne-au alăturat, aşa s-ai ţimplai*”, în ms. 45 (41, 13 [12]), după gr. σύγχρινω, care, pe lingă 'agréger', înseamnă și 'comparer, interpréter'. În BB, Fac. : „*Ne-au tilcuit*” (41, 12) ; „*Ne-au arătat*” (41, 13) ; în ms. 4 389 : „*Au dăzlegat*” (41, 12).

2.2.4. an (în varianta *ai*, pl. de la *ani*), în : „*Si dzise faraon : Cîști ai a dzilelor vieșii tale ?*”, în ms. 45, Fac. (47, 8 ; la fel în BB, Fac.), cu sensul „*Cîști ani ai ?*”; este o traducere cuvintă cu cuvintă a gr. πόσα ἔτη ή ημερῶ τῆς ζωῆς σου

în ms. 4 389 : „*De cîști ani. ești ?*” (47, 8).

2.2.5. aproapele s.m. 'seamăn', 'Mitmensch' (cuvint biblic), în „*Glâsul aproapelui*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (11, 7), este calchiat după gr. τὴν φωνὴν τοῦ πλησίου, în care apare πλησίον = 'aproape'; cf. și ol πλησίον 'les parents, les amis, le proche'.

2.2.6. a arăta 'a inventa, a crea', în : “[Iuval] au arătat canonul și copuzul”, în BB, Fac. (4, 21 ; la fel și în ms. 45), după gr. [Ιονβάλ] ὁ καταδεῖξας φωτιέπτων καὶ κιθάραν ; gr. καταδεῖξυμε inseamnă 'faire voire', 'manifester', iar verbal @dynamic{θεικύνω} 'montrer'.

2.2.7. arc 'curcubeu', în : „*Arcul mieu îl putu întru nor*”, în BB, Fac. (9, 13 : în ms. 45 : ...nuăr); „*Cind voi noora noor pre pămînt să va ivi arcul în nor*”, în BB, Fac. (9, 14; arc 'curcubeu' și în ms. 45 și 4 389 ; în ultimul caz, a fost scris pe margine, de aceeași mînă, și : *curcu<beu>*); „*Si va fi arcul mieu în noor*”, în BB, Fac. (9, 16 ; arc și în ms. 45 și ms. 4 389). Sensul 'curcubeu' al cuvintului *arc* nu a fost înregistrat în dicționarele românești, deși cuvintul cu acest sens există în PO. Sensul este preluat fie din versiunea grecească a *Bibliei*, fie din cca slavonă. Dar și lat. *arcus* are în *Facerea* și sensul 'curcubeu'. În gr. , (τὸ) τόξον inseamnă atât 'arc', cât și 'curcubeu'. Primul verset citat mai sus sună în gr. : τὸ τόξον μου τίθημι εν τῇ νεφέλῃ (Fac. 9, 13). Sl. *doga* inseamnă 'arc' și 'curcubeu'; germ. *Regenbogen* 'curcubeu' este alcătuit din *Regen* 'ploaie' și *Bogen* 'arc'; fr. *arc-en-ciel* are o compunere clară. În ebraică, *quschet* inseamnă atât 'arc', cât și 'curcubeu'. Dar schimbarea semantică 'arc' → 'curcubeu' s-a petrecut în multe alte limbi. Pentru cele europene, pot fi văzute acum cele 4 hărți realizate de Mario Alinei pentru cercetările «*LIC-I-CIL*» (hărțile I.6—I.9) și publicate în *Atlas linguarum Europae (ALE). Commentaires*, Volume I — premier fascicule, Van Gorcum, Assen, 1983, p. 47—80.

2.2.8. arcas 'vinător', în : „*Lăcui în pustie și să ţacu arcas*”, în BB, Fac. (21, 20 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *vînător cu arcu*), calchiaza cuvintul grecesc (ἢ) τοξότης, -ιδος 'qui lance des flèches', 'Bogenschütze', din contextul ἐγέγετο τοξότης, de la gr. (τὸ) τόξον 'arc'. În versiunea latinească : *sagittarius*; în cea slavonă : *стѣлѣнъ* (<vhg. *strѣla* 'Pfeil'); în versiunea germană : *Schütze*; în B 1975 : *vînător*. Deci, în unele limbi s-a plecat de la 'arc', în altele de la 'sägeata', pentru a se crea denumirea pentru conceptul «*vînător*».

2.2.9. ardere în sintagma *ardere de tot* 'jertfă completă', 'Ganzopfer', în : „*Pentru arderea de tot pre jîrlăvnic*”, în BB, Fac. (8, 20 ; la fel în ms. 45) ; „*Lêmnele arderii de tot*”, în ms. 45 (22, 6 ; în BB, Fac. : „*Lêmnele jîrlivei*”; la fel în ms. 4 389), calchiaza gr. (ἢ) δλοκάρπωσις, -εως 'holocaust', din fragmentul elīs δλοκάρπωσιν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον (cf. și gr. τὸ δλοκάρπωστον, -ou 'holocauste').

2.2.10. a nsemăna 'a tilcui un vis', în : „*Vis am vâzut și cine să-l asemenei nu iaste*”, în BB, Fac. (41, 15 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *să-l dăzlegă*); „*Si eu auziul pentru tine zicind, auzind tu visurile a le*

ascmăna pre dinsele”, în BB, Fac. (41, 14 ; la fel și în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *căti dăzlegător de vise*); „*Vis am văzut și cine-l va ascmăna nu iaste pre el*”, în ms. 45, Fac. (40, 8 ; în BB : *a-l tilcui* ; în ms. 4 389 : *să dăzlegă*). Ca și în cazul verbului *a alătura* (vezi mai sus, sub 2.2.3.), avem a face cu un calc după gr. συγχρίνω 'a compara', 'a interpreta': καὶ ὁ συγχρίνων οὐκ ἔστιν αὐτὸν este tradus cuvint cu cuvint în ms. 45 (vezi ultimul citat). Acest calc a fost remarcat și de autorii DA, sub a asemăna.

2.2.11. asemăna 'tilcuirea unui vis', în : „*Aceasta-i asămânarea lui : cîte 3 jancuri 3 dzile săntu*”, în ms. 45 (40, 12 ; în BB : *tilcuirea* ; în ms. 4 389 : *dăzlegarea*); gr. (ἢ) σύγχρισις.

2.2.12. bătătoriu (*de ciocane*) 'fierar, cel care prelucrează metale', în : „*Si era [Thovell] bătătoriu de ciocane, faur de arană și de fier*”, în BB, Fac. (4, 22 ; în ms. 45 : *bătător de ciocan* ; în ms. 4 389 : la fel); avem a face cu un calc după gr. σφυροκόπος, adj. 'qui travaille au marteeu' (ἢ σφῦρος, -ας 'marteau'). În textul latinesc : *malleator*.

2.2.13. blind, în expr. *blindu voaă l* 'fiți liniștiți l', în ms. 45, Fac. (43, 23 ; *blind voao*, în BB ; în ms. 4 389 : „*Pace iaste voaoă, nu vă temeș l*”). Expresia este calchiată după gr. ἥλεως ὄψιν, în care primul element inseamnă 'propice, favorabil'; 'gnädig, gütig'; cf. vb. ἥλασμη 'gnädig stinimen'; în versiunea latină : „*Pax nobiscum*”; în cea slavonă : *миръ вами*.

2.2.14. carne 'trup', în : „*Si vor fi amîndoi o carne*”, în ms. 4 389, Fac. (2, 24 ; în BB și în ms. 45 : „*Si vor fi amîndoi un trup*”). Este un calc după sl. *плътъ*, rus. *плотъ*, care înseamnă atât 'Fleisch' (=carne), cil și 'Leib, menschlicher Körper' (=trup, corp omuncesc') (vezi M. Vasmer, *REW*, II, p. 375). În versiunea grecească : *σαρξ, σαρκός* 'chair'.

2.2.15. a cădea, în expr. *a-i cădea fața cuiva* 'a se posomori, a se întrista', în : „*Si căduți fața lui*”, în ms. 45, Fac. (4, 5 ; în BB : „*Au căzuți cu fața lui*”; în ms. 4 389 : *posomoril*); „*Pentru că ci și-au căduți fața ?*”, în ms. 45, Fac. (4, 6 ; în BB : „*Pentru ce căzuți fața ta ?*”; în ms. 4 389 : „*Pentru ce se-ai po<somoril> ?*”). Expressia românească este calchiată după gr. συνέπεσε τῷ πρόσωπῳ (vb. συμπίπτω 'fallen, herabfallen'; subst. (τὸ) πρόσωπον 'visage'); în versiunea latină : „*Concedit vultus eius*”; în cea germană : „*Senkte finster seinen Blick*”. Expressia românească nu-i înregistrată în DA și nici în H. Tiktin, *DRG*.

2.2.16. a cerca 1. (în expr.) *a cerca urmele 'a spiona'*, în : „*Iscoade sinteti ; a cerca urmele fării aî venit*”, în BB, Fac. (42, 9, 12 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Aî venit să căutați căile locului*”, în 42, 9; „*Să cătați căile dentr-acest pămînt*”, în 42, 12). Expressia *a cerca urmele* clăchiaza sintagma gr. κατανοῆσαι τὰ ἔχνη (τῆς χώρας ἔκατε), gr. κατανοῶ 'considerer, réfléchir' (ἢ) κατανοῆσις, -εως 'remarque, connaissance'; (τὸ) ἔκνιον, -ou 'trace, piste'. 2. 'a cere răzbunare', în : „*Singele lui să cearcă*”, în BB, Fac. (42, 22 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *se cauță*), sens preluat din gr. δύμα ἀυτου ἐκζητεῖται (vb. ἐκζητέω inseamnă 'chercher', 'demander' ('aufsuchen', 'forschen')).

2.2.17. ceas, în expr. *în ceasuri, la ceasuri* 'la anul (pe vremea asta)', în : „*Mă voi intarce la iine în ceasuri și va fi la Sarra feior*”, în BB, Fac. (18, 14 ; și 18, 10 ; la fel și în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *în ceas, 18, 10 ; la ceas, 18, 14*), este un calc după gr. (ἢ) ὁρά, -ας, care, pe lingă 'heure', mai înseamnă și 'année'; 'époque, temps, saison': „*ἐπαναστρέψω πρὸς σὲ εἰς ὡρας καὶ ἔσται τῇ Σάρρᾳ υἱός*”.

2.2.18. coastă, în expr. *den coaste* 'în flancuri, pe laturi', în : „*Ușa sicriului o vei face den coaste*”, în BB, Fac. (6, 16 ; la fel în ms. 45), după gr. ἐκ πλαγίων

'in flancui, pe laturi'; τὰ πλαγία 'die Seiten, Flanken'. În lat.: „Ostium autem arcae pones ex latere“; în germ.: „Die Tür sollst du mitten in seine Seite setzen“.

2.2.19. copil 'sclav', 'servitor', în : „Copil jidov“, în BB, Fac. (39, 14, 17, 19; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: *slugă*, calchiat după gr. (ό, ἦ) παις, -δος, care înseamnă atât 'ensfant', cît și 'esclave, valet'.

2.2.20. cuib (și *cūlub*) 'cameră, despărțitură', în : „Si cuiuburi vei face în sicriu“ (=și camere, despărțituri vei face în corabie), după gr. νοστία, care, pe lîngă sensul 'Nest' (=cuib), mai înseamnă și 'Lager'; 'Bienenkorb' (=depozit, magazie'; 'stup de albine'), vezi Hj. Frisk, GEW, II, p. 307, sub νεοσσός. În lat.: mansicula 'odăjă'; în germ.: Kammern; în B 1975: despărțituri.

2.2.21. a cunoaște 'a avea relații sexuale', în : „Si Adam cunoscu pre Eva, muierea lui și, zâmislind, născu pre Cain“, în BB, Fac. (4, 1; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389, după gr. ἔγνω Εὔαν (de la vb. γιγνώσκω 'a cunoaște').

2.2.22. despicătură 'bucată dintr-un animal adus jertfă', în : „Si să pogoră pasările pre trupurile despicăturilor“, în BB, Fac. (15, 1; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Deasupra trupurilor celor împărăsite“); „Pren mijlocul despicăturilor acestora“, în BB, Fac. (15, 17; în ms. 45: împărători, iar pe margine, de aceeași mină, despicături; în ms. 4 389: despicături). Este calchiat textul gr. ἐπὶ τὰ σῶματα τὰ διχοτομήματα αὐτῶν (Fac. 15, 11), în care (τὸ) διχοτόμημα, -ατος înseamnă 'moitie'.

2.2.23. destul în expr. *a fi destul* 'a fi satisfăcut', în : „Destul săt de toată dereptatea“, în BB, Fac. (32, 10; la fel în ms. 45), după gr. ἵκανός εἰμι =sunt satisfăcut (adj. ἵκανός, -ή, -όν 'convenable, suffisant').

2.2.24. față, în loc. prep. *înaintea* făei 'în față' /'înaintea', în : „Care iaste înaintea făei Eghiptului“, în ms. 45, Fac. (25, 18; în BB și în ms. 893 4, la fel; în BB, Fac., există 5 ocurențe ale acestei locuțiuni prepoziționale). Este calchit textul grecesc: η ἐστι κατὰ πρόσωπον Αἴγυπτου.

2.2.25. făcător, în sintagma *făcător de piine* '(marele) pitar', în BB, Fac. (40, 1, 2, 5, 16, 17, 20, 22; în ms. 45: cel mai mare preste pită (piine), pitar, în 40, 17; în ms. 4 389: *cluceariul cel mare*), calchiază cuvîntul compus gr. (ό) στοποτός 'boulanger'. Expresia „Cel mai mare preste făcătorii de piine“ este un calc după gr. (ό) ἀριστοποτός, -οῦ 'intendant de la buche du roi'.

2.2.26. fieat, în expr. *a (se) întări ficații* 'a se sprijini', a se rezema', în : „Si pre adunarea lor să nu se întăriasă ficații miei“, în ms. 45, Fac. (49, 6; în BB: „Să nu se razime ficații mei“; în ms. 4 389: „Să nu se razime den läuntrurile mēle“), urmărește indeaproape textul grecesc: ἐπέσται τὸ ἡπτάτο μου, în care vb. ἐπείδω inseamnă 'appuyer', iar (τὸ) ἥπτατο, -ατος, 'foie'.

2.2.27. fund, în sintagma *fără fund* 'abis', în BB, Fac. (1, 2; 8, 2; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389) calchiază gr. ἄβυσσος, vsl. *bezdūnū* (gr. ὁ βυσσός, -οῦ 'fond').

2.2.28. gard, în expr. *a (se) rupe gardul*, are sensul 'placentă', popular 'soarte', fiind un calc după gr. (ό) φραγμός, care înseamnă atât 'gard', cît și 'placentă' (cf. *diafragmă*), în : „Se-au rupt pentru tine gard“, în BB, Fac. (38, 29; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389).

2.2.29. ghindă 'stějar', în : „[Devora]....să îngropă... suptu ghindă; și numi Iacob numele ei Ghinda Jelii“, în ms. 45, Fac. [35, 8; în BB și în ms. 4 389: *stejar*; în PO: *lemn de cer (al Plinsului)*] este calchiat după gr. (ή) βάλανος, care înseamnă atât 'gland', cît și 'chêne'.

2.2.30. grăsime, în sintagma *grăsimea pământului* 'belugul pământului', în BB, Fac. (27, 28, 39; în ms. 45, la fel: în ms. 4 389: *bunătatea pământului*, iar pe margine, de aceeași mină, *vлага pământului*), este un calc după gr. (ή) πιότης, -ητος 'grasse': ἀπὸ τῆς πιότητος

τῆς γῆς. Tot așa, „Si den grăsimea lor“, în BB, Fac. (4, 4; la fel în ms. 45) corespunde textului gr. καὶ ἀπὸ τῶν στεάτων αὐτῶν, în care (τὸ) στέαρ, -ατος înseamnă 'grasse'. La fel și în lat.: „Et de pinguedine terra“, în care pinguedo, -inis înseamnă 'grăsime, untura'; germ. „Fettigkeit der Erde“ și Fett 'id'.

2.2.31. hrână, în sintagma *hrana raiului* 'grădina Edenului', apare numai în ms. 4 389, în : „Si-i gonii Domnul Dumnezeu den hrana raiului să lucrēze pământul“ (3, 23; în BB: „Den grădina desfălăciunii“; în ms. 45: la fel; în PO: „Den raiul dulceștiei“; în lat.: „De paradiſo volupțiatis“; în germ.: „Aus dem Garten Eden“; în gr. ἐκ τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς); „Si-l scoase pre Adam și-l puse să lăcuiască împotriva hranei raiului“ (3; 24; în BB: „In preajma grădinii desfălăciunii“; în ms. 45: la fel; în PO: „Nainte raiului viești“; în lat.: „Ante paradisum voluptatis“; în germ.: „Vor dem Garten Eden“; în gr.: ἀπέναντι τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς).

Traducătorul ms. 4 389 n-a recurs la nici una din soluțiile de mai sus, ci a urmat în mod servil modelul slavon, în care apar sintagmele: (3, 23) *иž рâда німфа*, respectiv (3, 24) *прамо рâdo німфа*, în care cuvîntul *німфа* înseamnă 'Nahrung' (=hrână) (vezi M. Vasmer, REW II, p. 363), traducind gr. (ή) τρυπή, -ης, care înălătărea mai multe sensuri, printre care: 'mollesse, bonne chère, délice; plaisir, luxe, orgueil'; 'Weichlichkeit' (= =moliciu), 'Uppigkei' (=abundență, belșug, bogăție), 'Schwalgerei' (=desfătare a simțurilor, placere, voluptate) (vezi Hj. Frisk, GEW, I, p. 688). Din sensul abundență, belșug, bogăție', s-a dezvoltat, în slavă, sensul 'hrână', pe care apoi l-a preluat în română traducătorul ms. 4 389.

2.2.32. hrânaci, în sintagma *hrânaci cu dobitocul* 'care cresc animale', în : „Oameni hrânaci sintem cu dobitocul“, în BB, Fac. (46, 34; în ms. 45, la fel; în ms. 4 389: „Sintem oameni hrânaci de dobitoc“; aici sensul este puțin schimbat: în loc de 'păstorii, oameni care trăiesc din creșterea animalelor', avem aici numai sensul 'oameni crescători de animale'); „Era oameni ce să hrâncescu cu dobitocul“, în BB, Fac. (46, 32; în ms. 45, la fel; în ms. 4 389: „Oameni carei [=care] hrâncesc dobitoacelor“; aici sensul este schimbat; vezi observația de mai sus); „Colibele celor hrâniitori de dobitoc“, în BB, Fac. (4, 20; la fel în ms. 45; în ms. 4 389, la fel). Îmbinarea cuvîntelor *hrânaci*, *a hrâni*, *hrâniitor* cu cuvîntul *dobito*, din exemplele citate, a rezultat în urma calchierii gr. κτηνοτρόφος, -ος, -ον, folosit în textul biblic în sintagmele ἀνδρες κτηνοτρόφοι (Fac. 46, 33, 34); ἐν σκηναῖς κτηνοτρόφων [(ή) σκηνή -ης, 'tente'; 'habitation']. Cuvîntul gr. κτηνοτρόφος, este alcătuit din două elemente: verbul κτάσσω 'erwerben, gewinnen, besitzen' (=a agonisi, a ciștiga, a poseda), în a cărui familie mai există cuvînte ca: κτήνεα, -ην (neutru pl.) 'Haustier(e), zahmes Vieh' (=animale domestice); κτήσις 'Erwerbung, Besitz' (=ciștigare, posesiune, a vere); (ό) κτήτορ 'Besitzer' (=posesor) [pentru evoluția semantică: 'a ciștiga a vere' → 'avere' → 'vită', cf. IV. 1.4.3, *mar/ă* și IV. 2.3.38., *dobito*], pe de o parte, și elementul τρόφος, care provine din verbul τρέφω 'nähren' (=a hrâni, a nutri), 'erziehen' (=a crește) și este folosit la alcătuirea unor cuvînte ca σύντροφος 'zugleich ernährt oder aufgezogen' (=hrâniș sau educat împreună); νεότροφος 'frisch genährt, neugeboren' (=hrâniș de curind, nou-născut); (τὸ) τρόφιον 'Nahrung' (=hrâniș, nutrire), pe de altă parte (vezi Hj. Frisk, GEW, II, p. 31–32; 925). Din κτάσσω și τρόφος s-au format: vb. κτηνοτρόφεω 'élever du bétail', subst. (ή) κτηνοτρόφοις, -ας 'élève du bétail' și adj. κτηνοτρόφος, -ος, -ον 'qui élève du bétail'.

Traducătorul manuscrisului 45, Nicolae Milescu, a urmat în mod servil originalul grecesc, transpunind în românește adjecтивul κτηνοτρόπος prin hrănaci cu *dubitocul*, în loc de 'referitor la păstor', la cel care este *crescător de animale*', în opozitie cu *agricultur*. Calcul semantic a fost preluat și în textul BB. Sensul cel care crește, care ține sau care trăiește din creșterea animalelor' al cuvintului *hrănaci* nu este înregistrat în dicționarele românești (vezi și III. 1.1.0).

2.2.32. a hrăni, vezi *hrănaci* (IV. 2.2.31).

2.2.33. hrănit, vezi *hrănaci* (IV. 2.2.31.).

2.2.34. ieſtinătate 'abundență, belșug, situație în floritoare', în BB, Fac. și în ms. 45 cu 6 ocurențe (o singură atestare în ms. 4 389), este un derivat românesc de la *ieſtin+*suf. -ălate, dar sensul este împrumutat din gr. (ἡ) εὐθένεια -ας 'abundance, état florissant'. Cuvîntul există și în alte texte vechi românești (vezi DA, s.v.; H. Tiktin, DRG, s.v.).

2.2.35. ispitit, adj. 'estimat, evaluat', în : „Argintul vostru bine ispitii [pe margine, de aceeași mînă: bine-vrînd] il am”, în ms. 45, Fac. (43, 23; la fel în BB; în ms. 4 389: cu bună-vrîre), a preluat acest sens din gr. εὐδοκιμῶν, adj. din familia verbului εὐδοκιμέω, -ῶ 'tre estimé'; adj. εὐδοκιμός -ος -ον 'estimé'; bine, din bine ispitit, este traducerea gr. εύ-.

2.2.36. încă, vezi II. 7.12.0.

2.2.37. a se indura, vezi *vas* (IV. 2.2.56; IV. 2.3.66.).

2.2.38. intunerec 'zece mii', în : „Fă-te intru mii de intunerec”, în ms. 45, Fac. (24, 60; la fel în ms. 4 389; în BB: „Mii de zeci de mii”), este calchiat după vsl., tîma 'intunerec' și 'zece mii', acesta, la rîndul său probabil calc după te.-tât. *tuman* 'zehntausend' și 'Nebel', sau după toh. *tumane*, *tumān* '10 000' (vezi M. Vasmer, REW, III, p. 162).

2.2.39. legat 'inchis, osindit, întemnițat', în : „Si dăde lui har înaintea celui mai mare preste legaſi”, în BB, Fac. (39, 21; și 22; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Inaintea vătafului de puſcărie”); vezi *legătură* (IV. 2.2.41.).

2.2.40. legător 'întemnițat, osindit, încis', în : „Nu era cel mai mare preste legători a legăturii ſtiind pre insul nimic pentru că toate era pre mîna lui Iosif”, în ms. 45, Fac. (39, 23; în BB: „Mai mare preste legături al temniții”; în ms. 4 389: „Iar vătahul cel de puſcărie nu ſăia nimic, că toată puſcăria era în mîna lui Iosif”); vezi *legătură* IV. 2.2.41.).

2.2.41. legătură 1. 'întemniță, încisoare, puſcărie', în : „Mai mare preste legători a legăturii”, în ms. 45 Fac. (39, 23); „Si-i dăde cel mai mare preste legători legătura pre mîna lui Iosif și pre toſi cei aduſi ciſi intru legătură”, în ms. 45, Fac. (39, 22; pe margine, de aceeași mînă, este adăugat sinonimul *temniță*). 2. (sens nu prea clar) 'osindit, întemnițat, încis', în : „Nu era cel mai mare preste legături al temniții”, în BB, Fac. (39, 23; este posibil să fie o eroare tipografică: *legături*, în loc de *legători*, ca în ms. 45).

Cuvîntul *legătură* 'încisoare' apare și în alte texte vechi, vezi DA, s.v.; H. Tiktin, DRG, s.v.; O. Densusianu, ILR, II, p. 286.. După opinia ultimului lingvist, sensul a fost calchiat după vsl. *qiliſte* 'carcer', οζα 'vinculum', iar *legat* 'întemnițat', după vsl. *ſtivezini* 'vinctus'. Înînd seama că sursa directă a ms. 45 și, implicit, a textului BB, a fost versiunea grecească a *Bibliei*, putem susține că în aceste texte românești punctul de plecare al respectivului calc semantic a fost gr. (τὸ) δεσμωτήριον, -ou 'prison', cf. și gr. (δ) δεσμοφύλαξ, -αχος 'geföliet', care fac parte din familia cuvintelor gr. (ἡ) δέσις, -εως 'action de lier'; 'lien'; (τὸ) δέσμα, -ατος 'lien'; vb. δεσμεων 'enchaîner'. Modelul grecesc a fost preluat și în slavonă.

2.2.42. limbă 'popor' este un calc după vsl. *językū* 'lingua' și 'populus'; este folosit mai ales cînd e vorba de popoare străine, păgine, nu cînd e vorba de evrei. Acest uz este prezent și în cazul cuvîntului grecesc-εθνος, care, alături de sensul 'popor', mai însemna și 'popor străin', iar la plural, τὰ ἔθνη, avea sensul 'păgini' (vezi Hj. Frisk, GEW, I, p. 448). Termenul *limbă* 'popor' are în BB, Fac. peste 40 de ocurențe.

2.2.43. mare, în expr. „*Mare iaste mie* (de încă trăiește fiul meu)”, în BB, Fac. (45, 28; la fel în ms. 45; în ms. 4 389; „*Mare lucru iaste mie*”), redă gr. μέγα μοι ἔστιν...

2.2.44. mat, în expr. a (i) se întoarce cuiva maſele 'a-i arde, a-i plinge cuiva inima (suflul) pentru cineva (ceva)', în : „Si se turbură Iosif că să înforcea maſele lui pentru frate-său”, în BB, Fac. (43, 30; tot așa și în ms. 45; în ms. 4 389: „Si-i plingea inima pentru frate-său”). Versiunea din BB și din ms. 45 este fidelă textului grecesc: συνεστρέφετο γάρ τα ἔντερα αὐτού, în care apar vb. συνεστρέφω, viit. -ψω 'tourner, faire tourner' și subst. (τὸ) ἔντερον, -ου 'intestin'. În lat.: "Quia commota fuerat viscera eius"; în germ.: „Sein Herz entbrannte ihm”; în B 1975: „Inima sa ardea“.

2.2.45. mijloc, în loc. prep. *între* (intru) mijlocul + gen. 'între', după gr. ἀνά μέσον, vezi II. 8.1.0.

2.2.46. naștere, în expr. nașterea dentăi 'dreptul de întii-născut', în ms. 4 389 (25, 31, 32, 33, 34); nașterile dentăi, în ms. 45 (37, 36; la fel în BB), reprezintă un calc după gr. (τὰ) πρωτοτόκεια.

2.2.47. a numi, în expr. a numi numele 'a denumi' (același sens în expr. a chieama numele), urmează îndeaproape modelul grecesc. Apare în : „Si-i numi numele lui Isaf”, în BB, Fac. (25, 25; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Si-i puse numele Isaf”), calchiat după gr. ἐπονόμασε.... τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἡσαύ; „Si numi numele lui Iacob”, în BB, Fac. (25, 26; în ms. 45, la fel); în acest caz, textul grecesc are verbul καλέω, aor. ἐκάλεσε 'appeler': καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα ἀυτοῦ Ἰακώβ; „Să numi numele lui Edom”, în BB, Fac. (25, 30; la fel în ms. 45), după gr. ἐκάληθε τὸ ὄνομα ἀυτοῦ Ἔδωμ (vb. καλέω, aor. pasiv ἐκάληθη).

2.2.48. a (se) preainmulți 'a crește .mult', în : „Si să preainmulți apa”, în BB, Fac. (7, 17; la fel în ms. 45), redă gr. ἐπεπληθύθη τὸ ὕδωρ, în care apare verbul πλήθω, viit. πλήσω 'être plein', precedat de ἐπί, care „en composition, indique l'idée de tendance, de superposition, d'addition” (A. Chassang, Dic. gr.-fr., s.v.)

2.2.49. preste are uneori sensul '(impreună) cu', ia : „Să nu vie să mă lovască și maica preste feciori-si”, în ms. 45, Fac. (32, 11; în BB: „...și mame preste feciori”), fiind un calc după gr. καὶ μητέρας ἐπὶ τέκνοις, în care ἐπὶ inseamnă atit 'pe', cit și '(impreună) cu'. În lat.: „Matrem cum filiis”; în ms. 4 389: „Mu-miile cu copilașii lor”.

2.2.50. a pricepe 'a se uita cu atenție, a observa', în : „Si omul o pricepea pre însă și tăcea”, în ms. 45, Fac. (24, 21; la fel în BB și în ms. 4 389), a avut ca model gr. καταμαθάνειν, care are atit sensul 'a înțelege, a pricepe', cit și pe cel de 'a observa bine, a privi cu atenție'. Verbul a pricepe, cu acest sens, este prezent și în *Istoriile* lui Herodot (vezi L. Onu, Herodot, p. 5).

2.2.51. a pune, în expr. a pune singur 'a separa', 'a deosebi', în : „Si au pus Avraam 7 mieluſiſe singure”, în ms. 45, Fac. (21, 28, 29; la fel în BB; în ms. 4 389 și : „Puse deosebi”), calchiază gr. καὶ ἔστησεν.... μόνας; verbul ἔστημι 'așez, pun' și μόνας 'singur'.

2.2.52. ridicare 'tot ce are viață', 'alles Lebendige', în : „Voiu stinge toată rădicarea care am făcut dupre față a tot pămîntul”, în BB, Fac. (7, 4; la fel în ms. 45); „Să slinse toată rădicarea carea era asupra fății a tot pămîntul”, în BB, Fac. (7, 23; la fel în ms. 45; în

ms. 4389: „Tot ce era radical“). Pentru acest sens neobișnuit în română, întîlnim în germ.: „alles Lebendige“; în lat.: „Omnem substantiam“; în slavonă: *всѧ дѣлъщасѧ* (cf. vb. sl. com. **dvigaję, dvigati*; vbg. *dvignę, dvignoti* 'bewegen, heben' (= a mișca, a ridica); *vъz-dvignoli* 'aufheben, erheben', vezi E. Berneker, *SEW*, I, p. 240); în grecește: (τὸ) ἀνάστημα, - ατος 'élévation'. Prin urmare, cuvântul românesc este un calc după greacă și slavonă.

2.2.52. suslet 'animal', în : „Tot susletul care au agonisit den Haran“, în BB, Fac. (12, 5; la fel în ms. 45); „Să scoașă pământul suslet viu.... cu patru picioare“, în BB, Fac. (1, 24; în ms. 45 și în ms. 4389, la fel); „Scoașă apele tărtoare de susletei vii și zburătoare“, în BB, Fac. (1, 20; la fel în ms. 45). Sensul 'animal' este preluat din gr. (ἢ) φυγή, -ῆς 'respiration, souffle'; 'âme'; 'vie'; 'individu'; cf. lat.: „Animas quas fecerant in Haran“; lat. *anima*: 1. 'aer', 2. 'ființă', creațură.

2.2.53. săptelea 'săptămînă', în : „Săvîrșaște dară a săptelea și aceștiia“, în ms. 45, Fac. (29, 27; în BB la fel; în ms. 4389: „Ce umple 7 zile“), calchiaza gr. ἑβδομᾶς, care înseamnă atât 'șapte zile', cit și 'săptămînă'.

2.2.54. tărie 'inchisoare, pușcărie', în : „L-au pus la tărie în locul unde legății (=osindijii) împăratului se lin, acoló în tărie“, în ms. 45, Fac. (39, 20; la fel în BB; în ms. 4389: în primul caz, *pușcărie*, în al doilea, *tărie*, preluat, acesta din urmă, din traducerea lui „Nicolae, spătariul moldovean“, pe care traducătorul acestui text o avea la înțelegere, cum mărturisește el însuși în prefată). Termenul *tărie* este un calc după gr. (τὸ) δχύρωμα, -ατος 'forteresse'; cf. δχύρος 'halt-bar, fest, sicher'; 'fortifie'; vb. ἐχυρόν 'befestigen'.

2.2.55. a trebui 'a-si face poftele 'cu o femeie, a poseda o femeie', în : „Dară ca cu o curvă vor trebui cu sora noastră ?“, în BB, Fac. (34, 31; în ms. 45 la fel: *tribui*). Sensul este preluat din sintagma gr. χρήσονται τῇ ἀδελφῇ ιμῶν, alcătuită din vb. χρώμαι <*χρίουμαι, viit. χρήσομαι 'gebrauchen', dar și 'mit jemandem verkehren'; subst. (ἢ) χρήσις, -εως 'usage, emploi', dar și 'jouissance, possession'.

2.2.56. vas are la pl., vase, sensul 'obiecte casnice, calabalic, catrafuse', în : „Nu vă indurași cu ochii văselor voastre“, în ms. 45, Fac. (45, 20; în BB: *vasele*; în ms. 4389: *dichisele*). Traducătorul a urmat în mod servil originalul grecesc: μὴ φείσῃς τοῖς οφταλμοῖς τῶν σκευῶν ὑμῶν; (τὸ) σκεῦος are, la sg., atât sensul 'Gefäß' (=vas), cit și 'Gerät' (=uncaltă), iar la pl., 'Hausgerät, Schiffsgesärt, Gepäck' (=obiecte casnice, de corabie, calabalic), iar vb. φείδομαι, viit. φείσομαι are sensurile 'schonen, verschonen' (=a crufă); 'sparen' (=a economisi); 'sich enthalten' (=a se abține); 'épargner'; 's'abstenir', 'prendre garde' (=a fi atent la, a lua seamă). Aceste sensuri au fost redate diferit în cele trei texte. În ms. 45, prin *a se indura*, în BB, prin *a pregetă*, în ms. 4389, prin *a crufă*: „Nu pregetășii cu ochii de vasele voastre“; „Nu vă crufășii dichisele cu ochii voștri“. În B 1975: „Să nu vă pară rău după locurile voastre“.

2.2.57. vrajă, vezi *a vrăji* (vezi IV. 2.2.58).

2.2.58. a vrăji 'a ghici', a prezice', în : „Să el vrăjind cu vraje intru el“, în BB, Fac. (44, 5; în ms. 45: „El vrăjaște cu vraje, iar pe margine, de aceeași mină: „Întru a lui vraje vrăjaște“; în ms. 4389: „Cu vraje vrăjaște“; în lat.: „In quo augurari solet“; în germ.: „Aus dem [Becher] er wahrsagt“); „Nu știi că cu vrajă să vrăjaște omul în ce fel săn eu?“, în BB, Fac. (44, 15; în ms. 45 la fel; în ms. 4389: „Nu știi că nu iaste alt om în vrăj ca mine?“; lat.: „Quod non sit similis mei in augurandi scientia?“). Sensul a fost preluat din gr. ὀλωνίζομαι 'tirer des augures, du vol des oiseaux',

folosit în sintagma: ὀλωνίσμῳ ὀλωνίζομαι ἐν αὐτῷ (44, 5). Sensul 'oracol' al cuvântului *vrajă* și sensul 'a (se) predestina (despre oracol)' al verbului *a vrăji* sunt frecvent folosite în textul Herodot-ului de la Coșula (vezi L. Onu, *Herodot, Glosar*, s.v.). În acest din urmă text, apar și: *vrăjitor* 'prezicător' și *vrăjitoarc* 'prezicătoare'.

2.2.59. vrednie, in expr. *a fi vrēdnic* 'a valora', in : „Si-m dea mie peștira cea îndoiță.... pre argint ce va fi vrēdnică“, în BB, Fac. (23, 9; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „Pre argint [pe margine, de aceeași mină: pre bani] ce-i va și prelu[“]), este un calc după gr. ἀργυρίου τοῦ ἔξου δότω μοι; cf. gr. (ἢ) ἔξι, -ας 'valeur, mérite, consideration, dignité; estimation'.

2.3.0. Cu vînțe cu sens diferit de cel actual

2.3.1. acoperemint 'prepuț', în : „Le tăia marginile acoperămintului trupului“ în BB, Fac. (17, 23, 24, 25; la fel în ms. 45). Întreaga sintagmă are ca echivalent în textul grecesc cuvântul (ἢ) ακροβυστία, -ας 'incircumcisie'.

2.3.2. acoperire 'prepuț', în : „Vezi obrăzui trupul acoperirii marginii voastre“, în BB, Fac. (17, 11; la fel în ms. 45).

2.3.3. a adăpa 1. 'a uda (despre un riu)', în : „Să riu iese den Eden ca să adape grădina“, în BB, Fac. (2, 10; la fel în ms. 45 și în ms. 4389). 2. 'a da cuiva de băut', în : „Adăpă-mă pușinea apă den ciutura ta“, în BB, Fac. (24, 17, 43, 45; la fel în ms. 45; în ms. 4389: *Dă-m să beau l!*). Expr. *a adăpa vin* înseamnă 'a-i da cuiva vin să bea, a-l îmbăta', în : „Să adăpăm pre tatăl nostru vin“, în ms. 45, Fac. (19, 32; în BB: *cu vin*). Traducătorul ms. 45 a urmat în mod servil modelul grecesc: ποτίωμεν [ποτίζω 'donner à boire'] τὸν πατέρερ ρυάων οἶνον.

2.3.4. adăpost 'port, radă', în : „Lîngă adăpostul văselor“, în BB, Fac. (49, 13; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „La pristaniea corăbiilor).

2.3.5. adunare 'sfat, adunare', în : „Te voi face intru adunare de limbi“, în BB, Fac. (45, 4; la fel în ms. 45; în ms. 4389: *adunare limbilor*). Modelul este gr. εἰς συναγωγήν ἐθῶν.

2.3.6. a află 'a găsi'. În BB, Fac. nu se folosește sinonimul *a găsi* 'a află'. Astăzi, *a află* 'a găsi' este atestat în Crișana, Banat, precum și la istororomâni și la aromâni (vezi ALR SN, h. 1 334, ... *dar nu l-am găsit*).

2.3.7. a se afuma 'a fumega, a scoate fum', în : „Iată cuporiiu afumindu-se“, în BB, Fac. (15, 17; la fel și în ms. 45 și în ms. 4389).

2.3.8. apărat 'oprit, interzis', în : „Nimic nu iaste apărat de mîinile mîle sără numai tu“, în ms. 4389, Fac. (39, 9; în ms. 45: „Nice iaste altă nimic rădicat de la mine“; în BB: „Nice s-au rădicat de la mine nemică“; în aceste din urmă două texte, avem a face cu un calc după gr. ὑπεξήρηται ἀπ' ἐμού, în care primul element este un compus de la vb. αἴρω 'ridic'.

2.3.9. a apleca 'a alăpta (un copil)', în : „Apleacă pruncul Sarra“, în BB, Fac. (21, 7; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „Sarra apleacă cocor); sensul provine din terminologia păstorească.

2.3.10. a (se) asculta 'a fi docil, a se supune cuiva', în : „Grădă lui Iosif zi dentru zi și nu să asculta ci să se culce cu ea“, în BB, Fac. (39, 10; la fel în ms. 45). Sensul pare a fi preluat din grecește: οὐχ ὑπήκουεν αὐτῇ; cf. adj. ὑπήκοος, -ος, -ογ 'soumis, docile'.

2.3.11. a avea, in expr. *a avea pe sine* 'a avea menstruație', în : „Părăsiră la Sarra a se face cèle ce au pre sine fămeile“, în BB, Fac. (18, 11; la fel în ms. 45;

în ms. 4 389 : „Trecuse de a mai fi Sarrei nepușința firei muierești“) (vezi ALR II/I, Supl., h. 1).

2.3.12. biruință 'stăpînire, posesiune', în : „[Iosif] le dăde biruință în Tara Eghipetului“, în ms. 4 389, Fac. (47, 11 ; în BB : *finière* ; în ms. 45 : *fárine* ; în lat. *possessionem*) (vezi Lajos Tamás, EWUR, p. 120).

2.3.13. a bîntui 'a avea supărări, necazuri', în „*Bintuieste*“, în ms. 45, Fac. (48, 1, scris pe margine, de aceeași mînă, ca sinonim pentru *dodeiește*, din text),

2.3.14. brobode(l)nec 'Oberkleid, Mantel einer Frau', 'vâl, un fel de haină scumpă', în : „*Iară ea luindu-ș brobodelnecul se îmbrăcă*“, în BB, Fac. (24, 65 ; în ms. 45 : *brobodenicul* ; în ms. 4 389 : *haine de îmbrobodituru*). Cuvîntul mai apare în scrierile lui Dosoftei și la Cântemir. Pare a fi o creație a lui Dosoftei. În gr. : τὸ δέπτρον, -ου 'habit d'été, 'Sommergegewand'; în lat. : *pallium*; în germ. *Schleier*.

2.3.15. buhai 'taur', în ms. 45, Fac. (32, 15 ; 49, 6 ; în BB și în ms. 4 389 : *taur*). Regionalism moldovenesc, eliminat în carteia *Facerea de diortositorii BB*.

2.3.16. carătă 'căruciu elegantă, închisă' (<it. *carreta*, în : „*Șăzu în a doua carătă*“, în ms. 4 389, Fac. (41, 43 ; în BB și în ms. 45 : *car*).

2.3.17. easnie adj. 'de-al casei, căsean', în : „*Nu era nimeni den cei casnici în casă*“, în ms. 4 389, Fac. (39, 11, 14 ; în BB și în ms. 45 : *cei din casă*).

2.3.18. a (se) căuta 'a cere răzbunare', în : „*Singele lui [Iosif] se caută*“, în ms. 4 389, Fac. (42, 22 ; în ms. 45 și în BB : *să ceară*). Acest sens nu-i înregistrat în DA și la H. Tiktin, DRG, s.v.; pare a fi un calc lingvistic (vezi *a cerca*, 2. în IV. 2.2.16.)

2.3.19. cerbicee 'grumaz, ceafă', apare numai în ms. 4 389, Fac. (27, 40 ; 33, 4 ; 41, 42 ; 45, 14); în BB și ms. 45 : *grumaz și git*.

2.3.20. cetățean 'locuitor al unei cetăți antice, orășean' este atestat de 3 ori în ms. 4 389, Fac. (23, 11 ; 24, 13, 43) și o dată în BB și în ms. 45 (23, 11).

2.3.21. cîtitură 'lectură', în : „*Mai vîrlos să așfă spre cîtitură*“, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 1).

2.3.22. a (se) ciștiagă 1. 'a se îngrijii de ceva', a avea grija de', în : „*Lăciuți și vă ciștiagăți pre lînsul [pămîntul] și agonisîsi întru el*“, în ms. 45, Fac. (34, 10 ; în BB și în ms. 4 389 : *vă hrăni*). 2. 'a cumpăra, a achiziționa', în : „*Și-l ciștiagă pre dînsul Penteștri*“, în BB, Fac. (39, 1 ; în ms. 45 : *șì-l avu* ; sensul 'a cumpăra se întîlneste și în ms. 4 389, Fac. 36, 43); „*Ciștiagindu-l*“, în BB (Pred. II, p. 2, r. 7 de sus).

2.3.23. a se elăti 'a se întîri', în : „*Tot tîritoriul ce să clătește pre pămînt*“, în ms. 45, Fac. și în ms. 4 389 (8, 17 ; în BB : *tiraște*). Sensul 'a se întîri' este derivat de la cel de 'a se mișca', acesta din urmă fiind propriu radicalului vechi slav *klati* (vezi DA, s.v.).

2.3.24. cocon 'copil pînă la 4 ani, prunc', în : “[Sară] aplecă cocon“, în ms. 4 389, Fac. (21, 7, 8 ; în BB și în ms. 45 : *prunc și copil*).

2.3.25. a se conteni 'a înceta de a mai face un lucru', a se opri', în : „*Spălindu-se pe obraz, ieșind afară să conteni și zise*“, în BB, Fac. (43, 31 ; la fel în ms. 4 389 : „*Se conteni de plîns*“; în ms. 45 : *să încreză*). Din lat. *contineo*; -ere, trecut la conjugarea a IV-a, cu o neaccentuat păstrat, ca în *coprinde, român* etc.

2.3.26. coșar 'adăpost pentru vite', în ms. 4 389, Fac. (33, 17 ; în BB și în ms. 45 : *colibă*).

2.3.27. coșciug 'sicriu, raclă', în ms. 4 389, Fac. (50, 26, cuvînt adăugat pe margine, de aceeași mînă, pentru sinonimul *sicriu*, din text ; în BB : *mormînt*; în ms. 45 : *gropniș* ; ultimele denumiri arată că traducătorii aveau în vedere realități diferite). În privința etimonului, rom. *coșciug* provine din vsl. *kovčegъ*, care traduce gr. κιβωτός, lat. *arca*, și a avut în slavonă sensul 'Behältnis, Kasten, Grab' (=recipient, ladă, mor-

mînt). În rusa veche, ca în vechea slavă, există și sensul 'arcă', 'Corabia lui Noe'. Etimonul cuvîntului slav este gr. biz. καῦχος, καυχίον, ngr. καυκύ 'Holzgefäß' (=vas de lemn)+suf. sl. -egū (vezi E. Berneker, SEW, I, p. 594–595). (Cf. rom. *căuc*<lat. *caucus*).

2.3.28. a crede. Forma *crez* este folosită de cîteva ori în ms. 4 389 la începutul propozițiilor interogative, cu valoare de adverb interogativ: 'au?', 'pentru ce?', 'oare nu?', fiind extras din construcții ca : „*Crezi că nu...?*“, în : „*Că ce-ai făcut așa? Crez eu pentru Rahil am slujit fie?*“, în ms. 4 389, Fac. (29, 25 ; în ms. 45 : „*Au nu pentru Rahil am slujit fie?*“; în lat. : „*Nonne pro Rachel servivi tibi?*“); „*Ce-a venit la mine? Crez voi m-aș urât și m-aș gonit de la voi?*“, în ms. 4 389, Fac. (26, 27 ; în ms. 45 : „*Pentru că ci ați venit către mine și voi m-aș urât și m-aș scos de la voi?*“; în lat. : „*Quid venistis ad me hominem quem odistis et expulstis a vobis?*“; „*Crez de mi-ai fi spus eu te-as fi lăsat cu bucurie, cu tobe și cu căpuze?*“, în ms. 4 389, Fac. (31, 27 ; în ms. 45 : „*Și de mi-ai fi spus, te-as fi trimis cu bucurie și cu cintărești, tîmpene și copuze?*“; la fel în BB ; în lat. : „*Cur ignorante me fugere voluisti, nec indicare mihi: ut prosequerer te cum gaudio et canticis et tympanis et citharis?*“)

2.3.29. erunt 'însingerat, mînjit de singe' (<lat. *cruentus* 'id.'), în : „*Și trimiseră dulama cruntă*“, în ms. 4 389, Fac. (37, 32 ; în BB : „*Haina cea pestriță*“; în ms. 45 : „*Haina cea împistrîță*“).

2.3.30. a (se) eruță 'a duce dorul', 'a dori ceva foarte mult', 'a regreta', 'a-părea rău de ceva', în : „*Nu vă crujăți dichisele cu ochii voștri*“, în ms. 4 389, Fac. (45, 20 ; vezi IV. 2.2.56).

2.3.31. eulă (vezi IV. 1.6.2).

2.3.32. cuviitor, adj. (<*a se cuveni*), în : „*Cuvîtor lucru și înfrâmșețat grai iaste cel deplin de laudă răspunsu al oamenilor vechi*“, în ms. 45 (Pref. M., p. 1).

2.3.33. denlăuntruri 'organele interne, măruntaie, fizcat', în : „*Să nu se razime denlăuntrurile mélé*“, în ms. 4 389, Fac. (49, 6 ; în ms. 45 și în BB : *ficații*; vezi IV. 2.2.26). În B 1975 : „*În adunarea lor să nu fie părță slava mea*“; în lat. : „*Et in coetu illorum non fit gloria mea*“.

2.3.34. desfătăciune, vezi III. 1.3.0. ; IV. 2.2.31.

2.3.35. a desșela 'a lua șaua (povara) de pe un animal', în : „*Desșelă cămilele*“, în ms. 45, Fac. (24, 32 ; în BB : *descărcă*; în ms. 4 389 : *desșăla*).

2.3.36. dezlegare 'îlcuirea unui vis', în : „*Dăzlegarea visului tău așa iaste*“, în ms. 4 389, Fac. (40, 12 ; în BB : *îlcuirea*; în ms. 45 : *asămănarea*). Vezi a asemănă, IV. 2.2.10. ; asemănare, IV. 2.2.11. ; a izbîndi, IV. 2.3.50.

2.3.37. dichise (pl.) 'unelte, obiecte de casă, calabâlc', în : „*Nu vă crujăți dichisele cu ochii voștri*“ ('nu vă pară rău după lucrurile voastre'), în ms. 4 389, Fac. (45, 20 ; în BB și în ms. 45 : *vasele*), vezi IV. 2.2.56. ; IV. 2.3.30.

2.3.38. dobitoe 1. 'turmă', în : „*Dobito de oi și dobitoc de bei*“, în ms. 4 389, Fac. (26, 14 și în multe alte locuri ; la fel și în BB și în ms. 45). 2. 'avere', în : „*Si să făcură lui dobitoc mult: și boi, sluji, slujnice, cămile și măgarî*“, în BB, Fac. (30, 43 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389). Etimonul este vsl. *do-byti* 'a dobîndi', apoi *do-bytuk* 'avere'; 'avere în animale', 'turma'; 'animal'. Ultimul sens este atestat de multe ori în cele trei texte ; vezi *hrănci*, IV. 2.2.32 ; *marfă*, IV. 1.4.3.

2.3.39. doieă, în : „*Debora, doica Revecăi*“, în BB, Fac. (35, 8 ; la fel și în ms. 4 389 ; în ms. 45 : *mamcă*).

2.3.40. a dovedi 'a săraci, a tilcui un vis', în : „*Nu era cine să dovedească visul lui farao*“, în BB, Fac. (41, 8 ; la fel și în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *să dăzlège*).

- 2.3.41. dumnezei (pl.) 'zei, idoli, bozi', în : „Dară dumnezeii miei că ce i-ai furat?”, în ms. 4 389, Fac. (31, 30; la fel în 31, 32, 35; 35, 2, 4; în ultimul verset: dumnezeii cei streini; în BB și în ms. 45: bozi).
- 2.3.42. facere 'generație, sprijă a neamului' (<a face 'a naște'), în : „Aceașa iaste facerea lui Izmail, feciorul lui Avraam”, în ms. 4 389, Fac. (25, 12; în BB și în ms. 45: nașterile; în lat. *generationes*; în gr. αἱ γένεσις), vezi *naștere*, IV, 2.3. 102.
- 2.3.43. fapt 'lucru', în : „Ce iaste faptul vostru? (=cu ce vă îndeletniciți?)”, în ms. 45, Fac. (46, 33 [34]; în BB și în ms. 4 389: *lucrul*); „Faptu de pitar” 'produse de brutărie', în ms. 45, Fac. (40, 17; în BB: „Lucru de făcătoriu de pline”; în ms. 4 389: „De toate feliurile de friguri”).
- 2.3.44. față 'pagină', în ms. 45 (Catastih, p. 2).
- 2.3.45. a se gîndi 'a visa, a avea vise', în ms. 45, Fac. (41, 1, 17; 40, 16, pe margine, de aceeași mînă: „Mă gîndiam”, pentru „Mi să părea”, din text).
- 2.3.46. glas, vezi *gură*, IV, 2.3.47.
- 2.3.47. *gură*, 'limbă', 'Sprache', în : „Era tot pămintul o *gură* și un glas la toți”, în ms. 4 389, Fac. (11, 1; în BB și în ms. 45: *rost(u)*; în slavonă: ογκά καὶ γλῶττα; în gr. χέλωος (=buză) καὶ φωνή; în lat.: *labium et sermonum*; în germ. Zunge und Sprache; în PO: o limbă și o băseadă); „Au amestecat...gura a tuturor limbilor”, în ms. 4 389, Fac. (11, 9; în BB și în ms. 45: *rosturile*).
- 2.3.47 bis, hărăpese, în „Tara hărăpească”, 'Etiopia' în ms. 4389, Fac. (2, 13).
- 2.3.48. hotar 'ținut, regiune, teritoriu', în ms. 4 389, Fac. (18, 26; 19, 17, 25, 28, 29). În ms. 45, apar cuvintele sau expresiile: *loc* (18, 26); *prenpregiurul* (19, 17, 25); *prenpregiurul locului* (19, 28); *prenpregiur* (19, 29), iar în BB: *loc* (18, 26); *împrejurul locului* (19, 17); *tot împrejurul* (19, 25); *de împrejurul locului* (19, 28); *de pe împrejur* (19, 29).
- 2.3.49. a hrăpi 'a răpi', în : „Jigania au hrăpit pre Iosif”, în BB, Fac. (37, 33; în ms. 45 și în ms. 4 389: *au apucat*), cu *h-* probabil preluat din vsl. *grabitī*, sîrb de est *hrabac*, ucr. *hrabyly*, sau apărut din motive expresive (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.).
- 2.3.50. a izbîndi 1. 'a tilcui visele' (sens absent în DA și în H. Tiktin, *DRG*, s.v.), în : „Izbîndește Iosif visele boiarilor lui faraon”, în ms. 4 389, Fac. (40, 12; cuvintele acestea sunt scrise pe margine, de aceeași mînă, ca explicație pentru termenul *dăzlegarea*, din text; sinonime; *a asemâna*, *a tilcui*, *a dezlega*). 2. refl. a se izbîndi 'a se răzbuna', în : „Pentru că dentru Cain de șapte ori s-au izbîndit”, în BB, Fac. (4, 24; la fel în ms. 45).
- 2.3.51. izbîndire 'răzbunare', în : „Sapte izbîndiri va dezlegă”, în BB, Fac. (4, 15; tot așa în ms. 45).
- 2.3.52. a îmbla 'a se împreuna cu o femeie', în : „Nu asculta ei să s<ă> culce cu ea, să îmble cu însă”, în ms. 45, Fac. (39, 10; în BB: „Să se împreune cu dînsa”).
- 2.3.53. imbroboditură, în : „Haine de imbroboditură”, în ms. 4 389, Fac. (24, 65), vezi *brobodē(l)nec*, IV, 2.3.14.
- 2.3.54. împelișare 'intrupare, încarnare', în : „Împelișarea Domnului Hristos”, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 2).
- 2.3.55. a (se) împirona 'a fi întinut la o lucrare, a fi obligat să stăru mult asupra unui lucru', în : „Indelungată vrême m-am împironat”, în ms. 4 389 (Cî, p. 2).
- 2.3.56. împrejurători, vezi *împrejurare*, IV, 2.3.57.
- 2.3.57. împrejurare 'acoperemînt din frunze în jurul trupului', în : „Să-ș făcură împrejurări”, în ms. 4 389, Fac. (3, 7; în BB: *încingeri*; în ms. 45: *împrejurători*).
- 2.3.58. a se împreuna 'a avea relații sexuale', în : „Să se împreune cu dînsa”, în BB, Fac. (39, 10; vez. IV, 2.3.52).
- 2.3.59. împreună 'măritată', în : „Ea este împreună cu bărbat”, în BB, Fac. (20, 3; în ms. 45: la fel; în ms. 4 389: „Iaste muiere cu bărbat”).
- 2.3.60. împrejur, vezi *hotar*, IV, 2.3.48.
- 2.3.61. începătură 'braț de rîu', în : „De acolo să împărte în patru începături”, în BB, Fac. (2, 10; la fel în m. 45 și în ms. 4 389). Modelul pare a fi slavonesc: *παναθηναϊκαὶ καὶ τετάρη κανάλα*; ultimul cuvînt face parte din familia verbului vsl. *na-čkno*, *na-četi* 'anfangen' (=a începe); subst. *na-čelo* 'Anfang'. La rîndul său, textul slavonesc a avut ca model pe cel grecesc: εἰς τέτταρες ἀρχας, în care ultimul cuvînt, *ἀρχή*, înseamnă 'început' și, probabil, și 'braț de rîu'.
- 2.3.62. încinecală 'a cincea parte' (<vb. a *incinci* < *cinci*), în : „Tot Egiptul să dea încineala lui faraon”, în ms. 4 389, Fac. (47, 26; în BB și în ms. 45: *a cincea*).
- 2.3.63. încingere 'acoperemînt de la brîu în jos', în : „Să-ș făcură lor încingeri împrejur”, în BB, Fac. (3, 7; vez. *împrejurare*, IV, 2.3.57).
- 2.3.64. a îndoi 'a face să se întîmple ceva de două ori', în : „Pentru că ce au îndoit visul lui faraon de două ori”, în BB, Fac. (41, 32; la fel în ms. 45). Este un calc semantic după textul grecesc: δευτερῶσαι [a îndoi] τὸ ἐνύπνιον [=vis] φρασώ δις [=de două ori].
- 2.3.65. îndoit 'dublu', în : „Peștera cea îndoită”, în BB, Fac. (23, 9 și încă în alte 5 locuri; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389). Modelul a fost sintagma gr. ἐν διπλῷ σπηλαῖῳ [=în peștera dublă] (Fac. 23, 17); cf. lat.: „In quo erat spelunca duplex”.
- 2.3.66. a se îndura 'a fi dur, nemilos, crud, insensibil', în : „Pentru care lucru ai făcut cuvîntul acesta și te-ai îndurat de fiul tău cel iubit”, în BB, Fac. (22, 16; în ms. 45: „Să nu te-ai îndurat de fiul tău cel iubit”; în ms. 4 389: „Să n-ai cruat pre fiul tău”). Numai în BB apare sensul special 'ich habe kein Mitleid, kein Erbarmen mit ihm, erbarme mich seiner nicht', care s-a dezvoltat din lat. *indūrō*, -āre 'a face să fie solid, a întări'. Sensul opus, actual, 'a avea milă de cineva', apare în ms. 45, versetul citat; de aceea, negația nu conferă construcției de aici același înțeles: 'a fi dur, nemilos'.
- 2.3.67. a înota 'a naviga, a pluti', în : „O corabie carea... Înoată toate adincurile mării câle lucii”, în ms. 4 389 (Cî, p. 1).
- 2.3.68. a însămăra 'a punе samarul pe un animal', în : „Iș însămăra măgariul său”, în BB, Fac. (22, 3; în ms. 45: *îs înselă*; în ms. 4 389: *îs însăla*).
- 2.3.69. a (se) întări 'a (se) sprijini, a (se) rezema', în : „Domnul era întărit pre ea [pe scară]”, în BB, Fac. (28, 13; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Domnul se întării pre dînsa [pe scară]”.
- 2.3.70. întărit 'sprijinit, rezemat, proptit', în : „Iată scară întărită în pămînt”, în BB, Fac. (28, 12; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389).
- 2.3.71. a întina 'a mînji, a păta, a murdări' (<*tină*), în : „Întinără haina cu sîngele”, în ms. 45, Fac. (37, 31; întinără este scris pe margine, de aceeași mînă, pentru sinonimul *imară* (<im), din text; în BB: *unseră*; în ms. 4 389: *mînjiră*; în PO: *tâvăliră*).
- 2.3.72. a întoarce 'a traduce, a tălmăci', în : „În-vășind limba și carteoa voriească, întoarse Scriptura Vîche elinistă”, în ms. 45 (Cuv., p. 2, col. 1).
- 2.3.73. întristăciune 'suferință, chin, necaz', în : „Ziua întristăciunii mîle”, în ms. 4 389, Fac. (35, 3; în BB și în ms. 45: *primejdie*).
- 2.3.74. întunieios 'întunecat' (<vb. a *întuneci*, vez. DA), în : „Frică întunicioasă mare căzu pre dînsul”,

în BB, Fac. (15, 12 ; în ms. 45 și în ms. 4389 : *întunecăsă*).

2.3.75. a înturna 'a traduce, a tălmăci', în : „*Scriptura cu rea-credință au înturnat-o*”, în ms. 45 (Cuv. p. 2, col. 1).

2.3.76. a îñărea 'a inceta o acțiune, a se opri', în : „*Lia deaca văzu că îñărcă de a mai naște*”, în ms. 4389, Fac. (30, 9 ; în BB : „*Au stătul dê a mai naște*”; la fel și în ms. 45).

2.3.77. a se învîrteji 'a se întoarce, a reveni', în : „*Te vei învîrteji în pămînt pentru carele te-ai luate*”, în BB, Fac. (3, 19 ; la fel în ms. 45). Pentru semantism, se poate presupune și o influență din partea textului grecesc, care conține verbul *στρέψω*, viit. *στρέψω* 'tourner, fair (re)tourner', precum și a textului slavon, care are verbul vsl. *vrûleti* 'drehen'; cf. lat. : „*Revelatis in terram*”.

2.3.78. județ 'judecată', în *a giudeca giudef*, în ms. 45, Fac. (19, 9), care este o calchiere a expresiei grecești *χρήστιν κρίνων*; „*La Izvorul Giudefului*”, în ms. 45, Fac. (14, 7 ; în BB : „*La Izvorul Judecășii*”; în gr. : ἐπὶ τὴν πηγὴν τῆς Κρίσεως.

2.3.79. jungher 'animal de sacrificat, de adus ca jertfă' (<*a junghia*), în „*Junghe jungheturi*”, în BB, Fac. (43, 16 ; în ms. 45 : *junghe jungheturi*; în ms. 4389 : *junghe o vită*). Acest sens nu este înregistrat în dicționare.

2.3.80. junghetură 'animal de sacrificat' (<*a junghia*+*-etură*), în : „*Si junghe jungheturi*”, în ms. 45, Fac. (43, 16). Cuvântul cu acest sens este atestat o singură dată în *Pravila lui Matei Basarab* (1640, Govaora); vezi CADE și DA s.v.

2.3.81. jupin 'domn, stăpin', în : „*Iar ea zise : Bea, jupine ?*”, în ms. 4389, Fac. (24, 18 ; în BB și în ms. 45 „*Bea, doamne !*”; „*Rugămu-te, jupine !*”, în ms. 4389, Fac. (43, 20 ; în BB și în ms. 45 : „*Rugămu-ne, doamne !*”).

2.3.82. a lăcui 'a așeza într-un loc, a coloniza', în : „*Si lăcui Iosif pre tată-său și pre frații lui*”, în BB, Fac. (47, 11 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4389 ; în ultimul text, este notat pe margine, de aceeași mînă, sinonimul *ușășu*, cu -ășă, eronat, în loc de -ză).

2.3.83. latinesc, -ească 'latinesc', în ms. 4389 (Cf.) ; varianta *letinească*, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 1).

2.3.84. lemn 1. 'pom roditor', 'arbore' și 2. 'substanță lemnoasă'; sensuri atestate de multe ori în cele trei texte studiate (vezi *Indicele de cuvinte*, s.v.). Sintagma *lemn roditoriu* 'pom' apare în ms. 4389, Fac. (1, 11, 12 ; în BB : 1, 12 ; la fel și în ms. 45). Cele două sensuri ale cuvântului *lemn* au putut fi împrumutate și din sl. *άρκο* sau din gr. *ξύλον*, care, ambele, înseamnă atât 'arbore, copac, pom', cât și 'substanță lemnoasă'. În graiurile românești, *lemn*, cu sensul 'copac', este atestat în peste 20 de puncte anchetate din rețeaua E. Petrovici, puncte situate în Banat, Crișana, Transilvania și Maramureș (vezi ALR SN, V, h. 1349, 1351). În aceste provincii, sensul a putut să apară și sub influență limbilor maghiară și germană (săsească).

2.3.85. a se lepăda 'a se răscula' (sens nesigur), în : „*S-au lepădat*”, în ms. 45, Fac. (14, 4 ; completare marginală, scrisă de altă mînă, pentru *s-au rocoșit*, din text).

2.3.86. a luera 'a împărți, a distribui', în : „*Si lucra Iosif gruă tătine-său și fraților lui....pre capete, pre număr*”, în ms. 4389, Fac. (47, 12 ; în BB și în ms. 45 : (*le*) *măsură gruă*, după gr. *ἐστρομέτρει*).

2.3.87. maică, vezi II. 1.1.7.

2.3.88. mameă 'doică' (<polon., rus. *mamka* ; mold. actual *mancă*), în : „*Si muri Devorra, mamca Revecati*”. în ms. 45, Fac. (35, 8 ; în BB și în ms. 4389 : *doica*).

2.3.89. mare 'vest' în : „*Călă mare*”, în BB, Fac. (13, 14 ; la fel în ms. 45) ; „*Despre mare*”, în BB, Fac.

(12, 8 ; la fel și în ms. 45) ; „*Spre mare*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (28, 14) ; „*Pînă la mare*”, în ms. 4389, Fac. (28, 14). Sensul *'apus'*, vest' este preluat din grecește : *κατ' θάλασσαν*, acesta, la rîndul său calc după modelul ebraic. Demn de remarcat este faptul că în PO se folosește cuvântul actual *apus* : *călă apus* (12, 8) ; *la apus* (13, 15 ; 28, 14).

2.3.90. mădúă 'ce este mai bun' (sens figurat), în : „*Vezi minca mădúă pămîntului*”, în BB, Fac. (45, 18 ; în ms. 45 : *măduha*). Lat. *medulla* însemna și 'escență, floare (a unui lucru)'; dar expresia în discuție este mai degrabă un calc după gr. *φύγεσθε τὸν μυελὸν τῆς γῆς*.

2.3.91. măgăreajă 'asimă' : *măgărelje*, în ms. 4389, Fac. (32, 15 ; 49, 11 ; în BB și în ms. 45 : *măgărișă*).

2.3.92. mănușehi 'snop (de grâu)', în : „*Părea-mi-se că voi legași mănușche la mijlocul cîmpului și se sculă al mieu mănușchii și stătu dreptu* ; și întorcîndu-să pren-pregiur, mănușele voastre s-au închinat mănușchiiului meu”, în ms. 45, Fac. (37, 7 [6]) ; în BB și în ms. 4389 : *znop, znopi*). Sensul este atestat în DLR o singură dată, după ALR SN I h. 81, pct. 605, Furceniile Vechi, din sudul Moldovei : 'snop de strujeni'.

2.3.93. meșter, în sintagma *om meșter* : “[Iosif] era om meșter”, în ms. 4389, Fac. (39, 2 ; cuvântul este explicat pe margine prin sinonimele aproximative : *în-telept, îscusit, priceput, socotit* ; în BB și în ms. 45 : „*Era om ce nemerită*”).

2.3.94. a mîlcomi 'a supune, a domina, a stăpini, a liniști', în : „*Milcomête călă tine întoarcerea lui și tu vei stăpini pre dînsul*”, în BB, Fac. (4, 7 ; în ms. 45, greșit : *mîncomête* ; în lat. : „*Sed sub te erit appetitus eius*” ; în germ. : „*Du aber herrsche über sie*” ; în gr. *ἡσύχασον πρός σέ ή ἀποστροφή ἀντοῦ*, în care vb. *ἡσυχάζω* înseamnă 'être tranquille', iar (η) *ἀποστροφή*, -ης, 'action d'éloigner ; aversion', vb. *ἀποστρέφω* 'détourner ; repousser'.

2.3.95. mîrșav 'foarte slab' (<vsl. *mrăsavă* 'slab'), în : „*Vaci....mîrșave la trup*”, în ms. 4389, Fac. (41, 3, 4 ; în BB și în ms. 45 : „*Suplăi la trupuri*”); vezi DLRLV, s.v.

2.3.96. mojic 'plugar, țăran' (<rus. *mužik*, diminutiv de la *muž* ; 'soț, bărbat' cu sensul 'țăran', din cauză că : „*rechtlich Unmundige als Knaben bezeichnet wurden*”, vezi M. Vasmer, REW, II, p. 170), în : „*Acesla va fi mojic om*”, în BB, Fac. (16, 12 ; în ms. 45 : *mojic* ; în ms. 4389 : *mojic* ; pe margine apare ca explicație sinonimul *țăran*) ; „*Era Isaf om știind vîna, mojic*”, în BB, Fac. (25, 27 ; în ms. 45 : *mojic* ; în ms. 4389 : *plugar* ; pe margine, acesta e explicat prin *mojic*). Cuvântul se pare că a pătruns în română pe la mijlocul secolului al XVII-lea. În textele studiate, el nu are încă acceptația peiorativă actuală : 'grosolan, necioplit, bădărân'. (Cf. DLRLV, s.v.).

2.3.97. moștean 'moștenitor', în : „*Să fie slugă mea moștean*”, în ms. 4389, Fac. (15, 3, 4, 4).

2.3.98. a moștena, vezi a *moșteni*, IV. 2.3.99.

2.3.99. a moșteni (<*moșteni*+*moșneni* 'id.'; tot așa, subst. *moșnean*<*moșan* 'moștenitor'+*moșnean* 'id.'; apariția lui -t- se explică printre o influență a vsl. *moștinu* 'potens', 'puternic, bogat', vezi H. Tiktin, DRG, s.v.), în : „*să moștenească*”, în ms. 45, Fac. (24, 60) ; *moșteniră*, în ms. 45, Fac. (47, 27) ; *să moștenești*, în ms. 45, Fac. (15, 1 ; 28, 4) ; *voi (va) moșteni*, în ms. 45, Fac. (15, 3, 4, 8 ; 21, 10 ; 22, 17). În BB și în ms. 4389 : *a moșteni* ; în ultimul text și : *(să-l) moștenezi*, Fac. 15, 7, de la un verb *a moștena*, de conjugarea I.

2.3.100. mumă, vezi II. 1.1.7.

2.3.101. a se muta 'a se mișca', 'a se deplasa', în : „*Toate cîte se mulă pre pămînt*”, în ms. 4389, Fac. (9, 2 ; în BB : *se mișcă* ; în ms. 45 : *să pornescu*).

2.3.102. naștere, în forma de pl. *nașterile* 'spîta neamului', arborele genealogic', totalitatea urmășilor', în : „*Nașterile lui Noe*”, în BB, Fac. (6, 9; la fel în ms. 45); „*Nașterile feciorilor lui Noe*”, în BB, Fac. (10, 1; încă 8 ocorențe în BB și în ms. 45). Termenul este folosit și în ms. 4 389, alături de *facere* (vezi IV, 2.3.42.) și de *neam* : „*Neamurile feciorilor lui Noe*”, Fac., 10, 32; „*Neamul lui Isav*”, Fac., 36, 9). Cf. gr. *αγένεσις*, lat. *generationes*.

2.3.103. năcăjitor 'mincinos', 'înșelător', în : „Voi și înaintea lui că un năcăjitor”, în ms. 4 389, Fac. (27, 12); în BB : „*Nebăgăt în seamă*”; în ms. 45 : „*Nebăgător în seamă*”; în germ. „*Als ob ich ihn betrügen wollte*”; în lat. : „*Timo ne putet me sibi voluisse illudere*”; în gr. : καὶ ἐσομαι ενσυντίον αὐτοῦ ὡς καταφρονῶν cf. vb. καταφρονέω, -ονῶ 'mepriser'.

2.3.104. a năpusti 'a părăsi la greu pe cineva', în : „*De va năpusti pre tatăl său, va muri*”, în ms. 4 389, Fac. (44, 22; în BB : *de va lăsa*; în ms. 45 : *să va lăsa*). Acest sens apare și la N. Costin : „*A năpustit trebile fării*” 'a lăsat în părăsire....'.

2.3.105. năsilnicește 'răstit', aspru, brutal', în : „[Iosif] le grăi năsilnicște”, în ms. 45, Fac. (42, 7; și 42, 30; în BB : „*Cu scără*”; în ms. 4 389 : „*Ie vorbitia cu răstil*”).

2.3.104 (a). năucire 'amorțire', 'somn greu', în : „*Puse Domnul Dumnedzău pre Adam năucire și adormi*”, în ms. 45, Fac. (2, 21; în BB și în ms. 4 389 : *somnu*; în gr. (ἢ) ἔκστασις, -εως 'égarement, extase'.

2.3.105 (a). neputință, în sintagma : „*Nepulința firei muierestii*”, cu sensul 'menstruație', în ms. 4 389, Fac. (42, 7; și 18, 11; în BB și în ms. 45 : „*Cele ce au pre sine fâmeile*”).

2.3.106. neted 'fără păr pe corp', în : „*Isaf...oni păros și eu om neted*”, în BB, Fac. (27, 11; în ms. 45 : *nētedu*; în ms. 4 389 : *neted*, dar pe margine este adăugat, de aceeași mină, sinonimul *neſlocos*; cf. gr. λεῖος, -α, -ον 'lis, poli'; 'uni, aplani'; 'imberbe, chauve'.

2.3.107. obicei 'menstruație', în : „*Mi-au sosit cearșul obiceiului firei muierestii*”, în ms. 4 389, Fac. (31, 35; în BB și în ms. 45 : „*Ce au obiceiul muierile*”).

2.3.108. a ocoli 'a mină o turmă de oi', în : „*Ocolește*”, cuvînt adăugat pe margine, de aceeași mină, în dreptul cuvîntului „*treacă*”, din construcția „*Treacă oile tale*”, în ms. 4 389, Fac. (30, 31).

2.3.109. a păbărniei 'a îndeplini funcția de paharnic', în : „*După cum erai păbărnicindu*” în ms. 45, Fac. (40, 13; în BB : *erai mescind*; în ms. 4 389 : „*După boieria ta cea dentăi*”.

2.3.110. pămînt 'țără', 'Land', în : „*Pămîntul Eghipetului*” 'Tara Eghipetului', cu un număr mare de ocorențe în carteza *Facerea*, în toate cele trei texte studiate. Există și sensul 'substanță', Erde'. Dubla semnificație s-ar putea să se datoreze unui transfer semantic : gr. (ἢ) γῆ γῆς le are pe amândouă (vezi Hj. Frisk, GEW, I, p. 303).

2.3.111. a părăsi 'a înceta o acțiune', în : „*După ce părăsi Isaac a blagoslovi*”, în BB, Fac. (27, 30; la fel și în ms. 45; în ms. 4 389 : „*Săvîrși Isaac de ...*”); „*Si părăsi Iacob învățind*”, în BB, Fac. (49, 33; în ms. 45 : „*Părăsi...porâncind*”; în ms. 4 389 : „*Tăcu de a-s mai învăța feciorii*”. Acest sens al lui a părăsi mai apără în BB și în ms. 45, în 18, 11, 33, iar numai în ms. 45, în 24, 14: „*Părăsi bîndu*”; în 24, 18: „*Au părăsit de băut*”; în 24, 22: „*Părăsiră a bea*”. În ultimele trei cazuri, în BB este folosit verbul *a înceta*, iar în ms. 4 389, verbul *a se sătură*. Sensul 'a înceta de' este propriu verbului grecesc παύω, παύομαι, aor. παύ-

σαι, -σαθαι 'ab-, zurückhalten, Einhalt gebieten, aufhören machen' (=a face să inceteze, a opri), med. 'ablassen, aufhören, zu Ende gehen', verb care apare în textul echivalent grecesc, de exemplu în 24, 14: παύσωνται πίνουσαι, sintagmă redată în ms. 45 prin : „*Părăsi bîndu*”.

2.3.112. a păzi 'a grăbi', în „*Păzeste și frâmlintă 3 măsuri de sănină curată*”, în ms. 45, Fac. (18, 6; în BB și în ms. 4 389: *grăbête*). Acest sens special este cunoscut astăzi în graiul maramureșean, în cel crișean și în graiurile din colțul de nord-vest al Transilvaniei propriu-zise, vezi ALR SN, V, h. 1 345; vezi și NALR. Maramureș, I, h. 138. După datele oferite de DLR, sensul se întâlneste la scriitorii vechi ca Moxa, Varlaam, Dosoftei.

2.3.113. pelișă 'carne' (Cf. vsl. *plătă* 'Fleisch', 'Leib', influențat de rom. *piele*), în : „*Vor minca pasările cereiului pelișele tale*”, în ms. 45, Fac. (40, 19; în BB : *cărnurile tale*; în ms. 4 389 : *carnea ta*).

2.3.114. pitar 'brutar', în : „*Împăratul faraon măncăcișapă de pitar*”, în ms. 45, Fac. (40, 17; în BB : *făcătoriu de pâine*).

2.3.115. pîță 'pâline', în : „*Cel mai mare preste pîță*”, ms. 45, Fac. (40, 1, 2, 5, 16, 17, 20; în BB : „*Cel mai mare preste făcătorii de pâline*”; în ms. 4 389: „*Clucearul cel mare*”.

2.3.116. postavă 'adăptoare', jgheab în care se adăpă vitele', în : „*Puse foiegele... în postăvile care băga apa*”, în ms. 4 389, Fac. (30, 38; în postăvi, 30, 41; în BB : „*Albiile adăpătorilor*” (30, 38) sau „*În covăști*” (30, 41); în ms. 45 : „*Covășile adăpătorilor apei*” (30, 38); „*În covăști*” (30, 41 [42]).

2.3.117. a preneugeta 'a se gîndi, a socoti, a cugeta', în : „*Prencugelindu nu voi mai adaoge încă a blâstîma pămîntul*”, în ms. 45, Fac. (8, 21; în BB : „*Cugelindumă*”). Este o încercare de a reda cuvîntul grecesc διχονόθεις (vh. διχωόθημαι, διχοούμαι 'concevoir'; (τὸ) διχώνυμα, -άτος 'pensée').

3.1.18. prenprejur 'tinut, regiune', în : „*Nice să slai în tot prenprejurul*”, în ms. 45, Fac. (19, 17; în BB : „*În tot împrejurul locului*”; în ms. 4 389: *hotar*); vezi *hotar*, IV, 2.3.40.

2.3.119. pre <puiotoriu> 'tâlmăcitor, traducător', în ms. 4 389 (C1, p. 1.).

2.3.120. a prepune 'a tâlmăci, a traduce', în : „*Nevoiu-ne-am a prepune această... carte carea <se> cheamă Biblia pre limba rumânească*”, în ms. 4 389 (C1, p. 1); „*Un izvod scris cu mîna <pre c>are l-au prepus Nicolae, spătarul moldovean, dascăl și învățat în limba elinească*” (ibid.); „*Lîge...tâlmăcîlă și prepusă*” (ibid.).

2.3.121. a se prici 'a se certa', în : „*Si să priciia cu Isaac și cu Rebeca*”, în BB, Fac. (26, 35; 26, 21; se prici, 31, 36; la fel în ms. 45 : să prici, 31, 36; să pricea, 26, 35; în ms. 4 389 : se pricîa, 26, 35, scris pe margine, de aceeași mină, pentru se certa, din text).

2.3.122. a se prinde, în expr. a se prinde de lăcaș 'a se așeza, a lăci, a se stabili temporar într-un loc (despre nomazi)', în : „*Se prinseră de lăcaș acolă*”, în ms. 4 389, Fac. (11, 13); în BB și în ms. 45 : „*Si lăci acolă*”; „*Se prinse de lăcaș la Gherara*”, în ms. 4 389, Fac. (20, 1; în BB : *lăci*; în ms. 45 : să prislesij); „*Pămîntul în care te-ai pris de lăcaș*”, în ms. 4 389, Fac. (21, 23; în BB : *te-ai sălășluit*; în ms. 45 : *te-ai prislesij*; în PO : „*Pămînt în care tu ești om venit*”); „*Se prinse de lăcaș la Puful Videțnului*”, în ms. 4 389, Fac. (25, 11; în BB și în ms. 45 : *lăci*). În ms. 4 389, apare și expresia a se prinde de-a lăci, cu același

sens : „Se prinse Izrail de-a lăcui într-acel pămînt“ (35, 22 ; în BB : *lăcui* ; în ms. 45 : *sălașlui*).

Expresia verbală *a se prinde de lăcaș*, folosită numai în ms. 4 389, a mai fost semnalată de N.A. Ursu, *Un cărturar pușin cunoscut*, p. 8, și în *Viața patriarhului Nifon*. Ea este invocată printre argumentele lingvistice care dovedesc paternitatea lui Panoneanul asupra traducerii *Vechiului Testament* din ms. 4 389.

2.3.123 *pucios*, în sintagmele : *piatră pucioasă 'sulf'*, în ms. 4 389, Fac. (19, 24) ; *iarbă pucioasă 'id.'*, în BB, Fac. și în ms. 45 (*ibid.*). După H. Tiktin, DRG, s.v., prima sintagmă ar fi caracteristică limbii scrise din Muntenia, iar a doua, celei din Moldova. În BB, expresia *iarbă pucioasă* a fost preluată ca atare, în acest caz, din textul moldovenesc echivalent al ms. 45. Pentru sensul special 'praf de pușcă' al lui *iarbă*, vezi V. Arvinte, *Expr. iarbă de pușcă*, în AUI (Serie nouă), Secț. III, c. Lingvistică, tom. XXXIII, 1987, p. 69.

2.3.124. *pușcărie 'închisoare, temniță'*, în : „*Și-l băgă în pușcărie*”, în ms. 4 389, Fac. (39, 18, cuvinte scrise pe marginea textului) ; termenul mai apare și în : 39, 20, 21, 23 ; 40, 3, 5 ; 41, 10, din ms. 4 389). În BB și în ms. 45, apar sinonimele : *legătură, lăru, temniță*.

Cuvântul, derivat de la *pușcă* (pentru care vezi studiul nostru citat în paragraful precedent) + suf. -arie, a fost pus în legătură de H. Tiktin, DRG, s.v., cu o cazarmă de artillerie din București (*pușcă* însemna în română veche 'tun'), care ar fi servit și ca închisoare. Stirea pe care se bazează această explicație datează din anul 1780 (Tiktin citează PRAV, IPS, în GCR II 125). Manuscrisul 4 389 este însă cu cel puțin o sută de ani mai vechi (cca 1665 – 1680). Iar N.A. Ursu, *Un cărturar pușin cunoscut*, p. 5, a arătat că *pușcărie* se întâlnește și în *Învățărurile lui Neagoe Basarab*, precum și în *Viața patriarhului Nifon*, opere de care filologul ieșean leagă numele lui Panoneanul, considerat și autor al traducerii ms. 4 389. După DA, prima atestare este de pe la 1650. În lumina acestor date, trebuie căutată o altă explicație decât cea propusă de H. Tiktin cu privire la împrejurările în care a apărut denumirea *pușcărie*, cu sensul 'închisoare'.

2.3.125. *puț 'puits'*, 'Brunnen' apare numai în ms. 4 389, în 17 ocurențe. În același text, se întâlnește și *fîntină*, în 16 ocurențe, de exemplu : *Puțul Videniei și Fîntîna Videniei* ; *Puțul Jurămîntului și Fîntîna Jurămîntului* ; *puțul cu apă și fîntîna de apă vie etc.* Uneori, ambii termeni apar în același verset : „*Văzu în cîmp un puț... dintr-acel puț adăpa oile: ...era o piatră mare pre gura fîntînei*”, în ms. 4 389, Fac. (29, 2). În BB și în ms. 45, se folosește numai denumirea *fîntină* în toate cele 35 de ocurențe din cartearea *Facerea*.

2.3.126. *raelă 'corabie'* (Corabia lui Noe), în ms. 45, Fac. (7, 1, scris pe marginea textului, de aceeași mînă, ca sinonim pentru *siciu*, din text). Sensul este insolit și se explică prin „atracție sinonimică” : după cum scrierii, cu sensul 'ladă', a căpătat sensul 'corabie', 'Arca lui Noe', sau după cum gr. κιβωτός, cu sensul inițial 'ladă', a cunoscut aceeași modificare semantică, însemnînd 'corabie', 'Arca lui Noe', tot astfel *raelă* (cu varianta *lacră*) a putut să folositi, alături de sensul 'ladă', și cu acela de 'corabie'. Etimologia rom. *raelă* merită să fie reamintită. Cuvântul provine din vsl. *raka* (bg. *raklă*), iar acesta, din germanic. got. *arka* 'Arche, Kasten, Beutel', vnor. *ork*, ags. *earc(e)*, ahd. *arahha* 'Kiste, Kasten'. Cuvintele din limbile germanice amintite au ca etimon lat. *arca*, -ae 'Kasten, Kiste, Laden, Geldschranks, Kasse, Sarg' (=ladă, dulap, siciu) și 'Corabia lui Noe' (vezi Walde-Hofmann, LEW³, I, p. 62 ; vezi și *siciu*, IV. 1.4.5).

2.3.127. *răgălie 'rădăcină cioturoasă*, cu multe vițe, în : „*Nefthalim, răgălie lăsată crescîndu*”, în ms. 45,

Fac. (49, 21 ; pe margine, de aceeași mînă, este scris sinonimul *rădăcină* ; în BB : *rădăcină* ; în ms. 4 389 : *stîlpări*).

2.3.128. *sămănător, -oare 'care produce sămîntă (de spre o plantă)'*, în : „*Toată iarbă sămânătoare, sămîntă de sămână...roadă de sămîntă sămânătoare*”, în BB, Fac. (1, 29 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389). Este urmat îndeaproape textul grecesc : σπόριμον 'propre à être ensemencé'.

2.3.129. *săturări 'fin, nutret'*, în : „*Paie și săturări multe săt la noi*”, în BB, Fac. (24, 25 ; în ms. 45 : *finuri* ; în ms. 4 389 : *fin mult*). Echivalentul grecesc este (τὸ) χόρτασμα, -ατος 'nourriture'.

2.3.130. *scriitor 'copist'* în : „*Eu Dumitru scriitorul*”, ms. 45 (Pref. M., p. 1).

2.3.130. bis. a seoate 'a traduce', în : „*Întăi au scos-o de pe limba jidovească elinîște*”, în ms. 45 (Cuv., p. 1).

2.3.131. a *sîrgui* 'a (se) grăbi', cunoaște în ms. 45, Fac., 10 ocurențe, în BB, 2 ocurențe (*sîrgui*).

2.3.132. a *smeri* 'a necinsti o femeie', în : „*Se culcă cu dînsa și o smeri*”, în ms. 4 389, Fac. (34, 2 ; pe marginea, de aceeași mînă : „*Spurcă Sihem pre fata lui Iacob*” ; de altă mînă, din aceeași vreme : „*Rușină*”) ; „*O smeri pre dînsa*”, în BB, Fac. (34, 2 ; în ms. 45 : „*...pre însă*”).

2.3.133. a *sminti* 'a însela, a păcăli', în : „*Pentru că ci m-ai smintit ?*”, în BB, Fac. (29, 25 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Că ci m-ai zmintit ?*”).

2.3.134. a *socioti* 1. 'a vizita, a căuta, a merge să vadă, a privi spre ceva', în : „*Acum dară sociotèle om înțelept și sociotoriu*”, în BB, Fac. (41, 33 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Caulă om înțelept și chibzuit*”) ; „*Domnul sociotă pre Sarra după cum zise*”, în BB, Fac. (21, 1 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *cercetă* ; în lat. : *visitavit*) ; „*Și-l voi socioti*”, în BB, Fac. (44, 21 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Aduceți-l să-l văz*”). 2. 'a gîndi, a cugeta', în : „*Și crezut Avram pre Dumnezeu și i să socioti lui întru direpte*”, în BB, Fac. (15, 6 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389) ; „*Ce sociotind ai făcut aceasta ?*”, în BB, Fac. (20, 10 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Ce ai gîndit de ai făcut aşa ?*”). 3. 'a cerceta, a analiza', în : „*Cu socotină va socioti Dumnezeu pre voi*”, în BB, Fac. (50, 24 /23/ ; și 25 /24/ ; la fel și în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Cu cercetare va cerceta pre voi*”) ; „*Tu, Dumnezeu, ce m-ai sociotit ?*”, în BB, Fac. (16, 13 ; la fel și în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Tu, Dumnezeu, carele m-ai sociotit*”).

2.3.135. *socotină 'înțelepciune, chibzuină, atenție, grijă'*, în : „*Cu socotină va socoli Dumnezeu pre voi*”, în BB, Fac. (50, 24 /23/ ; și 25 /24/ ; la fel în ms. 45).

2.3.136. *sociotitor 'chibzuit', 'înțelept'*, în : „*Om înțelept și sociotoriu*”, în BB, Fac. (41, 33 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *chibzuit*).

2.3.137. *sorți (pl.)* 1. 'posesiune, parte de moștenire', 'durch das Los, Schicksal zugeteiltes : Los, Teil', în : [Nepotii] pre numele fraților lor se vor chema întru sorții lor”, în BB Fac. (48, 6 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389 ; în germ. „*deren Erbleil*” ; în lat. : „*In possessionebus suis*” ; în gr. : ἐν τοῖς ἔχεινων κλήροις (ultimo cuvînt înseamnă : 'sort, lot, héritage' ; état, fortune, condition'. 2. 'hotar', în : „*Odihnindu-se întru mijlocul sorților*”, în BB. Fac. (49, 14 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *hotără* ; în lat. : „*Inter terminos*” ; în gr. : ἀνά μέσον τῶν κλήρων ; în PO : *hotără* ; în germ. „*zwischen den Sattellörben*” (=între coburi, între coșurile aşezate de o parte și de alta a selei).

2.3.138. a *sparge 'a rupe'*, în : „*Și-s sparse haina*”, în ms. 4 389, Fac. (37, 29 ; în BB : *rumpse* ; în ms. 45 : *rupse*) ; „*Și-s sparse Iacob hainele*”, în ms. 4 389, Fac. (37, 34 ; în BB : *rupse* ; în ms. 45 : *spintecă*).

2.3.139. a se spune 'a se destăinui, a se confesa', în : „Se spuse Iosif frașilor“, în ms. 4 389, Fac. (45, 3; cuvinte adăugate pe margine, de aceeași mînă, în dreptul propoziției : „Si zise Iosif cătră frașii săi“.

2.3.140. a spusca, vezi a smeri, IV. 2.3.132.

2.3.141. stih 'verset biblic numerotat', în : „Alle limbi....scriu Cartea legii vechi și noao cu slăuri pre margine“, în ms. 4 389. (Cf., p. 1).

2.3.142. stingl e 'coapsă, sold' (< vsl. *stīgno*, *steigno* 'sold'), în : „Pune-ți mină ta suptu stīngheea [-b-] mea“, în ms. 45, Fac. (24, 2; în BB : „Armul meu“; în ms. 4 389 : „Soldul meu“; în PO : „Şalele meale“; în germ. : „Hüfte“; în lat. : „Femur meum“; în sl. : ποδις στέργημα μην; în gr. ὑπὸ τόν μηρόν μου); „Să atinse de lășimea stinghei lui și amorți lășimea stinghei lui“, în ms. 45, Fac. (32, 25; pe margine, de aceeași mînă, coapsei; în BB : coapsei, în ambele locuri; în ms. 4 389 : soldul, în ambele locuri; în PO : „Osul clociului“, de 2 ori); „Iară el stingheea [cu-k-] cu stingheea lui“, în ms. 45, Fac. (32, 31; în BB : „Iară el stingăcia coapsa lui“; în ms. 4 389 : „Iar el șchiopa cu soldul său“; în PO : „Cliciul șchiopătă“); „Vîna... carea iaste pre lășimea stinghei... pentru căce s-au atins de lășimea stinghei lui Iacov“, în ms. 45, Fac. (32, 32; în BB : coapsei, de 2 ori; în ms. 4 389 : sold, de 2 ori; în PO : vîna clociului, de 2 ori); „Nu va lipsi ... povășitor den stingheea lui“, în ms. 45, Fac. (49, 10; în BB : coapsa; în ms. 4 389 : trup, iar pe margine : mijlocul trupului); „Născură pre stingheea lui Iosif“, în ms. 45, Fac. (50, 23; în BB : coapsele; în ms. 4 389 : genuchile).

Cele trei texte studiate reflectă situația de la nivelul grauirilor populare în pîrvința denumirilor pentru noțiunea «anche», «Hüfte» în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Denumirea de origine latină *coapsă* (< lat. *coxa*) este prezentă în BB. Ea a fost introdusă de diortositoi în locul denumirii, mai neobișnuite, *stinghe* (*stānghe*, *stinghe*), de origine slavă, pe care o folosiște traducătorul ms. 45. Cît privește pe autorul traducerii ms. 4 389, acesta a recurs la un cuvînt împrumutat din dialectul german al sașilor transilvăneni, *sold* (vezi IV. 1.5.3.). Pentru Banat și Hunedoara, PO atestă circulația elementului de origine sirbească, *clici* (< sîrb. *ključ*). Lista sinonimelor se completează cu *arm* (< lat. *armus*), care apare o dată în BB, Fac., și cu *sale*, folosit, în mod impropriu, în PO. Pînă la urmă, în grauirile populare actuale s-a generalizat termenul de origine săsească *sold*.

2.3.143. a stingheei 'a șchiopăta', în : „Iară el stingheea cu stingheea lui“, în ms. 45, Fac. (32, 31; în BB : „Stingăcia soapsa lui“; în ms. 4 389 : „Șchiopa cu soldul său“. Cuvîntul pare a fi fost creat de traducătorul ms. 45. El lipsește în dicționarul lui Tiktin.

2.3.144. strigătoriu 'crainic, pristav', în ms. 45, Fac. (41, 43); vezi biglariu, IV. 1.5.1.

2.3.145. tîrsină 'haină de stofă grosolană din păr de animale', în : „Si-s sparse Iacov hainele și se îmbrăcă cu o tîrsină“, în ms. 4 389, Fac. (37, 34; pe margine, de aceeași mînă : „Cu o haină de lînă sau cu bobou“; în BB și în ms. 45 : sac). Etimonul este vsl. *trūstînina*, din *trūstî* 'Tierhaar', -*lînă* 'aus Tierhaar' (H. Tiktin, DRG, s.v.); vezi *bobou*, IV. 1.4.1.

2.3.146. a trage 'a valora', în : „Cercei de aur de trăgea cîte o drahmă“, în BB, Fac. (24, 22; la fel și în ms. 45 și în ms. 4 389; în PO : cumpănia).

2.3.146. bis. a trezvi 'a trezi' < vsl. *trēzviti*, în : „Să trezvi Noe din vis“, în BB, Fac. (9, 24).

2.3.147. trup 'penis', în : „Avraam le tăia marginile acoperemîntului trupului“, în BB, Fac. (17, 23; se repetă în : 17, 24, 25 și în alte locuri; la fel în ms 45; în ms. 4 389 : „Obrezui trupul lor cel de margine“; în

PO : „Tăie împregiur piialca dinainte al lor trupul bărbătesc“; în lat. : „Et circumcidit carnem praepuliti eorum“).

2.3.148. unelte 'avere mișcătoare', în : „Si luară... toate uneltele lui“, în BB, Fac. (14, 12; în ms. 45 : „Toată marfa lui“); vezi I.2.2.3.

2.3.149. a urma 'a moșteni', în : „Nu te va urma acesta“, în ms. 45, Fac. (15, 4; în BB : moșteni; în ms. 4 389 : „Nu va fi... moștean“).

2.3.150. a se osebi 'a se despărți', a se separa', în : „Osâbête-te de mine“, în BB, Fac. (13, 9 [10]; în ms. 45 : usâbête-te); vezi I.3.9.5.

2.3.151. vadă 'găleată, ciutură la fintină', în ms. 4 389, Fac. (24, 14, 15, 17, 18, 20, 45, 46), După H. Tiktin, DRG, s.v., aria semantică în discuție ar fi localizată în Oltenia și în Transilvania.

2.3.152. văduă 'stearpă', în : „Rahil era văduă“, în ms. 45, Fac. (39, 30; pe margine, de aceeași mînă, este scris cuvîntul, cu sensul adecvat, *stearpă*).

2.3.153. văzător, în expr. *văzătorul de vise* 'cel care visează, care are visuri', în ms. 4 389, Fac. (37, 19; în BB și în ms. 45 : *visitorul*).

2.3.154. a vedea, în expr. *a vedea vis* 'a visa', în : „Am văzut vis“, în BB, Fac. (41, 11; la fel și în ms. 45 și în ms. 4 389).

2.3.155. videnie 'apariție, vedenie', în : „Videnia nopții“, în BB, Fac. (15, 1; la fel în ms. 45; în ms. 4 389 : „Noaptea în vis“). Cf. gr. ἐν οράματι τῆς νύκτος; (τό) ὄραμα, -ατος 'vision'.

2.3.156. venetic 'care umblă din loc în loc, străin, prișteț, nemeric' (< mgr. βενετικός), în : „Strein și venetic sănătău întru voi“, în ms. 4 389, Fac. (23, 4; în BB și în ms. 45 : nemeric).

2.3.157. vită 'viețuitoare', 'animal' în : „Sufletul vitelor tritoare“, în BB, Fac. (1, 21 / 23); la fel în ms. 45). Cf. vsl. životu 'Leben', 'Tier'; mgl. gaſa (dr. viałă) 'Lebewesen', arom. yaťa 'id.' (vezi H. Tiktin, DRG, sub *vită* și *viałă*).

2.3.158. viitor, -pare 'care vine, care trebuie să sească', în : „Văzu cămile viitoare“, în BB, Fac. (24, 63; la fel în ms. 45; în ms. 4 389 : „Văzu cămile viind“).

2.3.159. viroagă 'gîrlă, pîrău, torrent', în : „Si trecu viroaga“, în ms. 4 389, Fac. (32, 23; în BB : pîriul; în ms. 45: puhoiul, iar pe margine, de aceeași mînă, păriul). Foarte probabil că aici avem prima atestare a cuvîntului *viroagă*.

2.3.160. vistiar 'cimoară, tezaur' (< lat. med. *ves-tiarium* 'Schatz, Schatzkammer', în : „Dumnedăul părinților voștri au dat voao vistiere întru sacii voștri“, în ms. 45, Fac. (43, 23; în BB : comori; în ms. 4 389 : bogătie).

2.3.161. visuitor 'care visează', în BB și în ms. 45, Fac. (37, 19); vezi văzător, IV. 2.3.153.

2.3.162. vînător 'care vînează', în : „Om vînător“, în ms. 4 389, Fac. (25, 27; în BB și în ms. 45 : „Om stiind vîna“).

2.3.163. vlog, în sintagma *vlogurile ceriului*, apare în ms. 4 389, Fac. : „Si se închiseră izvoarele fărăfundului și vlogurile ceriului“ (8, 2; în BB și în ms. 45 : „Ighia-burile ceriului“; în PO : „Ferestrele ceriului“; în lat. : „Cataractae caeli“; în germ. : „Samt den Fenstern des Himmels“; în gr.; οἱ καταρράκται τοῦ οὐρανοῦ; în sl. χλεψи небесныя). Sensul sintagmei *vlogurile ceriului* este contrar celui din textul biblic, în toate versiunile citate. Traducătorul ms. 4 389 a făcut o confuzie cînd a recurs la cuvîntul românesc dialectal *vlog*. Eroarea a pornit de la faptul că sl. *chlébū* „Öffnung, Tiefe, Schlund, Abgrund“, vrus. *chlabb* „Wasserfall, Schleuse“, a fost confundat cu cuvîntul vrus. *chl'ába*, cu sensul 'Schlack-Regenwetter' (= vremea ploioasă) (vezi M. Vasmer, REW, III, p. 250; E. Berneker, SEW, I, p. 388). Avind în minte acest sens, traducătorul ms. 4 389 a introdus în

versiunea sa cuvintul *vlog*, care înseamnă, după H. Tiktin, DRG, s.v. : 'andauernder Regen'. Expresia *ploaă vlog* înseamnă 'es regnet unaufhörlich'. După A. Scriban, Dicț., s.v., *vlog* are sensul 'cer intunecat peste tot, urmat de ploi lungi'; apare și în expr. : *vlog de toamnă*; *ploaie cu vlog*; *vlog mocănesc* 'ploaie de toamnă vătămătoare oilor'. Ultima sintagma este înregistrată și în ALR SN III, h. 790, în pct. 192, din sud-estul Transilvaniei. Pe harta menționată, cuvintul *vlog* mai este înregistrat în pct. 728 (Buzău), 762 (Prahova), 784 (Muscel), 899 (pe Dunăre, în sudul Munteniei), 928 (la sud de București). În pct. 762, apare varianta *blog* (*dă ploaie*). Etimologia nu-i clarificată. H. Tiktin compară pe *vlog* cu sl. *vlaga* 'Feuchtigkeit', sl. *vlăgăciu* 'feucht', în timp ce A. Scriban îl apropie de bg. *vlog* 'depozit'.

2.3.164. voivie 'ostaș, războinic', în BB, Fac. (14, 24; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389).

2.3.165. voivod 'căpetenie, stăpîn, cel mai mare', în BB, Fac. atestat de foarte multe ori (vezi Indicele de cuvinte). În ms. 45, pentru acest sens apare denumirea *hatman*, de foarte multe ori. Acest termen se întâlnește și în ms. 4 389, alături de sintagma *cei mai mari*. Prin toate aceste denumiri, traducătorii încearcă să redea în română cuvintele grecești : (ό) στρατηγός -οῦ ; (ό) στρατοπεδάρχης -ου ; (ό) ἡγεμόν -όνος.

CONCLUZII

Textul din cartea *Facerea a Bibliei de la București* urmează îndeaproape textul ms. 45, care reprezintă o copie revizuită a traducerii, pierdute, a lui Nicole Milescu Spătarul. Editorii BB nu au preluat însă norma literară moldovenească (nordică) a traducerii milesiene, ci au transpus textul în norma literară muntenescă (sudică), făcind însă numeroase concesii modelului pe care îl urmău. În acest mod se explică prezența unor fenomene lingvistice de factură moldovenească în textul tipărit. Sunt destul de numeroase cazurile de amestec de norme. Acestui aspect îl alătură apoi o ușoară tendință de arhaizare manifestată de diortositorii bucureșteni. Totdată, însă, textul tipărit conține și o serie de inovații lingvistice, în stare incipientă, dintre care unele se vor generaliza în limba română literară din secolele următoare. Aspectele menționate vor fi ilstrate succint în tabelul sinoptic următor.

A. I. NORMA LITERARĂ MUNTENEASCĂ (SUDICĂ) ÎN BB FACEREA

Norma din BB, care, în marea majoritate a cazurilor, a devenit norma limbii române literare moderne, este ilustrată prin următoarele fenomene :

1. Accentuarea numelor de țări în -ia pe silaba antepenultimă, ca în latină (*Siria*), față de ms. 45, în care întâlnim modul de accentuare grecesc (*Siria*). Norma accentuării latinești a acestor denumiri geografice se va impune în limba română literară abia în decursul secolului al XIX-lea (vezi I. 1.3.1.).

2. Norma, literară și astăzi, în forme ca *iai*, *iau*; *tăiat*, *tăială*, *tăiuți*, *tăiate* (vezi I. 2.2.5.—I. 2.2.6.). Ea este prezentă însă și în ms. 45, în care nu se întâlnesc forme ca (*tu*) *iei*; *tăieți*, *tăiete* etc.

3. Norma cu formele *căpătii*, *călcătii*, *intii*, dar cu inconsecvențe (*dentăi*) (vezi I. 2.5.0.); apoi *pînă*, *mîni*, *mîine* (vezi I. 2.5.1.).

4. Eliminarea lui *-u*, dar nu în mod sistematic (vezi I. 2.10.4.).

5. Norma muntenească cu *j*, în *joc*, *juca*, *judecată*, față de cea cu *ȝ*, din ms. 45; există, totuși, în BB, *Facerea* cîteva forme cu *ȝ*, datorate, foarte probabil, tipografilor moldoveni (vezi I. 3.4.0.).

6. Norma muntenească cu spiranta *z*, în locul afrițatei *dz*, din ms. 45; această normă a fost aplicată cu cea mai mare consecvență (vezi I. 3.4.1.).

7. Norma muntenească în privința velarizării prin suierătoare (cu unele inconsecvențe) (vezi I. 3.5.2.—I. 3.5.17.; I. 3.6.0.—T. 3.6.7.).

8. Norma muntenească de neproducere a velarizării prin labiale (vezi I. 3.7.1.—I. 3.7.3.).

9. Norma muntenească de neproducere în mod consecvent a velarizării prin *t*, *d*, *n*, *r* (vezi I. 3.8.0—I. 3.8.3.; I. 3.14.2.—I. 3.14.5.).

10. În BB este promovată norma cu forme fără velarizare prin *s* (vezi I. 3.9.5.; I. 3.9.8.—I. 3.9.12.).

11. În morfologie, substantivul *mînă* are forme actuale din limba literară : *mîni*, *mînile*, față de *mînu*, *mînule*, din ms. 45. (vezi II. 1.1.0.).

12. Norma muntenească este reprezentată prin cuvîntul *mumă*, în BB, față de *maică*, în ms. 45; *mamă* apare în limba română literară abia în secolul al XIX-lea (vezi II. 1.1.7.).

13. Norma muntenească și actuală cu *al*, *a*, *ai*, *ale* este generală în BB, în timp ce în ms. 45 apare forma unică *a* (vezi II. 2.2.0.—II. 2.2.2.).

14. Norma actuală cu *el* și *dinsul*, în BB, față de norma veche, din secolul al XVI-lea, cu *însu* 'el', *însă* 'ea' etc., din ms. 45 (vezi II. 4.1.3.).

II. INOVAȚII ÎN FAZA INITIALĂ ÎN BB FACEREA, CARE AU FOST ACCEPTATE ÎN LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ MODERNĂ :

1. În BB apar primele forme cu *u*-, în loc de *î*, în *umblu*, *umplu*, față de ms. 45, care are *îmblu*, *împlu* (vezi I. 2.5.2.).

2. Faza incipientă a normei cu *-o*, în cuvinte ca, *nor*, *înnora*, se întâlnește în BB (și în ms. 4 389), în timp ce în ms. 45 se menține faza arhaică cu *nûdr*, *a înuâră* (vezi I. 2.10.0.).

3. În BB întâlnim faza incipientă cu *din* (12 ocurră), față de forma *den* (cu sute de ocurră în BB și în cele două manuscrise; vezi I.2.6.1.).

4. În faza inițială în BB este folosirea formei *pe* (35 de ocurră), în loc de forma veche *pre* (cu 950 de ocurră în BB). Ultima formă este singura folosită în ms. 45 și în ms. 4 389 (vezi II. 8.4.0.).

5. În faza inițială se află fenomenul folosirii lui *prin* (3 ocurră în BB), în loc de *pren* sau de *pen* (vezi II. 8.5.0.).

6. Într-o fază ceva mai avansată este folosirea, în BB, a formei *peste* (31 de ocurră), față de *preste* (24 de ocurră) (vezi II. 8.6.0.).

7. Într-o fază de început se află introducerea în norma muntenească, în cazul de față în BB Fac., a formei moldovenești *după* (aproximativ 160 de ocurră), alături de munteneștile *dupre* și *dupe* (vezi II. 8.7.0.).

8. Forma *pînă* (7 ocurră) își face loc alături de forma etimologică mai veche, *păñă* (50 de ocurră) (vezi I.2.6.2.).

9. Forma *se* (130 de ocurră în BB) este o inovație, față de forma mai veche *să*, care este preponderentă în BB și unică în ms. 45; în ms. 4 389, însă, apare numai forma nouă *se* (vezi I. 3.9.4.; II. 4.2.2.).

10. Ca o reacție la fenomenul velarizării prin *r*, apare forma muntenească hipercorectă *a ridica* (în BB *rî-* are 9 ocurră, iar *ri-*, 2 ocurră) (vezi I. 3.15.0.).

11. În BB, Fac. întâlnim faza incipientă de durificare a lui *r*, în *cer*, *-tor* etc. (vezi I. 3.17.0).
12. Faza incipientă de durificare a lui *l*, din *feliu*, apare în BB și în ms. 4 389 (vezi I. 3.22.0.; I.2.4.0.).
13. Inovația sudică în *struncinare*, față de *strâncinare* (I. 3.25.0.)
14. Încadrarea la declinarea I a substantivului *soră* (vezi II. 1.1.1.).
15. Faza incipientă în grafia și rostirea lui *i*, în BB, față de forma *if*, atestată de sute de ori, în același text și în cele două manuscrise (vezi II. 4.1.0.).
16. Este clară tendința incipientă de folosire în BB Fac. a formei unice *care*, la nominativ-acuzativ, singular și plural (vezi II. 4.5.0.).
17. Apariția formelor de imperfect în *-ea*, *-ia* în locul celor în *-iia* (vezi II. 6.4.0.).
18. Anticiparea articulației lui *-n-* în *genunchi* (vezi I. 3.29.0.).
19. Acceptarea inovației moldovenești în forma *marfă*, în loc de *marhă* (etimologic) (vezi IV. 1.4.3.).

III FENOMENE ARHAICE IN BB, FACEREA

1. Se întâlnesc, uneori, forme ca *amente*, *cuvente*, *îmbrăcămente*, *denfi* (vezi I. 2.6.0.); *semenie* (I. 2.6.1) în BB, pe cind în ms. 45 avem formele cu *-e* - trecut la *-i*.
2. Forme fără sincopare se întâlnesc în BB, Fac., în cuvinte ca *înderepta*, *derept*, pe cind în ms. 45 sunt prezente formele actuale cu sincopare (vezi I. 2.8.3.).
3. În BB, Fac. apare o formă mai rară, *cătuburi*, atestată și în secolul precedent (vezi I. 2.10.1.).
4. Tot o trăsătură arhaică este și menținerea, uneori, a lui *-u*, după modelul din ms. 45, în care acest fenomen este curent (vezi. I. 2.10.4.).
5. Menținerea lui *h* în *pohlă*, *pohți* (vezi I. 3.20.3.).
6. În morfologie, păstrarea formei etimologice *copaciu* (II. 1.1.5.).
7. În BB, Fac., dar și în cele două manuscrise, nu apar, cu excepția lui *pier*, *răsară*, *mor*, forme verbale cu *t*, *d*, *n*, *r* (vezi II. 6.3.0.).
8. Preponderența formelor de imperfect în *-ila* (vezi II. 6.4.0.).

IV. FENOMENE SPECIFICE DIALECTULUI LITERAR MOLDOVENESC ÎNTÂLNITE ÎN BB FACEREA

1. Forma *Dumnezău* (I. 3.1.0.0).
2. Palatalizarea lui *f* în *fiară*, în *herbi* (vezi I. 3.1.0.) și în *răschira* (vezi I. 3.1.1.).
3. Forme hipercorecte preluate din dialectul literar moldovenesc: *movilă* (I. 3.2.0.); *vicleșug* (vezi I. 3.3.0.); *marfă* (vezi IV. 1.4.3.).
4. Preluarea, din același dialect, a unor forme cu aflată *g* (I. 3.4.0.).
5. Preluarea, în mod sporadic, a unor forme velarizate, caracteristice mai ales dialectului nordic.

B. TRĂSĂTURI CARACTERISTICE ALE LIMBII LITERARE DIN MANUSCRISUL 45, FACEREA.

1. În ms. 45 sunt prezente formele *călcăi*, *căpătăi*, *întăi*, care reprezintă o fază mai veche decât cea din formele, atestate în BB, *călcăii*, *căpătăii*, *întăii* (vezi I. 2.5.0.).
2. În ms. 45 nu s-a trecut la formele cu *u* - în cuvintele *a îmbla*, *a împle* (vezi I. 2.5.2.).
3. Forma mai apropiată de etimon, *pără*, este singura în uz în ms. 45 (vezi I. 2.6.2.).
4. Prezența formelor arhaice și nordice *dzuă*, *dzua* (vezi I.2.8.0.; I.3.10.1.).
5. Trecerea lui *-h* la *-v*, în mold. *vătar* (vezi I.3.20.4.), mold. *vîrv* (I. 3.20.5.).

6. Trecerea dialectală a lui *v* la *h*, în *puhoi* (vezi I. 3.21.0.).
 7. Păstrarea formelor arhaice *nuăr*, *a nuără* (vezi I. 2.10.0.).
 8. Prezența în norma moldovenească a africatelor *dz* și *ȝ* (vezi I. 3.4.0. – I. 34.3.).
 9. Menținerea în grafie (poate, uneori, și în rostire) a lui *-u* (vezi I. 2. 10.4.).
 10. Întrebunțarca formei vechi și ardelenescă *fă-nină* (vezi I. 3.23.0.).
 11. Prezența și uierătoarelor muiate (vezi I. 3.5.2 – I. 3.5.5.; I. 3.6.0. – I. 3.6.7.).
 12. Prezența fenomenului velarizării prin labiale, caracteristic mai ales zonei nordice (vezi I. 3.7.0. – I. 3.7.3.).
 13. Velarizarea prin *t*, *dz*, o tendință care se realizează cu consecvență în ms. 45 (vezi I. 3.8.0. – I. 3.8.2.).
 14. Velarizarea prin *s*, *z* este ilustrată cu mai multe exemple din ms. 45 (vezi I. 3.9.0. – I. 3.9.11. ; I. 3.10.0. – I. 3.10.4.).
 15. Velarizarea prin *t*, *d*, *n*, *r* are loc mai cu seamă în limba acestui text (vezi I. 3.11.1. – I. 3.15.2.).
 16. Sporadic, este atestată forma să *mănice* (vezi I. 3.16.0.).
 17. În acest text apar variantele *jac*, *a jecui*, *jecaș*, pentru *jaf*, *a jesui*, *jăcaș*, din BB (vezi I. 3.6.7. ; I. 3.20.0.).
 18. În ms. 45, grupurile *sn-*, *sm-* (*snop*, *smirnă*) sunt realizate ca atare, în timp ce în BB ele devin) *zn-*, *zm-* (vezi I. 3.28.0.).
 19. În morfologie, se întâlnesc în ms. 45 forme de pl. *ai*, de la sg. *an* (II. 1.3.3.).
 20. Apare forma unică, *a*, de articol genitival (vezi II. 2.2.0. – II. 2.2.2.).
 21. Există exemple de antepunere a articolului hotărît feminin de genitiv-dativ singular (vezi II. 2.1.0.).
 22. Se întâlnesc deoarece norma arhaică de folosire a lui *insu 'el'*, *insă 'ea'*, *însi 'ei'*, *înse 'ele'* (vezi II. 4.1.3.).
 23. Apare forma de mai-mult-ca-perfect *s-a fost dus* (vezi II. 6.7.0.).
 24. Se întâlnesc, mai rar, formele noi *vouă*, *nouă* (vezi I.2.2.0. ; II. 4.1.0. – II. 4.1.1.).
 25. Sunt folosite adv. *acmu*, *îndrăpt*, *mainte* (vezi I. 3.26.0. ; II. 7.1.4. ; II. 7.13.0.
 26. Se folosește conjuncția să 'dacă' (vezi II. 9.10.0.).
 27. Are loc fenomenul sincopării în cuvinte ca *îndrepta*, *îndrepează*, față de a *îndrepta*, *îndrepează*, din BB (vezi I. 2.8.3.).
 28. Apare forma nouă a *turbura*, față de a *turbura*, justificată, aceasta din urmă, din punct de vedere etimologic (vezi I. 3.24.0.).
 29. În ms. 45, varianta *dacă* este singura folosită, în timp ce în BB (și în ms. 4 389) apar foarte des formele *deacă* și *deca* (vezi II. 9.8.0.).
- Lexicul ms. 45 este bogat în cuvinte arhaice și regionale, dintre care menționăm: *arm*; *a custa*; *desputoriu*; *a ima*; *numere 'nume'*; *rost* 1. 'limbă', 2. 'gură'; *a (se) zbea* 'a se scurge (despre apă)'; *janc* 'butaș'; *a prișlesi*, *prișlef*; *a (se) rocoși*; *a se slidi* 'a se rușina'; *usnă* 'fârm', *buhai*, *mamcă*, *a stîngheci* 'a schiopăta' a *fulai* etc.

C. CİTEVA FENOMENE CARACTERISTICE LIMBII DIN MANUSCRISUL 4 389 FACEREA

Limba acestui text respectă normele literare sudice, muntenești, și este cea mai apropiată de limba literară modernă. Cu prilejul discutării fiecărui fenomen mai important, această idee a fost mereu scosă în relief. Înșirăm cîteva dintre fenomenele caracteristice :

1. Apar formele *căpătăi*, *călcăi* (I. 2.5.0.), *păine*, *măinile*, (I. 2.5.1.) ca în ms. 45; este vorba de faze mai vechi din evoluția fonetică a acestor cuvinte.

2. Nu se petrece fenomenul sincopării în *înderepe-tează* (vezi I. 2.8.3.).
3. Cuvântul *ciultură* apare că *citură* (vezi I. 2.10.2.).
4. Prefixele *dăs-*, *dăz-*, *dă-* (I. 3.12.0.), în loc de *des-*, *dez-*, *de-*, constituie o trăsătură caracteristică a acestui text, a cărui bază dialectală se află în graiurile dacor românești de sud-vest.
5. Apare în acest text forma arhaică *să mușce* 'să muște' (vezi I. 3.27.0.).
6. A fost înregistrată forma curioasă *talătă-micu* (II. 1.1.6.).

7. Există pronumele nehotărîte de tipul *fiște-ai-cărui*, *fiște-a-cui* (vezi II. 2.2.3.), ; II. 4.6.3.).

8. A fost semnalat o formă specială de pronume de întărire: *dînseis* (vezi II. 4.1.4.), alături de *însuși*, *însăși* etc.

În domeniul lexicului, pot fi semnalate o serie de cuvinte ca : *agru*, *arete*, *biglariu*, *a dezvoalbe*, *a îngreca*, *a jâlcui*, *pristaniște*, *bobou*, *culă* 'închisoare', *a mozaviri* etc.

Calcurile lingvistice, caracteristice oricărei limbi de cultură în faza de început, precum și împrumuturile lingvistice au fost prezentate pe larg în capitolul dedicat vocabularului.